

ՀԱՅՐԵՆԻ
ԵՐԳՈՒ ԲԱՆ

1

THE SCIENCE OF THE

TECHNICAL

ARTS

JOHN

АКАДЕМИЯ НАУК АРМЯНСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ИСКУССТВ
ИНСТИТУТ АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ

МИГРАН ТУМАДЖАН

АРМЯНСКИЕ
НАРОДНЫЕ
ПЕСНИ

1

ИЗДАТЕЛЬСТВО АН АРМЯНСКОЙ ССР
ЕРЕВАН 1972

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԳԵՄԻԱ
ԱՐԿԱՍԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ
ՀՆԱԴԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱՅԻՆՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՄԻՀՐԱՆ ԹՈՒՄԱՃԱՆ

ՀԱՅՐԵՆԻ
ԵՐԳ ՈՒ ԲԱՆ

1

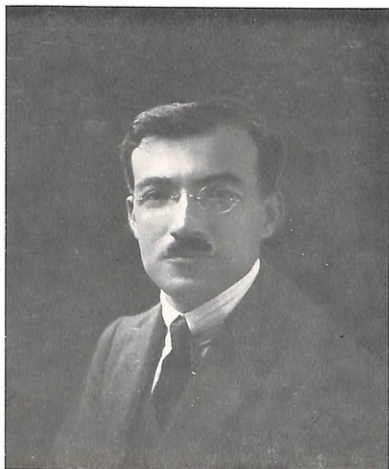
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ ԳԱ ՀՐԱՏԱՐԱԿԱՊՈՒԹՅԱՆ
ԵՐԵՎԱՆ 1972

st/gh
II
A 49/45

«Հայրենի երգ ու բան» հավաքածուն ընդգրկելու է Արևմտյան Հայաստանի տարբեր շրջանների մոտավորապես 1000 ժողովրդական երգ: Ներկա հատորը պարունակում է Բուժանիայի շրջանի երգերը, որոնց կցվում է Բղմիրի շրջանից մի փոքր հավելված: Երգերն ունեն գեղարվեստական ու պատմա-աղջագրական նշանակություն, հրատարակվում են առաջին անգամ: Գրքում ղետեղված են հեղինակի առաջարաններն ու ծանոթագրությունները:

Խմբագրությամբ

Ռ. Ա. ԱՔԱՅԱՆԻ

ՄԻՇՐԱՆՆ ԹՈՒՄԱՃԱՆ

Ե Ր Կ ՈՒ Խ Ո Ս Ք

Ներկա ժողովածուի հեղինակ, Երաժշտագետ-բանահավաք Մինրան Թումանյանը Կոմիտասի «հինգ սաներից» մեկն է, նա իր վրա զգացել է մեծ կոմպոզիտորի խնամքն ու գուրգուրանքը և նրանից ներշնչված՝ նվիրվել է հայ ժողովրդական երաժշտությանը:

Մ. Թումանյանը ծնվել է 1890 թ. հոկտեմբերին, Կյուրիևում, կրթությունն ստացել է Կ. Պոլսում: 1910—1915 քվականներին երգել է Կոմիտասի հուշակվոր «Գուսան» երգչախմբում և մասնակցել նրա մասնավոր դասընթացին, որի նպատակն էր պատրաստել հայ երաժշտության գործիչներ:

Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին զրկվելով իրենց անվանի ուսուցչից, անցնելով պատերազմի դաժան ճամփաներով ու ապրելով նրա արհավիրքները, Կոմիտասի սաներն իրար վերագտան զինադադարից հետո միայն, 1918-ին: Նրանք խանդավառությամբ ձեռնարկեցին հայկական երաժշտության, հատկապես իրենց ուսուցչի ստեղծագործությունների տարածմանը. կազմակերպեցին երգչախմբեր Պոլսում, Ադանայում, Իզմիրում ու ավելիցս համերգներ, հրատարակեցին երգարաններ, որոնց հասույթով Փարիզում լրացրին իրենց երաժշտական ուսման քերին:

1923 քվականին կոմիտասյան հինգ սաները ցրվեցին տարբեր երկրներ, նրանցից յուրաքանչյուրն ընթացավ իր ընտրած ուղիով: Մինրան Թումանյանը մեկնեց Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներ և ամերիկահայ գաղութում գործունեություն ծավալեց: Խմբավարական աշխատանքին զուգընթաց՝ նա զբաղվել է Առևտրյան Հայաստանի տարբեր գավառներից հրաշքով փրկված ու Ամերիկա ապաստանած հայերից ժողովրդական երաժշտության նմուշներ հավաքելով ու ձայնագրելով: Շուրջ քառասուն

տարվա համբերատար ու չանադիր աշխատանքի շնորհիվ Մ. Թումանյանը կազմեց «Հայրենի երգ ու բան» հավաքածուն:

Հավաքածուի հեղինակը համեստորեն իրեն հետու է համարում նյութերի մասնագիտական ուսումնասիրություններից և վերլուծումներից. «բայց և այնպես, բոլ առհաստատություն չեկատվի,—ավելացնում է նա, —եթե ասեմ, թե մենք ամենայն գիտակցությամբ, նվիրումով ու խանդավառությամբ ենք մոռեցել մեր մշակույթի այս ավանդներին, մեր ուժերի ներած չափով նրանց պատմական շղթայի գեր մի փանի օղակները կորստից փրկելու համար»:

Սմերիկայի Միացյալ Նահանգներում նա անկարող եղավ իր արժեքավոր հավաքածուն հրատարակության պատրաստել: Թումանյանն ասում է, որ «այս աշխատությունը կատարված է արտակարգ ու աննպաստ պայմաններում: Անհրաժեշտ տվյալներ, կանոնավոր կյանք, կանոնավոր ժամանակ իսկ գոյություն չեն ունեցել»: Օգնության ձեռք մեկնեց նրան հայրենիքը՝ Սովետական Հայաստանը, որտեղ և Գիտությունների ակադեմիայի Արվեստի և Հնագիտության ու ազգագրության ինստիտուտների համակողմանի օգնությամբ նա հնարավորություն ստացավ «Հայրենի երգ ու բան»-ը մաս-մաս տպագրության պատրաստել և հանձնել ընթերցողների ուշադրությանը:

ԱՐՎԵՍՏԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

Ն Ե Ր Ա Մ Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

Ժողովրդական երգ կամ ասացվածք ենք համարում այն ամենը, ինչ որ ժողովուրդը հավաքականորեն իր սրտից ու մտքից քամել կամ խտացրել է իր առօրյա ապրումների ընթացքում, ավանդակաճության կեիփը դնելով վրան:

Հայ գրավոր դպրության մեջ դիզված հնադարյան երգերը, սկսած Գողթան երգերից մինչև միջնադարյան տաղերն ու գանձերը, և քրիստոնեական կրոնի շուրջ հյուսված ծիսական երգերն ու շարականները, որ ի սկզբանե անհատական ստեղծագործություններ են և որոնց մի մասի հեղինակներն իսկ ծանոթ են, չենք համարձակվում անվերապահորեն ժողովրդական համարել: Բայց դժվար է կոչել նաև անհատական ստեղծագործություններ, քանի որ դրանց մեջ տեսնվող բազում ոճեր ու ասություններ դեռ մինչև այսօր էլ գոյատևում են անգիր վիճակում, այսինքն ամրապնդված են բարբալին մի շաղախով, որ դիմանում է դարերի փորձությունը:

Մենք միշտ այն համոզումն ենք ունեցել, թե այդ անհատական ստեղծագործությունները հավաքականի հետ կապված են այնպիսի սերտ կապով, որ հաճախ կարելի չէ սկզբնական աղբյուրը ճշտելու փորձն իսկ անել: Ճիշտ է, թե հավաքականությունը, բազմությունը չէ դրանց ստեղծագործողը կամ սկիզբը: Բայց այդ ստեղծագործություններն էլ հավաքականության եռեռիվով կաթսայի մեջ տաքրալուծվելով, մի հյուսվածք են ստացել, որն այլևս սեփականություն չի ճանաչում:

Այս անսեփական հյուսվածքը, թող որ մասամբ, ժամանակի և տեղի աստիճանական աղեղնություններից մաշվել է, բայց չի անհետացել, որովհետև հյուսվածքը ինքնին, ժողովրդի բնազդական իմաստություն, չափված ու ձևված է իբրև մի խարիսխ մարդկային համայնական հոգու բյուրազան հուզումներին. խարիսխ, որը փոփոխությունների կամ

տարվա համբերատար ու չանաղիր աշխատանքի շնորհիվ Մ. Թումանյանը կազմեց «Հայրենի երգ ու բան» հավաքածուն:

Հավաքածուի հեղինակը համեստորեն իրեն հետու է համարում նյութերի մասնագիտական ուսումնասիրություններից և վերլուծումներից. «բայց և այնպես, բոլ առհաստատություն չեկատվի,—ավելացնում է նա,—եթե ասենք, թե մենք ամենայն գիտակցությամբ, նվիրումով ու խանդավառությամբ ենք մոտեցել մեր մշակույթի այս ավանդներին, մեր ուժերի ներած չափով նրանց պատմական շղթայի գեր մի փանի օղակները կորստից փրկելու համար»:

Յ.մերիկայի Միացյալ Նահանգներում նա անկարող եղավ իր արժեքավոր հավաքածուն հրատարակության պատրաստել: Թումանյանն ասում է, որ «այս աշխատությունը կատարված է արտակարգ ու աննպաստ պայմաններում: Անհրաժեշտ տվյալներ, կանոնավոր կյանք, կանոնավոր ժամանակ իսկ գոյություն չեն ունեցել»: Օգնության ձեռք մեկնեց նրան հայրենիք՝ Սովետական Հայաստանը, որտեղ և Գիտությունների ակադեմիայի Արվեստի և Հնագիտության ու ազգագրության ինստիտուտների համակողմանի օգնությամբ նա հնարավորություն ստացավ «Հայրենի երգ ու բան»-ը մաս-մաս տպագրության պատրաստել և հանձնել ընթերցողների ուշադրությանը:

ԱՐՎԵՍՏԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

նույնիսկ խեղաթյուրումների ենթարկվելով հանդերձ, չի ոչնչանա այնքան ժամանակ, որքան ժողովուրդը կգոյատևի:

Բանահյուսությունը, իր ընդարձակ առումով, ժողովրդի ապրած կյանքի իսկական հայելին կարելի է նկատել: Անցյալում դրավոր պատմությունը, դժբախտաբար, ժլատ է եղել: Լաչնորեն մատուցված է թագավորների «հաղթության» կամ «պարտության» անվերջանալի մի շարան: Դեռ վերջերս է, որ սկսված է նշանակություն տրվել անթագալիք ու արհամարհված, և բազմիցս հալածված ու շահագործված ժողովրդին, նրա ապրելակերպին, նիստ ու կացին:

Հայ ժողովուրդը, դարերի ընթացքում, դեռ չէր կա մեր գրավոր պատմության մեջ: Արտաքին ու ներքին իշխողների ձեռքի սմբակի տակ տրոլվել ու տրորվել է նա: Եվ ի հեճուկս այս բոլոր շարժարանքների ու հալածանքների, իր առօրյա համեստ կյանքի ընթացքում կառնել է իր պարզ ու անպաճույճ հոգին ցոլացնող ավանդներին, իր երգերին, դրանցից առնելով և դրանցով ամրապնդելով իր գոյատևման ուժը:

Մեր ժողովրդի դարավոր մշակույթի այս փշրանքների լեզուն լսելով, մեր ավերակների տակ մնացած ջարդովիշուր հարստությունները միավորելու և սրանցով մեր սրտերի արտը մշակելու, մեր տները շեն պահելու, մեր ժառանգությանը տեղ կանգնելու և ցամաքած աղբյուրների տեղ գետակներ հոսեցնելու հեքիաթային բանալին չկորցնելու մի ճիգ է միայն այս հավաքածուն: Ե՞րբ, ո՞ւր և ինչպե՞ս գոյացավ այն:

ՆԵՐԿԱ ՀԱՎԱՔԱՄՈՒԻ ԳՈՅԱՅՄԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԸՆԹԱՅՔԸ

Ե՞րբ:

Բանահյուսական մի շարք նյութեր՝ հանելուկ, առած, մանկական խաղեր, երգերի խոսքեր հավաքելու փափազը մեր պատանեկան օրերից է սկսվում:

Սկզբնապես երգերի եղանակները հավաքելու միտք չենք ունեցել, բանի որ քիչ թե շատ եվրոպական նոտագրություն կարգալու և սովֆեջիոյի վարժություններ անելու տարրական պատրաստություն հաղիվ ունեինք, երբ ընկերոջս՝ Վարդան Սարգսյանի հետ, իբրև երգ սիրող, մասնակցում էինք Խսկյուտարի երգչախմբին:

Այդ օրերին էր (1910-ին), որ Կոմիտաս վարդապետը Պոլիս էր եկել: Անմիջապես բոլորվեցինք շուրջը: Պոլիս, Իզմիր և Եգիպտոս տված նրա համերգներով արդեն հոգեկան տեղաշարժ էր կատարվել Արևմտյան Հա-

յատասանի մինչև իսկ հետափոր պուղերի անկյուններում: Այլևս անկարելի էր այդ հրաշքով շտարվել: Կոմիտասի շրթունքներից կախված, փեշերին քալեցինք, որ մեզ «կեր տա», «կուտ տա»: «Կերակրեց» մեզ առատորեն, չորս տարի մասնավորապես ուսուցանելով երաժշտական հիմնական գիտելիքներ, նաև հերկելով մեր սիրտը և հատիկ-հատիկ սերմեր նետելով մեջը: 1914-ին արդեն սկսել էինք «ճովողել»: Փոքրիկ մանկական երգեր էինք գրում և նիկողոսյան վարժարանի մանկապարտեզի փոքրիկների հետ վարժալուսններ անում:

Այդ օրերին էր (1914-ի գարնանը), որ իր սաները, որոնք տարիներ հետո «Կոմիտաս վարդապետի հինգ սաներ» պիտի կոչվեին, հայտնեցին իրենց փափազը հիմնելի հալ երաժշտանոցին ծառայության նվիրվելու: Կոմիտասի խանդավառությամբ շափ ու սահման չկար այլևս: Խոշոր-խոշոր ծրագրեր, երևակայական մեծամեծ զղյակներ...

Այդ օրերին էր դարձյալ, որ Կոմիտասը պատրաստվում էր Փարիզի միջազգային երաժշտական համաժողովին մասնակցելու: Պիտի գնար և մեզ համար ուսումը շարունակելու տեղ պատրաստեր հարկ եղած բոլոր միջոցներով:

Բայց շաբաթը ուրբաթից առաջ եկավ: Ընդհանուր պատերազմ, ավեր... Այլ մանավանդ անդառնալի կորուստներ, ֆիզիկական ու հոգեկան ջարդեր... Զարդուփշուր վիճակի մեջ, երբ իր սաները Պոլիս հասան վերջապես, աղավինին արդեն իր բույնը կորցրած, Փարիզի մի անկյունում էր ծվարում: Իր սաները, սակայն, շուղենալով ճակատագրական հուսալքումների ենթարկվել, զանազան քաղաքների մեջ համերգներ տալով, մի փոքրիկ գումար պատրաստեցին ու իրենց նախնական ծրագրերի իրականացման նպատակով 1920-ին մեկնեցին Փարիզ: Այստեղ էլ շաբաթը ուրբաթից առաջ եկավ և սաները ցրվեցին այս ու այն կողմ, այնտեղ, ուր կյանքի ալեկոծյալ նավակը բշտում էր նրանց:

Փարիզի մեր ուսանողական շրջանում է (1920—1923), որ առաջին անգամ նոտագրել եմ բանահավաք Տիգրան Զիթունու երգած ավելի քան 60 երգերը: Չորս հանկարծական մահվան պատճառով ջանացել եմ փութով հասնել մեր տուն, Պոլիս: Սակայն քաղաքական վայրիվերումների հետևանքով, Բուլղարիայում կանգ եմ առել ավելի քան երեք ամիս: Այս միջոցին Սոֆիայում և Ֆիլիպեում հանդիպել եմ բնիկյանցի, ակնցի և արմատանցի տիկիկների, որոնցից կարողացել եմ քաղել հավաքածուիս ամենափայլուն էջերից մի քանիսը:

Ինձ թվում է, թե այդ ժամանակ, 1922—1923 թվականներին է

սկսվում իմ «Հիվանդությունը»: Նույն տարին՝ 1923-ին, արդեն նեւտվել եմ հեռավոր Ամերիկայի ամերիկացի Մի պահ ինքնամոխրված մեաւուց հետո, Պոլսից, Եդիպոսից, Ադանայից, Իզմիրից ինձ պես այդ ամերիկացիներին, զրեթե կլանվեցի այդ խմբի աշխատանքով, հաղիվ ժամանակ գտնելով դեաւում մի քանի մամիկներին մոտ և իրենց գիտցածը հաւաքելու: Ավելի քան 6—7 տարի այս աշխատանքը կատարեցի սիրով, թեև հոգնութեամբ: Վերջապես 1930-ական թվականներին երգեր հավաքելը դարձավ իմ գլխավոր զբաղմունքը:

Այդ օրերից հետո, երեսուն և ավելի տարիներ փվել և մինչև այս բարերաստիկ օրերս, հավաքել ու դեռ հավաքում եմ այդ «փշրանքները», հավաքածուս պատի ճեղքերը ծածկելու համար:

Ո՛ւր:

Վերը մասամբ արդեն տրված է այս հարցի պատասխանը: Ավելի որոշ լինելու համար, եթե փորձեմ դանադան քաղաքներ ու վայրեր հիշել, ինչպես Սոֆիա, Ֆիլիպս, Պոլս, Իզմիր, Ադանա, Տիգրանակերտ, Հալեպ, Դամասկոս, Կահիրե, Աղեքաանդիա, Փարիզ, Բեռլին, Նյու-Յորք, Բոստոն և դեռ ուրիշ տեղեր, տակավին ոչինչ ասած կլինեմ, քանի որ սրանք ինքնին լոկ անուններ են միայն: Այս բոլոր քաղաքների միջից անցած կամ բնակած տարիներին ամեն պատեհ առիթ ջանացել եմ չփախցնել և բախել նրանց տան դռները, որ օտար քաղաքների երբեմն նույնիսկ շքեղ տներին մեջ էին բնակվում, բայց իրենց հայրենի տնակին կարոտաբաղձ էին և իրենց սրտի դռնակները լայնորեն բացում էին իմ առաջ:

Ովքե՛ր էին, որ խոսեցին ու երգեցին:

Բոլորն էլ մեզ պես հասարակ մահկանացուներ էին, իրենց առօրյա ապրելու հոգներն ունեին: Տներ կային, ուր արդեն երեք սերունդ հասակ էին նետել: Տներ էլ կային, որ նոր էին փախել սարսափների երկրից: Կային շատերը, որ որբանոցների մեջ մեծացել ու աուն-տեղ էին դարձել: Կային որ օտար հողի վրա էին ծնվել ու մեծացել, բայց հիշում էին իրենց մամիկներին երգերն ու խաղիկները: Կային տներ, ամեն կերպով հարստացած տներ, գիտուններով, գյուտարարներով, բարձր կրթութուն ստացած համալսարանականներ, բժիշկներ, փաստաբաններ, ճարտարապետներ, արվեստագետներ, ո՛ր մեկն ասեմ, որոնք անհայր էին մնացել և մինու՛ճար որբակալի մոր չարբաշտութեամբ կյանք մտել: Կային տներ էլ, ուր

վրաս ծիծաղում էին այսպիսի «սպարապ» ու «անշա՛» բաներով զբաղվելուս համար: Նույնիսկ կային տներ, ո՛չ շատ, բարեբախտաբար, ուր ծիծաղում էին իրենց զառամած մամիկի մեկին ի մեկ ելնել, պարելու վրա: Սրանք փ՛նչ գիտենային, որ այդ պահին մամիկը մամիկ չէր, ջահել-ջիվան մի աղջիկ էր, որ իր հայրենի երկրի վրա իր գեղանի հասակը պատցրել է այն օրերին, երբ դարուն էր, ծառ ու ծաղիկ:

Ահա մարդկային կյանքի այս կարուսելն էր, որ պտտվում ու պտտվում էր իմ դիմաց:

Ակնա Արմատանից Ֆիլիպե նետված կար անող տնմնա Օվսաննան էր, որ համեստորեն զլուխը կախած, ամենանրբին ձայնով, ասելի թելերի հետ իր սիրտն էր շուլալում, կարծես, շարեշար շարելով:

Ես էս գիշեր դուրս ելա,
Թուխ ամպեր անուշ կը ցողա...

Անտունի մի պատառիկ էր, որ հարուստուն էր առնում դարերի խորքից:

Բուրբանիո Պարտիզակ գյուղից Նյու-Յորքի մի անկյունը նետված, օր ու արե տեսած գեղահասակ Ազնիվ հանրմն էր, որ իր դեռ թարմագեղ ձայնով, հուզական ողբ էր հյուսում իր կոթուստները հիշելով:

Յար, ֆանի՛, յար, ֆանի՛, ֆու դադդդ ֆանի՛.

Քանի ֆեզ եմ տեսեր, չեմ ի գար բանի.

Յար, ո՛ւր կերբաս, անուշ հոտըդ իս կուգա,

Սև աշվիդ, սև ընֆիդ՝ հոգուս դեմ կուգա...

Ակնա ալագյոզլուների շարքից փրցված այս պատառիկը չէ՞ր արդյոք, որ Ազնիվ հանրմի նախահայրերը, ավելի քան 300 տարի առաջ հետները բերեցին, երբ ջեղալիների սարսափից փախչելով եկել ու բույն էին գրել Պարտիզակի կանաչ սարահարթի վրա:

Հապա ի՛նչ ասեմ Հաջի Մարիամին, որ ծնողների Երուսաղեմ ուխտի գնացած տարին, Զատիկի կիրակին Երուսաղեմի վանքի մեջ էր ծնվել, հետո որը մնացել և Պրուսայի որբանոցում մեծացել և ուսանել: Նյու-Յորքի դարձյալ մի անկյունում, ձեռքն ու ոտքը դողալով, ամենաքնքույշ ու նրբագեղ ձայնով, ծովի այս կողմից մինչև Պարտիզակ կամուրջ նետած՝ իր յավրուի օրոցկապն էր հյուսում «սրմա թելերով»:

Սալընջախ եմ ձգեր սալորին ծառք,
Կուլար ու ծուռ կուգար գառանքս մարք,
Էէ՛, յավրում, էէ՛.

Օրանդ օսկով պիտե՛ր, կամարդ արծաբով՝
Օրոսկապըդ պիտե՛ր սրմա քելեռով,
էկ՛, յավրում, էկ՛...

Ի՛նչ գիտենար ձեռքն ու ոտքը դողդողացող խաթունիկ Հաջի Մարիամը,
թե այս օրորոցի ոսկին ու արծաթը Ակնից, Վանից ու Անիից էր բերված:

Հասպա ի՛նչ ասեմ՝ դարձյալ Բալուի բրդաբնակ լեռների մի անկյու-
նում ծնված Արքրլսաեցի Օհանեսին, որ հիմա, ո՛րտեղից որտեղ, եկել է
Նյու-Յորքի երեսաներին ստա-Վենտի (շաբաբ և զովացուցիչ) է ծախում
և իր խանութի ետեր պառկում է ու վեր կենում: Խանութի ետեի այդ նեղ
սենյակը կարծես սկսեց խուռի ու մոմ բուրեկ, երբ որ երգեց.

Դարուն եղյալ խիստ զանազան,
Սարեր, ձորեր կանաչացան,
Վարդեր բացվե՛ր բլրովներուն,
Բլրովն եկե՛ր կայներ սեյրան...

Ի՛նչ գիտենար մեր լեռնցի Օհանեսը, որ շատ տարիներ ատաշ ապրած
միջնադարյան մի տաղասացի ձայնն էր, որ լավու՛մ էր, երբ ինքը դեռ
շարունակում էր երգելով.

Ա՛յ, լից և տուր, շուտ լից ու տուր,
Զանուշ գիճի՛ն զանապական,
Լի՛ց, սիրելի, լի՛ց, նազելի,
Թասեր շիճի՛ կարմիր գիճի:
Անո՛ւշ, անո՛ւշ, հագար անո՛ւշ,
Ով որ խմե՛ լիճի անո՛ւշ...

Իսկ ի՛նչ ասեմ «աղա» Շահինյանի մասին, որին իրենց տնեցիները՝
դավակով, հարսով ու թոռնիկներով, բոլորն էլ «աղա» էին կանչում
այնպիսի հարգանքով ու պատկառանքով, որ ես էլ տան վեհաշունչ
շուքը պահելու համար նույնքան հարգանքով ու պատկառանքով միշտ
«աղա» եմ կանչել ու մինչև այսօր տակավին չգիտեմ, թե ի՛նչ է մեր
պատվական «աղալի» ծննդական անունը: Աղան իր աղայությունը ինձ
համար միշտ աղա է մնում այլևս: Նա, որ «ի բնե» ատաղձագործ էր, որ
տարիներով իր երկայն հասակը ցուցադրել էր չափված ու գծագրված
դերանների վրա տախտակ քաշելով, որ վանի Նահանջին «ճըժով ու
բժով» երևան էր հասել և այնտեղից էլ ուտը-մուրը ճամփաներով Նյու-
Յորք ընկել և դեռ հիմա էլ իր հասակը ծռած, տան տանիքը հանող սան-
դուղների վրա նստած, ընկույզի տախտակներից սատափով ու գույնըզ-

զույն փայտիկներով նարդիներ էր գեղազարդում, ալժամ իր վարպետ ձեռքերի մեջ սատափներն ու փայտիկները խաղացնելով, իր բամբ ձայնի կշռովը երգ էր շափում ու ձևում, երբեմն խսկ ուստոստալով, չլաքժես վարագա վանքի բակի մեջ այն երանելի օրերին պատրաստվում էր պարելու։

— Էլեյֆ, տեսեյֆ վիրն ա կիրե մեր էծ,
Շունն ա կիրե մեր էծ.

Շունն էր էծուն,
Էծն էր ուլուն,
Ուլն էր քրփուն,
Թյուփն էր իգուն,
Իյգ վարագա,
Տայն ակուկյա,
Ինչ որ ասես՝
Վիրես կուգյա.

Մեր «աղան» որտեղի՞ց գիտենար, թե հարյուրավոր տարիներ առաջ Աղթամարի վանքի արեղաններն էլ իրենն պես ուստոստացել ու պար էին բռնել, երբ տեսել էին, որ ալեկոծ ծովի վրա ալիքները ճեղքելով հանգարտորեն ափին էր մոտենում նավակը և իրենց հին լեզվով ուրախությամբ բացականչել էին.

Ահա ցեծայ ծովն ու ծփայ,
Ալի՛ն, զալի՛ն տայ,
Ահա խաղայ նավն ի ծովին,
Մովն արևուն
Մանր ավազին, խաղայ, ծփայ,
Պալի՛ն, զալի՛ն տայ:

Ահա՛ թե ովքեր էին, որ խոսեցին ու երգեցին...

Մեր հավաքածուի այս հակիրճ պատմությունն ավարտելուց առաջ ամենաքաղցր պարտավորություն ենք զգում երախտական խոսք ասել մեր երգողների մասին։ Նրանցից շատերը արդեն հիշատակ են դարձել կամ իրենց մայրամուտին մոտեցել։ Քառասուն տարվա անջրպետ կա այս երգերի հավաքման և հրատարակումը ձեռնարկելու միջև, շատ ու շատ բաներ աղոտացել են արդեն... Այսպիսի հավաքածուները «փոքրիկ փնջիկներ» են միայն, որ ժողովվել են հայաշխարհից հալածականների Թերնից։ Ահա այս հավածական ու թափառական բերանների

անսպառ շնչին ապավինած՝ մեր դողդողացող շրթունքների ամենաբըն-
բույշ բազցրությամբ, խոնարհաբար համբուրում ենք նրանց արգեն
մոմ դարձած ձևերերը, որպեսզի նրանց վառած մոմերից վառենք մեր
մոմերն էլ, որպեսզի մեր Հայաստան աշխարհի լույսը մշտավառ մնա:

ՀԱՎԱՔԱՄՈՒԻ ՊԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՆՐԳԵՐԻ ՀԱՎԱՔԱՄԱՆ ՍԿԶՐՈՒՆՔԸ

Հավաքածուն երկու գլխավոր մասերի է բաժանված:

Առաջին մասը, որ անվանել ենք Հայրենի երգ ու բան, պարունա-
կում է Արևմտյան Հայաստանի և Թուրքիայի սահմանների մեջ բնակ-
ված, ալժմ բնակվր եղած հայերի բերնից առնված ու նոտագրված ժո-
ղովրդական երգեր և ավանդական հարակից նյութեր: Աշխարհագրական
անումով հավաքածուի այդ մասի տարածությունը արևելքից արևմուտք
և հյուսիսից հարավ ծավալվում է պատմական Հայաստանի՝ Բաղեշի և
Վանի, Մշո և Կարնո, Խարբերդի և Երզնկայի երբեմնի հայաբնակ շրջան-
ներից մինչև Փոքր Հայքի, Կեսարիայի, Կիլիկիայի ու Փոքրասիական
արևմուտքի շրջանները, ինչպես Պոլիս, Իզմիր, Պրուսա և մանավանդ
Բութանիս:

Հասկանալի է, անշուշտ, թե այս ընդարձակ տարածությունը լիովին
ընդգրկելու մեր երազային ցանկությունը չենք կարողացել իրականաց-
նել. նախ՝ մեր մարդկային ուժերի անբավարարության պատճառով, և
երկրորդ՝ մանավանդ արտաքին պայմանների աննպաստության բեր-
մամբ: Ինչ որ կարողացել ենք կատարել, թեև ինքնին արհամարհելի չէ
քանակով ու որակով, բայց խոստովանելու ենք, թե լիակատար լինելուց
հեռու է: Օրինակ՝ Խարբերդի շրջանից Չմշկածաղի մի բուռ երգերի դի-
մաց հաղիվ մի քանի կտոր կան Քղիի երգերից: Բալուժի մի լեռնային գյու-
ղից Ամերիկա նետված մի համեստ հայի բերնից հավաքած երգերի
զմայլելի փնջի դիմաց Չնրուշի, Բերկերի, նույնիսկ Խնուաի ու Կարնո
հարուստ դաշտից հաղիվ հատուկենտ կտորներ են փրկված այս հավա-
քածուի մեջ: Եվ այսպես գրեթե ամենուր:

Եվ սակայն, հակառակ այս անհավասարակշռություններին, գրի են
առնված այնպիսի ավանդական երգեր ու սասցվածքներ, որոնց կորուս-
տից փրկված լինելը ինքնին բավական է՝ հրճվանքով նայելու այս հա-
վաքածուի վրա: Ժամանակն է լծի տակ մոտենլու և փնտրելու դեռևս
չգտնվածներից գեթ նույնքան և ավելի պատկառելի երգափնջեր, քանի

գեո ու չէ: Փնջեր, որ աշխարհի չորս ծագերում ցրված են և գուրգուրոտ ձեռքերի կարոտն ունեն:

Մի բանի երգերում ձայնաշարերը խառն են թե՛ արևմտյան, թե՛ արևելյան ծանոթ երաժշտական ձայնաշարերի հետ: Արևելյան ազդեցությունը որոշապես նշմարելի է այն երգերի մեջ, որոնք անցյալ դարի մասնավորապես վերադարձնումի շրջանին կապված են եղել պոլսահայության առօրյա կյանքի հետ: Բացի Պոլսի քաղաքային երաժշտության ազդեցության հետքերից, երբեմն որոշապես նշմարվում է նաև արևմտյան երաժշտության ներմուծությունը, օրինակ, դպրոցական «ազգային» երգերի ճամփով: Ձայնաշարերի առումով ամենաուշագրավը ավանդական ձևերին հատուկ երգերն են: Այս երգերի մեջ է, որ գտնում ենք լադային այնպիսի կազմություններ, որոնք մեր բնաշխարհի դաշտի մեջ բուսած և չկորսված ոճն են ներկայացնում:

Մեղեդիները եվրոպական նոտագրության կանոններով չափի տակ դնելիս, ջանացել ենք ըստ կարելիության չխախտել բնագրի պատկերը: Դժվարություն հարուցած պարագաներում հետևել ենք խոսքերի տաղաչափական կառուցվածքին, երբեմն գործածել կիսաոտոհակներ և այլ միջոցներ երաժշտական նախադասությունը գլուրահաստակ անելու համար:

Երաժշտական չափն ու շեշտը, մասնավորապես հայկական ժողովրդական երգերի մեջ, սերտորեն կապված են բանաստեղծական տեքստի շեշտագրության հետ: Պարերգերի պարագային, սակայն, պարի ընդհանուր շարժման համաձայն, երգի չափն ու շեշտը բաղմորակ ձևեր են ստանում, երբեմն խոսքերի բնական շեշտը զոհելու գնով խսկ: Բացի դրանից, պարերգերի խոսքերը հաճախ հնից ու նորից բերված ալլադան քառյակների համադրություններ են, հաջող կամ կարկտված ու ձախող, և այս երկրորդ պարագային խոսքի և եղանակի շեշտի մեջ անհամաձայնություն է գոյանում: Այսպիսի երգերում կրկնակների մեջ է, որ ընդհանրապես գտնում ենք չափի ու շեշտի ամենազմայլելի ազուցվածքներ: Հայեցի և ոչ հայեցի երգերի ինքնորոշության համադրական վերլուծման համար բավականին արագով մեթոդը պետք է լինի լադային ելևէջների, չափաբերության և մասնավորապես շեշտային հատկությունների բաղդատություն անելը:

Մեր հավաքած ժողովրդական և ավանդական երգերի մեջ որոշ քանակով առկա են թուրքերենախառն կամ միայն թուրքերեն երգված երգեր. մի երևույթ, որ պետք է ինքնին հասկանալի լինի, եթե նկատի

առնենք արևմտահայության պատմական անօրինակ ճակատագիրը: Չնայած խառն կամ թուրքերեն լեզվին, այս երգերն իրենց պարունակությամբ իսկ սերտորեն կապված են հայկական կյանքին ու ավանդական սովորություններին և դրանց հայկական ազդույին պատկանելությունը կասկածի տեղիք չի տալիս: Նույնիսկ միայն թուրքերեն երգված այդպիսի շատ երգերում պարունակությունը բացառապես հայ բարբերն են, ինչպես մկրտությունը, թաղումը, ուխտադնացությունը, հայկական զանազան տոները և մասնավորապես հարսանեկան ավանդական ծիսակատարությունները: Հասկանալի է, որեմն, որ այդպիսի երգերն ընդհանուրից անջատված չեն:

Այսուհանդերձ, նույն երգողներից մեր հավաքած նմուշների մեջ թուրքերեն երգերի մի այլ խումբ մենք առանձնացրել ենք: Մեծ մասով սրանք այն երգերն են, որոնք Թուրքիա բնակվող բոլոր ժողովուրդների համար հավասարապես գործածելի են եղել, որ քյուրեփ են կոչվում: Սրանք ժողովրդական պարզունակ ոճով ու էությունով բարագրված են հավանաբար աշուղների կողմից, որոնց մեջ հայ աշուղների թիվը (ինչպես պատմությունից էլ հայտնի է) բավական մեծ է եղել: Այս շարքը, սակայն, պատշաճ ենք համարել շմիպցնել ներկա հավաքածուին, այլ բաղդատական ուսումնասիրության նյութ դարձնել և ապա առանձին հրատարակել:

Դալով արևմտահայերի մեջ նույնպես գործածվող այսպես կոչված արեւելյան դրոցի հատուկ կանոններով շարագրված երգերին, որոնք պես-պես անուններով են զանազանվում, ինչպես շաբփի, ղազել, քագ-սիմ, մոտլամ և այլն, դրանց հավաքումն ու ձայնագրությունը մեր անմիջական նպատակից դուրս ենք համարել:

Հավաքածուի երկրորդ մասը պարունակում է Հայաստանի տարբեր գավառներից Ամերիկա նեւոյաժ զանազան անձերի երգածից զրի առնըված ազգային կոչվող երգերը: Դրանք պատմական ու քաղաքական իրադարձությունների բերումով, ազդային վերադարձումի ավելի քան հարյուր տարվա (1800—1915) շրջանում հյուսված, հայրենիքում և հայկական հեռավոր ու մոտավոր գաղութներում լայնորեն տարածված, հայրենասիրական ու այլ բանաստեղծությունների վրա շարագրված կամ նրանց հարմարեցված երգեր են: Այդ բազմաբղետ երգերը ծառայել են իբրև մի խթան բռնապետության բիրտ լծի տակ տրորվող ժողովրդին ինքնագիտակցության պզգումներով ոգևորելու և անցյալ փառքերի վերակոչումներով կամ լավագույն օրերի տեսիլքներով նրա դարավոր թմրածությունը ցրելու:

Ի
Ա ԿԳԻՏ

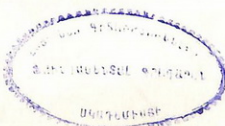
Բախտին ձգված ու հալածական, մերկ ու անոթի հայ գլուղացուն
ուտքի կանգնեցնելու և իր տունն ու տեղը պաշտպանելու ահազանգը
հնչեցնում էին երկու խոշոր կենտրոնների՝ Պոլսի և Թիֆլիսի մտավորա-
կան նշանավոր դեմքերը, ինչպես Պեշկիթաշլյանը, Խրիմյանը, Գարեգին
Սրվանձտյանը, Աբովյանը, Նալբանդյանը, մասնավորապես Գամառ-Քաթի-
սյան և շատ ուրիշներ։ Տգիտության խավարի մեջ ծվարած հայ քաղաք-
աներին ու գլուղերին լույս էր ջամբվում դպրոցներ բանալով, հայ մանուկ-
ներին գրեկ-կարգալ սովորեցնելով ու այլ միջոցներով։ Իբրև ներշնչամի
առատ աղբյուր, գրական-հայրենասիրական ալեծովի հոսանքին զուգըն-
թաց, մատուցվում էին և նորաշունչ երգեր։ Այսպիսի մի շրջանի կենդանի
պատկերը տվող այդ երգերը մեծ քաղաքներից սկսած մինչև հեռին գլու-
ղերում երգվել են տասնյակ տարիներով, տասնյակ սերունդների կողմից
և դրանցից բնորոշված երգերի մի փունջ մինչև իսկ մեր օրերին չի մոռաց-
վել ու տակավին երգվում է խանդավառությամբ։

«Ազգային» երգերը հավաքելով, մեր անմիջական մտահոգությունը
չի հղել նրանցից համադրական երգարան պատրաստել։ Այդպիսի
«Երգարաններ»-ի առատություն կար այն օրերին, մինչև որ համիդյան
և ցարական ճանկերը եկան ի սպառնալու անելու դրանք¹։

Պոլսում, Թիֆլիսում կամ ալլուր հրատարակված այդ երգարան-
ներն արդարև առատ էին, բայց ժլատ՝ ձայնագրված եղանակների տե-
սակետից։ Եթե երգերի բանաստեղծությունները լրիվ կամ թեքի, սխալ
կամ շիտակ շարունակաբար հրատարակվել էին, ապա եղանակները կամ
գուրս էին մնացել երգարաններից, կամ կիսատ-պղատ էին ու անգոհա-
ցույթի²։ Ահա թե ինչու կարևոր ենք նկատել այս երգերը հնարավորին
չափ նոտագրելու, որպեսզի սրանց եղանակներն էլ իբրև ավանդ պահվեն
մեր պատմության թանգարանի մեջ և չկորչեն կամ չմոռացվեն։

¹ Հայտնի շարականագետ ու երաժիշտ Նդիա Տնտեսյանը իր հրատարակած «Երգա-
րան»-ի պատճառով Պոլսում բանտարկվեց և բանտի մոլթ նկուղների մեջ ավանդեց
հոգին, ինչպես շատ ուրիշներ։

² Ազգային երգերի մեր քննարկած հավաքածուն պատրաստել ենք 1930—1935-ին,
երբ ձեռքի տակ ունեինք խիստ փոքրաթիվ երգերի եղանակների տպագրված օրինակները,
որոնք, թեև ճշտությունը տարակուսելի, զետեղել ենք մեր հավաքածուի մեջ։ Միայն
վերջերս է, որ Սեւանիկ, Նզիպուտս, Բեյրութ և ալլուր առձեռն գործածության նպատակով
նոտագրված երգարաններ կամ փնջիկներ են լույս տեսել ազգային և ժողովրդական
երգերով, ուր շատ ծանոթ երգեր են գտնվում և այս հավաքածուի պատրաստության ժա-
մանակ տակավին անձանոթ եղած երգեր, դժբախտաբար, հաղվալուց են։ Այս մի քանի
անձանոթ երգերն էլ հետագայում, անշուշտ, ավելացրել ենք մեր հավաքածուի մեջ ուրա-
խությամբ։

Ճիշտ է, թե սրանցից շատերը իրենց այժմեականությունը կորցրել են, ճիշտ է մանավանդ, թե շատերն էլ և՛ խոսքով, և՛ եղանակով խակ ու անարվեստ են: Բայց և այնպես չպետք է մոռանալ, որ վերադարձնումիս այն երկար տարիներին է, որ հայ լեզուն (աշխարհաբարը) իր վեհությունամբ վերընձուզվել ու մեր հոգիներին սնունդ է տվել ու տալիս է, փնչպես նաև հայ երգը նորանոր ու թարմ ծիլեր արձակել ու բողբոջել է մի այնպիսի կենսունակությամբ, որի հունձը առատորեն քաղում ենք մեր կյանքի այս նոր ու հրաշափառ օրերին:

Ուրեմն, այն մտահոգությունը, թե այս երգերի եղանակները անմիջական կորստի ենթարկվելու վտանգի տակ էին, ինքնին բավական էր, որ այսպիսի համահավաք աշխատանքի ձեռնամուխ լինեինք:

Բայց մեր հնչունքն ավելին էր:

Ձանազան երգեր հավաքելու ընթացքում զորավորապես զգացել էինք, թե յուրաքանչյուր երգող ինքնահատուկ երգելու մի ձև, մի ոճ ունի: Դա մեզ մտածել էր տվել, թե կարելի է այս ծանոթ ու ձևավորված երգերը ևս երգել տալ Հայաստանի տարբեր գավառներից Ամերիկա նեոստված դանազան անձերի և ձայնագրելով, երգվածքի այդ դանազանությունից ըստ կարելիության ծանոթանալ Հայաստանի տարբեր գավառների ինքնորոշ ձայնելեջախին նրբություններին:

Այս խրախուսիչ նպատակը ի մտի ունենալով, ժամանակ և ուշադրություն խնայեցինք նույնիսկ ծանոթ երգերի հատկանշական փոփոխականները ձայնագրելու: Այսպես, հանրածանոթ մի շարք եղանակներ, իրենց համատարածության պատճառով, ավելի քան 15—20, երբեմն մինչև 25—30 փոփոխականերով ձայնագրվել են: Այս ստվարաթիվ փոփոխակաների շնորհիվ երգողների գործածած երաժշտական ելեէջներին ու դարձվածքներին մոտից ընտելանալու ապահով առիթ ենք ունեցել, ինչ որ եղել էր մեզ մտահոգող ամենաէական հարցը՝ դանազան վայրերի յուրատեսակ երգեցողության ինքնատիպ հնչյունաշարերի բնույթին վարժեցնել մեր լսողությունը և ըստ այնմ առաջնորդվել մեր ժողովրդական և ավանդական երգերի մեջ բյուրավոր ձևերով և հայտ եկող բարբառային ձայների երաժշտական և հնչյունային նրբություններն զգալու:

Մեզ համար էական նկատված այս պարագան համարձակվում ենք հանձնարարել մեր այն բոլոր երաժիշտներին, որոնք ևս երգական ոճն ուսումնասիրելու այս «ղերբուկ» ճանապարհին են հետևում՝ ի խնդիր հեռավոր անցյալի բավիղների մեջ ծրարված ավանդական «ուկեզեղմին»: Իսկ երաժշտական-ազգագրական ուսմունքներով պարապող մեր

և որ սերնդին հանձնարարում ենք ուշի-ուշով սերտել ու հասկանալ փշրված ու բեկբեկ բեկորների լեզուն, որ խոսում են դարավոր անցյալի շրջութայամբ:

Չենք վարանում կրկնել, ինչ որ ուրիշ առիթով էլ ասել ենք¹, և մեր խորին համոզումն է, թե հայ երաժիշտների համար ամենակարևորն է փնտրել հայեցի ոճը և աստիճանաբար ընտելանալ նրա ինքնահատկություններին:

Մեր կարծիքով, դժվար է, արդարև, ազգային-ժողովրդական լեզվական ու հնչյունային տվյալները երաժշտական արդի ընդունված քերականությամբ լիարժեք կերպով բացատրել: Ինչպես ամեն լեզու, հայոց լեզուն էլ ունի իր շոշափելի մասը, որ կարելի է դուրսությամբ ուսանել և ուսուցանել: Բայց ունի նաև իր շատ պարզ, սակայն անշոշափելի կողմը, բոլորովին ինքնահատուկ, որ ուսուցանելի չէ:

Ծիշտ է, թե հայերեն լեզուն ու ձայնն էլ հնչյունների շարան է, ինչպես ուրիշ լեզուներ: Ծիշտ է նաև, որ մարդկային հագագը կամ ձայնալարը ընդունակ է նույնիսկ դանազան ժողովուրդների հնչյուններին վարժվել կամ տիրանալ: Սակայն, եթե փափագ ունենք մեր հայեցի երգերը հայեցիորեն երգելու, ապա առանց նախապաշարումի կամ սնոսի ծանծաղամտության պետք է ասենք, թե երաժշտական բոլոր կիրթ ու քնբուշ մարդանքներն ու գովելի շնորհքները տակավին բավական չեն մեր երգերի այդ անշոշափելի շունչը ի հայտ բերելու: Այս հավաքածուն կազմողն էլ, տարիներ ի վեր մեր հայոց աշխարհի հողի ու ջրի միջից ծորող այդ անշոշափելին որոնելու ճիգը միայն կարողացել է անել և սրտանց կցանկանա, որ մեր հայրենի երկնքի տակ կամ հեռավոր ափերի վրա հասակ նետող նորահասներն էլ մեծապես հպարտ զգան իրենց մամիկներին ու պապիկներին ձգած այս անփոխարինելի ժառանգությամբ և իրենց կույծքը լայն բանան այդ «անշոշափելի», այլ մշտահոս ու մշտագո ափին ու աղբյուրին, որ մեր լեզուն է, մեր երգն է, մեր էությունն իսկ է:

Հավաքածուի պարունակության մասին տրված այս համառոտակի բացատրություններից արդեն նշմարելի եղավ երգերի հավաքման մեր որդեգրած սկզբունքը, որ է՝ ընթանալ ծանոթից դեպի անծանոթը: Ուրիշ խոսքով՝ փոխանակ անցյալի մշուշից դեպի ներկան գալու, ընդհակառակը, նախ՝ ապրված կյանքի պարունակած մթերքները ամբարել և ապա

¹ Տե՛ս «Սովետական արվեստ» № 2, Երևան, 1967:

միայն, այդ մթերքների տեսակի ու որակի համաձայն, անցյալի մթերանոցներին մոտենալ, փնտրել ու գտնել հնամենի թղթերի մեջ ծրարված նյութը, բաղդատել ունեցածի հետ, ճոխացնել արդեն ամբարվածը և այսպես քայլել հին-հին դարերի ստվերախիտ անտառի մեջ¹։

Արդ, այս սկզբունքի համաձայն հավաքումի մեր աշխատանքը սկսել ենք նախ ծանոթ ազգային երգերով, այդ երգերը երգել տալով մեր բնաշխարհի զանազան անկյուններից դուրս եկած անձների, իրենց երգելու ոճին ընտելանալու համար, և սրանից հետո է, որ մխրճվել ենք հայրենի բնաշխարհի ավանդական «Երգ ու բան»-ի հոգեպարար թավուտի մեջ։

ԵՐԳԵՐԻ ԴԱՍԱՎՈՐՄԱՆ ԿԱՐԳԸ

«Հայրենի երգ ու բան»-ի դասավորումն իրականացնելիս ի մտի ենք ունեցել պատմական Հայաստանի կենտրոններից դեպի արևմուտք դարերի ընթացքում կատարված տեղաշարժերը։

Բազրատունյաց Անիից դեպի Կիլիկիա, Արծրունյաց Վանից դեպի Սեբաստիա և Փոքրասիական վայրեր, մինչև Եգեականի ափերը և Թրակիա, Պոլիս և Բուլթանիա երկարող դարավոր գաղթը այլևս դադարած էր համարվում, երբ երկիրը փլվեց և արևմտյան հայերի աղետից փրկված զանգվածները ցրվեցին ի սփյուռս աշխարհի։ Մեզ մնում էր այցելել այդ սփյուռքահայերի նոր բնակավայրերը և աճապարանքով ու համբերութամբ հավաքել հոգեկան այն ավանդները, որ նրանք ժամանակին իրենց վաղեմի հայրենիքից արևմուտք էին բերել և հիմա էլ դեռ պահպանել էին։

Երգերը դասավորելիս առաջնորդվեցինք հետևյալ սկզբունքով՝ հեռավոր ծայրերից մոտենալ սկզբնական կենտրոններին, պատմական բնաշխարհին։ Այսպիսի դեպքում, օրինակ, Բուլթանիայի շրջանից դուրս եկած շյուղ ու փշրանքները մեզ կապում են Ակնա երբեմնի մեծափարթամ գանձարաններին։

Այդ սկզբունքն իրականացնելու նպատակով հարմար տեսանք հավաքածուն սկսել ծայրագույն արևմուտքից՝ հենց Բուլթանիայից սերված երգերով, այնուհետև անցնել Կիլիկիայի, Կեսարիայի, Կյուրիքի, Այն-

¹ Կարծում ենք, թե այս ուղին հարմար է նաև մեր խաղերի (երաժշտական ձայնա-նիշներին) կնճատությունները հարթելու, որից հետո թեևս կարելի լինի մեր թեևս անտունիների, ողորմիների վրա երկարել և մինչև իսկ Գողթան երգերի բոցավառ մեհյանի ծուխերին մոտենալ։

թապի, Եղեսիայի, Տիգրանակերտի երգերին, ապա զետեղել Փոքր Հայ-
րից, Սեբաստիայից, Ալևից և Արաբկիբից, Մալաթիայից, Խարբերդից,
Երզնկայից ու Կարինից, և վերջապես՝ Մուշից ու Ախլաթից, Շատախից ու
Վանից բերված երգերը։ Այսպիսի հերթականությամբ նույնը կներկա-
յացվի մի քանի հատորներով։

Նախատեսված է յուրաքանչյուր հատորի պարունակության հա-
մաձայն երգերի եղանակների ու խոսքերի մասին հարկ եղած բացա-
տրությունները տալ տեղն ու տեղը, առանց մտահոգվելու, թե հատորնե-
րում բացատրական ակամա կրկնություններ կարող են լինել։ Զգտել
ենք, որ յուրաքանչյուր հատոր ինքնին ամբողջական լինի։ Միևնույն
ժամանակ, ամեն մի հատորի նախաբանական մասնավոր բացատրու-
թյունները և ապա բնագրերի մասին ծանոթագրություններն ու բաղդա-
տությունները կօգնեն, որպեսզի ընթերցողը կամ ուսումնասիրողը դու-
րությամբ զգա նաև հատորների փոխադարձ առնչություններն ու միաս-
նականությունը։ Հատորներում զետեղվելու է հավաքածուի ընդգրկած
վայրերի ուրվագծային ընդհանուր քարտեզ, որի ստորին աջ անկյունում
ամեն անգամ կզետեղվի տվյալ հատորում հանդես եկող վայրերի ման-
րամասնացված քարտեզը։

Երաժշտական բնագիրը կազմելու համար նկատի է առնված նույն
խոսքերի վրա երգված եղանակները համատեղել և, լինեն նման թե տար-
բեր, առանձին թվերով համարակալել։

Անժանոթ կամ դժվարհասականալի բառերի բացատրությունը տրվում
է տեղում, թվագրյալ բնագրի համաձայն։ Վերջին հատորում պետք է զե-
տեղվի ընդհանուր համահավաք բառարան։

Դարձյալ վերջին հատորի մեջ դրվելու է երկու ցանկ՝ ըստ երգերն
ըստ այբբենական կարգի և ըստ հատորներն ըստ բովանդակության։
Հավաքածուի մեջ պիտի լինեն նաև մի որոշ քանակությամբ ոչ երաժշտա-
կան ազգագրական նյութեր, որոնք նույնպես ցուցակագրված կլինեն
ըստ տեսակի՝ առած, հեքիաթ, ասացվածք, հանելուկ և այլն։ Երաժշտա-
կան և ոչ երաժշտական ազգագրական նյութերը տրվելու են մեկ միաս-
նական համարակալումով։

Գալով «Ազգային երգերի» հրատարակության, որ երեք կամ չորս
գրքերի մեջ պիտի ամփոփվի, հարմար և գործնական է նկատվել այբ-
բենական դասավորությանը հետևել, առանց հաշվի առնելու թե՛ խոս-
քերի պարունակությունը և թե՛ եղանակների ըստ ոճի զանազանությունը։

Հայ ժողովրդական երգերի ձայնագրված հավաքածուներ, դժբախտաբար, խիստ սակավ են եղել, թեև պարունակությամբ մեծահարուստ: Սրանց մեջ կատարյալ դանձեր են Կոմիտաս վարդապետի հավաքած երգերի մինչև այժմ հրատարակված ժողովածուները, որոնց մեծարժեք պարունակությունից օգտվել և դրանով առաջնորդվել են մեր օրերի տաղանդավոր երաժիշտները, իբրև աղբյուր հայեցի ոճի և ներշնչման: Պետք է հիշել նաև Սպիրիդոն Մելիքյանի ձայնագրած և հրատարակած «Շիրակի երգեր» և «Վանա երգեր» ժողովածուները: Վերջերս ծանոթացանք նաև Արշակ Բրուտյանի, Հակոբ Հարությունյանի և այլոց այս ուղղությամբ կատարած գնահատելի գործերին:

Այս նախընթաց ժողովածուների երգերը մեր հավաքածուի մեջ չեն առնվել: Պարագայական է միայն, որ նույն կամ նույնանման մի շարք երգեր կամ խոսքեր գտնվում են թե՛ մեր, թե՛ մյուս հավաքածուների մեջ, ինչպես Վանա երգերի մի մասը և այլն:

Հարկավ, սրանք մեծ մասամբ այս կամ այն չափով դանազանվող փոփոխակներ են, և դրանց արժեքը, որպես ապրող տարբեր անձերի բերանից տարբեր ժամանակ հավաքած հավաստի նյութերի, գնահատելի ուղղությամբ ուսումնասիրողների համար, անշուշտ, օգտակար կարող է լինել:

Ընդհանրապես, նման ժողովածուների բովանդակությունը գնահատելիս, նրանց արժեքին պետք է մոտենալ երաժշտական, ազգագրական-բանասիրական, լեզվաբանական-հայագիտական և նույնիսկ պատմագիտական տեսակետներից:

Անշուշտ, ամենակարևորը երաժշտականն է այն պարզ պատճառով, որ հայ ժողովրդական եղանակները անհամեմատ քիչ են հավաքված, մինչդեռ դրանց շնորհաշատ կատարողները գնալով ավելի ու ավելի պակասում են (մեր հավաքածուի դեպքում նրանցից շատերն արդեն, ավա՛ղ, հողը գրկել են):

Այսպիսի դեպքում, եթե մի պահ համաձայնենք գործածել անփոխարինելի, կարևոր և անտարբերական որակումները, ապա երախտագիտությամբ պետք է հիշենք Կոմիտասին: Նրա շնորհիվ էր, որ մենք անփոխարինելի փոխարինելիից զատելու ճաշակն ունեցանք: Նա էր, որ իր հանճարափայլ բանալիով բացեց մեր հոգիների ճամփան և մեզ ժողովրդական եղանակները գնահատելու չափանիշներ տվեց: Խոնարհաբար պետք է հայտնենք, թե Կոմիտասի և այլոց անփոխարինելի գան-

ձերի մոտ շարվելու արժանի բեկորներ կան նաև մեր այս հավաքածուի մեջ: Անշուշտ, դրանց կողքին կգտնվեն նաև նյութեր՝ համեմատաբար համեստ արժեքի, բայց ընդհանուր առմամբ կարևոր և հետաքրքրական և հայ ժողովրդական երաժշտության ուսումնասիրությանը նպաստող:

Բանահյուսական մասը զուգընթաց լինելով երաժշտականին, գնահատելիս կարելի է կրկնել նույն մեկնաբանությունը, ինչ որ ջանացի՞նք տալ երաժշտականի վերաբերյալ: Թեև ոչ նույն համեմատությանմբ, որովհետև այդ ասպարեզի մշակների հունձքը լիառատ մատուցվել և մատուցվում է սկսած Գարեգին Սրվանձտյանից մինչև այսօր իսկ: Ազգագրական գրականության համար մեր բերածը («Հայրենի երգ ու բան»-ում գետնի վրիճը), քանակով մանավանդ, մի բուռ ցորեն է միայն, որ եթե փոքրիկ մի առավելություն ունի, այն էլ սա է, թե ինչպես բուն երաժշտական, այնպես էլ այս նյութերը հավաքելու ժամանակ ամեն կերպ զգուշացել ենք որևէ հավելում կամ սրբագրություն կատարելուց, ամեն ինչ պահել ենք այնպես, ինչպես որ են:

Լեզվագետները, ավելի շուտ բարբառագետները, լուծելի կամ բացատրելի գանազան նյութեր պիտի գտնեն այստեղ: Բարբառալին հնչյունների ինքնահատուկ արտասանությանը ըստ կարելիության մոտենալու համար հետևյալ պայմանական նշաններն ենք գործածել.

- σ (ս) = գերմաներեն՝ Kōln,
ֆրանսերեն՝ aucun,
iii = անգլերեն՝ tune,
ֆրանսերեն՝ une,
h (հ) = անգլերեն՝ and, hand,
արաբերեն՝ էլաման:

Այս առթիվ պետք է հիշեցնենք, թե սրանից 30—40 տարի առաջ ձայնագրական արդի գործիքները տակավին իրենց խանձարուրի մեջ էին: Հիմա միայն զգում ենք, թե ի՞նչ մեծ օժանդակություն պիտի լինեն այս գործիքները (մագնիտաֆոն և այլն), եթե մեր ձեռքի տակ ունենալի՞նք դրանք:

Հայագիտական տեսակետից մոտենալով, կարծում ենք, թե գավառային բառերի և ասացվածքների, նաև շարագրական ձևերի և շարահյուսական ոճերի եթե ոչ նորահայտ, գեթ հետաքրքրական նրբություններ կարելի է փնտրել գանազան գավառների այս տարատեսակ հատորների մեջ: Առ այս, հույս ունենք, յուրաքանչյուր հատորի մեջ նշանակ-

ված բառային կամ այլ բացատրությունները, ինչպես նաև այբբենական կարգով պատրաստված ընդհանուր բառարանը պիտի նպաստեն հայա-գետների աշխատանքին:

Պատմագիտական տեսակետով մեր հավաքածուից նորություններ սպասող ընթերցողները թերևս հուսախաբ պիտի լինեն: Սակայն և այնպես, պատմական փոքրիկ տեղեկությունները, որ կնկատվեն հավաքածուի որոշ ծանոթագրություններում, ինչպես զաղթականական շարժման վերաբերյալ գրավոր փաստեր կամ նույնիսկ բանավոր ավանդու-թյուններ, կօժանդակեն պատմական, ազգագրական կամ հայագիտու-կան մի շարք հատկանշական երևույթներ լուսաբանելուն:

ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ ԱԶԳԱԳՐԱԿԱՆ ՆՅՈՒԹԵՐ ՀԱՎԱՔԵԼՈՒ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԹԵԼԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Մեզ թվում է, թե նախքան հավաքածուի այս ներածությունն ավարտելը, ավելորդ չի լինի մեր ունեցած դժվարություններն ու փորձառու-թյունը նկատի առնելով, երաժշտական ազգագրական նյութեր հավաքե-լու վերաբերյալ մի քանի թեկադրություններ անել, խորհելով, թե դրանով այսպիսի աշխատանքի համար պատրաստվող երիտասարդների սկզբը-նական քայլերը դյուրացրած կլինենք:

Ազգագրական աշխատանքի լծվողը, հասկանալի է, իր մեջ այս ուղ-ղությամբ պետք է ինքնաձին նախասիրություն ունենա: Այլապես այն կողմնակի դբադում կամ ապրուստի միջոց համարողները հեռունքը չեն կարող հասնել, շուտով կհուսալքվեն և տաղտուկը կսկսի իրենց տանջել ու անհանգստացնել: Ուսումնական հաստատությունների մեջ տրված նախադիտելիքները կարևոր և օգտակար կլինեն, անշուշտ, և շատ ան-գամ ուսանողի նախասիրական հակումն ի հայտ կբերեն: Սակայն այս նախադիտելիքներին ծանոթանալը տակավին բավական չէ հարթելու ուղին, որ ազգագրագետի առջև պիտի բացվի գործնական կյանքի մեջ: Գործնական փորձարկությունների միջոցին է, որ ազգագրություն մշակ-ները ի վիճակի կլինեն զգալու սերը, նվիրումը իրենց մշակելիք դաշտին: Ահա այս նվիրյալներին ի քաջալերություն է, որ ներկա բացատրությու-նները կտրվեն:

Ուսումնական գիտելիքների պաշարը դեռ «սկիզբն է երկանց»: Գրավոր աղբյուրներին մոտիկից ծանոթանալու և դրանք ուսումնասիրե-լու ծանր, հոգնեցուցիչ և ժամանակ սպառող աշխատանքը պետք է կատարվի իբրև շարունակությունը ամբարված նախնական գիտելիքների

Հիմնավորման ու դասավորման: Սփյուռքի մեջ գրավոր աղբյուրներին ծանոթանալու հնարավորությունները սուղ են, եթե մեկը առիթ չի ունեցել Վենետիկի կամ Վիեննայի գրադարաններից օգտվելու: Եվրոպական գրադարանները մասամբ միայն կարող են գոհացում տալ հայ ազգագրագիտության ուղիով ընթացողներին: Այս տեսակետից Հայաստանի աճող սերունդը իրեն պետք է բախտավոր դգա, որ ազգագրական հին թե նոր նյութերի ամենաթարմ փունջը կարող է իր տրամադրության տակ ունենալ Մատենադարանի, Հանրապետական գրադարանի, Գրականության և արվեստի թանգարանի մատուցած ամենաձեռնտու աջակցությամբ: Պետք է հիշենք այս առիթով, թե մենք անձնապես բոլորովին ապաքայտ չենք եղել մեր աշխատանքի նախապատրաստական նյութերը գեթ մասամբ ձեռքի տակ ունենալու մեջ: Բանասերներին ծանոթ է արդեն, թե Արևմտյան Հայաստանի ազգագրական նյութերը, որ առավելապես ցրված են Պոլսի օրաթերթերի և այլ պարբերականների մեջ, Ամերիկայի մեծագույն գրադարաններում իսկ բացակայում են: Բացառիկ բարեբախտություն էր Բոստոն քաղաքում ծանոթանալ մի անձի, որ տարիների տնայան աշխատանքով հավաքել ու դեռ հավաքում է, ի գոհացում իր հոգեկան ապրումին ու վայելքին, այդ հազվագյուտ գանձերը: Այդ անձը Վահան Թովալյանն է, որի բացառիկ աջակցությունը վայելել ենք ազգագրական փնտռությունների մեր նախապատրաստական տվյալները օրինակելու, ամփոփելու և դասավորելու մեջ¹:

Նախապատրաստական նյութերի կարևորությունը պետք է շեշտենք, որովհետև սրանցով է, որ ազգագրագետ-բանահավաքը կծանոթանա Հայաստանի դավառներին, նրանց բնությանը, աշխարհագրությանը, այնտեղ բնակվող ժողովրդի նիստուկացին, բարքերին ու ավանդություններին: Եվ երբ նա կայցելի, ասենք թե, մի վանեցու կամ խարբերդցու տուն, կարող է նախ առօրյա հասարակ խոսակցություն ունենալ, ապա խոսակցությունը ծավալել այդ վայրերի վանքերի և ուխտատեղիների մասին, ակնարկելով և աստիճանաբար մոտենալով ժողովրդական տոնական օրերին և այլն: Այսպես, անդալաբար, ենթական, որից սպասում են նյութեր քաղել, որևէ ձևով փոխադրած կլինես իր հարազատ ու երազային աշխարհ, որ կար ու հիմա չկա: Եթե հաջողացրի առօրյա հոգսերի ծանրաբեռնությունը մոռացնել տալ և արդի բարքերին հարմար-

¹ Վահան Թովալյանի այս գանձարանը այժմ հանրային մի հաստատություն է Բոստոնի մեջ «Հայ մշակութային հիմնարկություն» անվան տակ, որ կարելի է գտնել ոչ միայն հայկական, այլև համաշխարհային գրականության ու մշակութի վերաբերյալ հազվագյուտ գանձեր:

րեցրած իր սենյակը դարձնել իր ծնված ու մեծացած գլուխի մի անկյունը, ապահով եղիր, որ այլևս «բարինք աղաղակեն»։ Մամիկը սկսում է իր «իրտը բանալ, անցած օրերի մեջ ապրել ու քեզ տալ ինչ որ ունի իր հոգու խորքում պահած»։

Նախապատրաստական այս տվյալների կարևորությունը շեշտելով հանդերձ, տակավին կամա ամենակարևորը և էականը, որն է՝ երգողի հոգեկան ապրումների հետ համընթաց գնալ, խրախուսել և մշտական խանդավառություն ցույց տալ։ Հայտնի է, թե նոր սերունդը, մանավանդ օտար երկրի մթնոլորտի մեջ, ինչպես Ամերիկա և այլուր հասակ առնողը, գրեթե հեզանքով է նալում իր մամիկի վրա, նրա նիստուկացի, գիտցածի ու չգիտցածի վրա։ Նույնիսկ կղարմանա, ինչպես հաճախ պատահել է ինձ, որ մամիկի այս անցած-գնացած, պարապ «հեքիաթներին» ականջ անող էլ է գտնվում այս «ուսավոր» դարուս մեջ։ Առաջին իսկ առիթով ջանալու է այս թյուր կարծիքը փարատել ու մամիկին վստահություն ներշնչել, թե իր գիտցած բաներին արժեք ես տալիս։ Եվ ոչ միայն արժեք ես տալիս, այլև ուրախանում ես դրանցով։ Ուրիշ խոսքով, այնպիսի սրտացավությամբ պետք է մոտենալ մամիկի անցած երկար ճամբի խուլթերին ու շարշարաններին, որ մամիկը այլևս բանա իր հոգու դուռը։ Հենց այս պահին է, որ մամիկը մոռանում է իր տարիքին հատուկ ամոթխածությունն ու ամաչկոտությունը և երիտասարդանում է, իր մանկությունն ու ջահելությունը ապրում, և այս ժամանակ է, որ քաղում ես հունձը երբեմն 30—40-ով, իսկ երբեմն էլ, ի՞նչ բերկրանք, լիաբուռն 70-ով և ավելիով։

Երբեմն, սակայն, պիտի հանդիպես ոմանց, որ իրենց մանկությունից թափառական են դարձած զավառից-զավառ կամ երկրից-երկրի։ Սրանց գիտցածները խառնիխուռն կլինեն։ Հանձնարարելի է զգուշավոր լինել և մի վայրի ծաղիկը մյուսի հետ չշփոթել։ Այսպիսի պարագաներում լսածը զրանցելիս պետք է խնամքով և առանձին-առանձին նշանակել։

Երբեմն էլ պիտի հանդիպես նրանց, որոնք «շինելու», հարմարեցնելու, հարկավոր կամ անհարկի բացատրություններ տալու ճարտարություն ունեն։ Այսպիսի պարագաների մեջ, առանց վրդովմունքի, զգուշությամբ, հարցումի ձևով պետք է զգացնել տալ, թե հարկ չկա ավելորդ խանդավառության, և լավ է, որ գիտցածը միայն նշանակվի, առանց մեկնության։ Նման դեպքեր են պատահում, մանավանդ, երբ՝ մի անծանոթ բացազանչություն կամ մի խոսք է լինում, ինչպես, օրինակ՝ այս

հատորի մեջ տեղ գտած էլ սիդդո և սիլլատոն բացագանչությունները:

Առանձնապես զգուշանալու է ուսումնական այն երգողներից, որոնք երբեմն պարտք են համարում ժողովրդական հորինվածքն իրենց քիմբի համեմատ շտկել, «սրբագրել»: Այստեղ փակագծերի մեջ պետք է ասանք, թե ավանդական ու ժողովրդական երգերը և ասացվածքները հավաքելիս, անձամբ մենք ջանացել ենք նախապատվություն տալ անուսումնականներին և զգուշությամբ մոտենալ ուսումնականների հավելյալ ու ճոխացած ուսումին:

Երգի եղանակը նոտագրելիս բնավ պետք չէ միջամտել: Պետք է ձգտել, որ երգողը ազատ զգա և ոգևորվի: Նոսքերը գրի առնելիս զվարթությամբ պետք է ավելացնել՝ «Ուրիշ մի տուն էլ երգիր, մա՞լրիկ», և այսպես մալրիկի մտքի մեջ ծալծալ եղած կծիկի թելերը կսկսեն կամաց-կամաց քանդվել:

Երգ ձայնագրողը, բնականաբար, պետք է վարժ լինի երաժշտական անհրաժեշտ կանոններին, բայց ուշադիր լինի, որ իր գիտցած կանոններին գերի չդառնա: Ընդհակառակը, պետք է ջանալ, որքան կարելի է, հետևել երգին ու երգողի երգվածքի ոճին ծանոթանալ, և թե «անկանոն» համարվող տեղեր կան, այդ անկանոնությունները շտկել, այլ նույն այդ անկանոն, սխալ կամ խորթ համարվածները ամենայն կանոնավորությամբ նշանակել:

Երգեր հավաքողը մի պահ պետք է մոռանա, թե ինքը երաժիշտ է: Գուցե տարօրինակ թվա, երբ ասենք, թե երաժիշտը ինքն իրեն պետք է համարի իբրև մի անգետ, որը սակայն, իր ունեցած երաժշտական բոլոր գիտելիքների ու քերականությունների վրա կոթնած, կարող է մեքենական ամենանուրբ ճարտարությամբ երգվածը գրի առնել այնպես, ինչպես որ է: Երգն այսպիսի «տգիտությամբ» գրի առնելուց հետո է միայն, որ երաժիշտը իր գիտությամբ ու հմտությամբ, իր դատողության ու տրամաբանության բովից անց է կացնելու այն և նշանակելու է՝ ընտիր, երբեմն՝ գերընտիր, լավ, միջակ կամ խառն, պակասավոր և այլն:

Գալով խոսքին, բանաստեղծությանը, թույլ պետք է տալ, որ յուրաքանչյուր երգող, իր նախասիրած բառերով երգի երգը, որովհետև այս է ինքնաբերական, որ եղանակի հետ դյուրասահ է հոսում: Երբեմն տարբեր երգողներ միևնույն երգի սկզբնական տողերը կամ առաջին քառյակները տարբեր խոսքերով են երգում: Պետք չէ նրանց ուղղել, նրանց «սխալը բռնել»: Այսպիսի պարագայում պետք է առանձին-առանձին նշանակել յուրաքանչյուր տարբերակ, նկատի ունենալով սկզբնական խոսքերի

այլադանութիւնը: Բայց կրկնութիւններից և անհարկի իրարանցումից խուսափելու համար, խոսքի տարբերակները կարելի է նաև հավաքել և մի ամբողջութիւն կազմել, պահելով միևնույն ժամանակ նկատված հատկանշական փոփոխութիւնները: Այդպիսի օրինակների նույնպես կարելի է հանդիպել այս հավաքածուի մի քանի շարքերում:

Բնական է, որ երաժիշտ-բանահավաքի գլխավոր նպատակը երգերի եղանակները կորստից ազատելու ձգտումն է լինում և ըստ այնմ առավելագոյն ժամանակը հատկացվում է դրան: Դիտելի է, սակայն, թե բանահյուսական և հարակից ազգագրական այլ նյութերն էլ այս շրջանակի մեջ պետք է մտնեն: Պետք է ջանալ պահպանել երգի խոսքերի բարբառային հատկանիշները այնքան, որքան կարելի է մոտենալ բարբառային հնչյուններին մեր գրական լեզվի ունեցած հնչյունագրական տվյալներով, մեծ զգուշութիւն դրած դնել հնչյունային այս կամ այն հատկանիշները նշանակելու ժամանակ: Բարբառային հնչյունների մոտավորապես ճիշտ արժեքը պահած լինելու համար կարելի է նաև դիմել միջազգային ազգագրութիւն մեջ ընդունած հնչյունային նշումներին և կազմել բաղդատական համապատասխան ցանկ:

Եվ վերջապես, երգողների անվանացանկը պատրաստվելու է հետևյալ սկզբունքով. նշանակել անունը, ծննդավայրը, զանազան բնական վայրերը (եթե կան), վերջին բնակավայրը, ուր երգերը երգվել են: Նշանակել նաև երգողի սեռը, ճիշտ կամ մոտավոր տարիքը, ուսումնական վիճակը և յուրաքանչյուրի երգած երգերի քանակը: Այս ցանկի առաջնորդութեամբ հետաքրքիր և ուշադիր հետևողը որոշապես կարող է տեսնել, թե որոնք են, որ առանձին բնատուր շնորհք են ունեցել: Սրանց կարելի է կոչել երաժիշտ բառիս լայն առումով: Մեր դեգերումների ընթացքում մենք հանդիպել ենք մեկից ավելի նման երաժիշտների և լիտվի վայելել ենք նրանց շնորհքի արգասիքը: Հայաստանի դաշտերից նրանց քաղած արգասաբեր հունտերը հեռավոր ավերի վրա ծել ու վերընձյուղել էին և հիմա կարծես անանուն ծաղիկների լինեին, որ իրենց շուտով և տներների տակ ծվարած՝ բոժոժիկ ծաղկի պես, իրենց սրտից կաթիլած բոժոժներն օրորում ու օրորվում էին՝

Օրիմ, օրիմ
Օրորոց դիմ.
Օրանը օր վերնա,
Տարիդ մեծանա...

Ի վերջո, ուրախ ենք ասելու, թե ամեն կարգի աջակցութիւն ենք վայելել դժվարութիւններով լեցուն մեր այս աշխատանքի բեռը թեթեւցնելու համար: Այդ կապակցութեամբ մասնավորապէս շնորհակալութիւն պիտի հայտնենք Հայկական ՍՍՀ Գիտութիւնների ակադեմիայի նախագահութեանը, Արվեստի և Հնագիտութեան ու աղագրութեան ինստիտուտներին և մեր մշտական աջակիցներին, Երաժշտագետ Ռոբերտ Աթայանին և բանագետ Արտաշես Նազինյանին:

Մեծապէս գնահատելի է բնագրերի դասավորման ու ընդօրինակման աշխատանքում երիտասարդ երաժշտագետներ Զավեն Թազակչյանի, Ինչպէս նաև Ալինա Փահլեանյանի ու Արաքսի Հարութիւնյանի օժանդակութիւնը:

Երջանիկ ենք, որ այս գուլգն երախայրիքը մեր հայրենիքում լույս ընծայելու հնարավորութիւնն ունեցանք:

ԲՈՒԹԱՆԻԱՅԻ
ՇՐՋԱՆ

Ա. Ռ. Ա. Զ. Ա. Բ. Ա. Ն.

«Հայրենի երգ ու բան» հավաքածուի առաջին հատորը պարունակում է Բուրանիայի շրջանից մեր հավաքած երգերն ու ասացվածքները: Հայկական այս գաղութի զանգվածային հաստատումը ըստ գրավոր հիշատակարանների և ավանդությունների, մոտավորապես XVI դարից է սկսվում:

Դրանից վաղ էլ, Կիլիկիայի հայկական քաղաքության անկման հետևանքով (1374 թ.) այս շրջանը գաղթող հայեր եղել են անշուշտ, որոնք բռնության տակ կորցրել են իրենց մայրենի բարբառը և քրեախոս դարձել, կառչած մնալով, սակայն, իրենց ազգային բարբին ու ավանդություններին:

Բուրանիայի շրջանը Փոքր Ասիայի արևմտյան կողմում համեմատաբար փոքրիկ տարածություն է գրավում միայն: Սակայն այս փոքրիկ գաղութից հավաքված բեկորներ 300—400 տարվա կամուրջ են նետում դեպի իրենց նախկին բնակավայրերը:

Այս շրջանի ժողովուրդը, ննչող մեծամասնությամբ, շարժառիթ ու պարզ գյուղացիներ են եղել: Ըստ մեզ, դրա շնորհիվ է, որ կարողացել են այսօրվան երկար տարիների ընթացքում պահել իրենց գաղթած վայրերի բարբերի և ավանդությունների գեթ մի մասը: Սակայն մեծ փաղափնե-րի մոտիկությունը առիթ է եղել, որ փաղափ բարբերը, իրենց զրակա-ն և բացասական հատկանիշներով, ավելի շուտ մուտք գործեն այս գյուղացի ժողովուրդի կենցաղի մեջ: Զարմանալի է, որ այսպիսի տյայմանե-րում պահել ու չեն խաթարել իրենց ավանդական երգերի եղանակները, երբ միևնույն ժամանակ իրենց տուրֆն են տվել փաղափ կյանքին հա-տուկ ընթացիկ կամ հասարակաց դարձած երաժշտությանն ու խոսքին: Նույնիսկ, ինչպես պիտի նշմարվի, փաղափներից եկած եղանակների վրա քուրբեներն բառերի փոխարեն հայերեն բառեր են հարմարեցրել: Իսկ

որա հակառակն էլ տեղի է ունեցել, երբ, օրինակ, տեղական մի ցնցող դեպք է պատահել, ինչպես սպանություն կամ առևանգում: Այս անգամ հակառակ որ ենթակաները հայեր են, խոսքերը բուրբերեն են շարադրվել, քերես տեղական մի հայ աշուղի կողմից, նրա համար, որ այսպիսի դեպքերը հասարակությանը հուզող դեպքեր են, նույնքան անմիջական. ինչպես տեղացի հայի, այնպես էլ դրացի բուրբի, քաքարի կամ շերֆեզի համար:

Այս հայեցակետերից առաջնորդվելով, անա քե ինչու հարմար ենք տեսել այս շրջանի երգերը երկու մասի բաժանել՝ *ավանդական և տեղական-կենցաղային*:

Ավանդական երգերը, ժամանակի անխնա մաշեցումին դիմանալով, դասական կաղապարումներ են ստացել և եկող ու գնացող սերունդների հոգեկան ապրումների համար որպես շտեմարան են ծառայել: Այս մըշտանորոգ շտեմարանի ձևավորված ու հագեցված կաղապարներն են, որ դարեր շարունակ, փոքր փոխոյություններով գործածվել են մարդկային ֆիզիկական քե հոգեկան կյանքի զանազան երևույթների ու փորձությունների ընթացքում իբրև օրոք կամ սիրո և բաժանման՝ պանդուխտի երգ, հարսի լաց կամ մահվան ողբ ու գովք և այլն: Պարբերքերը, որ դրված են ավանդական մասի վերջում, պարունակում են տեղական կենցաղի որոշ տարրեր:

Բուն տեղական կենցաղային երգերը համեմատաբար ուշ ժամանակի են պատկանում: Դրանց մեջ առավել կամ նվազ չափով և զանազան ձևերով երևում են ապրած միջավայրին հատուկ օտար կամ արտաքին ազդեցությունների հետքեր:

Որպես մի առանձին՝ երրորդ մաս, հատորում գետեղված է մանկական խաղերգերի և խաղասելուկների փոքրածավալ բաժինը:

Այս երեք բաժինները, միմյանցից զանազանվելով, անշուշտ, մի ընդհանուր կապ ունեն: Այդ կապը գաղութի գրեթե միակերպ կենցաղային վարքն ու բարքն է: Բնագավառի զանազան կողմերից տարիների ընթացքում այստեղ բերված բարբառային և այլ հատկանիշները, կարծես մի կարսայի մեջ լցված և կյանքի եռուզեռի միջից անցնելով, շատ բան կորցնելով և շատ բան էլ յուրացնելով, ստացել են հավաքական ու միասնական մի դեմք, որ ինքնահատուկ է:

Բութանիայից սերած երգերից բացի, հատորում գետեղված է Իգմիրի շրջանին վերաբերող մի փոքրիկ պատասիկ:

Հավաքածուին կցված Բուքանիայի շրջանի քարտեզի վրա այն վայրերը՝ քաղաքներ կամ գյուղեր, որտեղից նյութեր կան այս հավաքածուի մեջ, նշանակել ենք աստղանիշերով: Իսկ շրջակա մյուս գյուղերի մասին դժբախտաբար քիչ տեղեկություն ունենք: Այնուամենայնիվ, նպատակահարմար ենք գտել շրջանի բոլոր գյուղերի մասին մի ամփոփ գաղափար տալ:

Դեռևս 1913 թ. Մինաս Գասապյանը (Ֆարհատ) Պոլսում հրատարակել է «Հայերը Նիկոմիդիո գավառին մեջ» վերնագրով լուրջ ուսումնասիրությունը: Հեղինակը անձամբ շրջել է այս վայրերը, լսել ծերունիների պատմած ավանդությունները, արձանագրել, ինչ-որ կարողացել է գտնել եկեղեցական հիշատակություններում: Օգտվելով այդ ուսումնասիրությունից, հատորի վերջում բերել ենք մեզ հետաքրքրող շրջանի ամփոփ պատմականը, հուսալով, թե հավաքածուի մեջ զետեղված նյութի լուսաբանության համար օգտակար կլինի:

Մ Ա Ս Ա Ռ Ա Ջ Ի Ն

Ա Վ Ա Ն Դ Ա Կ Ա Ն
Ե Ր Գ Ե Ր

ՕՐԻՄ. ՕՐԻՄ

$\text{♩} = 32$ Recitativo

Օ - թիմ. օ - թիմ, օ - թիմ.

ՅԵՆԻՎ ԿՈՏՈՅԱՆ

յ - ու - լոց դը -

- նիմ.

առաջ երեշ - տակ - ներմ ալ

պա - հա - պան դը - նիմ.

ջա - նի - կու.

Օրիմ, օրիմ, օրիմ, օրորոց դընիմ,
Սուրբ հրեշտակներն ալ պահապան դընիմ,
Զանիկս:

Օրոր, օրոր, օրոր, օրանդ էր օսկի,
5 Օրանդ էր օսկի, կամադդ էր արծաթ,
Յավրուկս.

Օրոր, օրոր, օրերս օրերուդ,
Օրերս օրերուդ, աչերս աչերուդ:

4 Օրան—օրորոց, կախօրան:

6 Յավրու—ձադուկ, զավակ, թուրքերենից հալացած: Հատկապես ընդհանրացած է «Յավրում» ձևը, որ համազոր է ջանիկս, աղվուս, աճուշիկս փաղաքշական արտահայտություններին:

Վարդին հոտն անուշ է, տալիկը փուշ է.
10 Ամմեն մորկան յավրուն իրեն անուշ է:

Սա բարսը լեռնեն վնձ կեղւա մըշակ.
Որը վարդ է քաղեր, որը մանուշակ:

Վարդ իմ քաղեր մաղերով,
Վար իմ զըրեր շաղերով.
15 Յավրուս պառկի, էլլա,
Բըշվին շարիմ սաղեւով, ջանիկըս:

Վարդերուն հոտերն, յավրում, քընանաս,
Բուլբուլներուն ձանեն, յավրում, արթըննաս:

Լեռնէ ի լեռ ձըղիմ սալընջախ,
20 Ան լեռան հովերը քեզ օրին,
Հովերը քեզ օրին,
Ասղերը քեզ զովին.
Արեն ու լուսինն ալ՝
Քեզի քուն բերին:

(Պարտիւլակ, Ազնիւ Պոսոսյան)

9 Տալիկ թրք. տալ—հյուղ, հզիկ:

11 Բարսը—բարձր:

16 Բըշվին—թշերին, հոգնակի հոլովում՝ թշվի, ինչպես՝ աշվի:

Սաղեւով—զարգարեւով, շարեւով, հարմարեցնելով:

18 Զան—ձայն:

19 Սալընջախ (կամ սալըճախ) —կախօրրան, օրորոց:

22 Ասղ—աստղ:

ՕՐԻՎ. ՕՐԻՎ

♩ = 62 Recitativo

Օ րիվ. օ - րիվ. օ - րիվ օ - լո լոց դը - ճիվ.

տար քոշ տակ ճերճ ա պա հա-պան դը - ճիվ. ք - ճի - կըս-

Օրիվ, օրիվ, օրիվ, օրորոց զընիմ,
Սուրբ հրեշտակներն ա պահապան զընիմ, ջանիկըս:
Տար ու բեր, հովեր, տար ու բեր,
Յավրուխ քունը առ ու բեր:

5 Քուն ունիս, յավրում, քուն ունիս,
Սարայ բյոշկերով տուն ունիս:

Քընակըդ էկեր՝ աշերդ է առեր,
Անուշիկ մարդ էկեր, զըռանն է առեր:

Սալըջախ հմ ձըգեր սալորին ծառը,
10 Չին ի դար հարցընիր յավրուխ հալը:

Օրոր, օրոր, օրան զընիմ քընանաս,
Քընանաս ու հազար բարի տիրանաս:

Օրոր, օրոր, օրոր, օրանըդ վերնա,
Օրանըդ օր վերնա՝ օրերդ շատանա,
15 Օրերդ օր շատանա՝ տարիդ մեծանա:

2 Ա—ալ, էլ:

6 Սարայ բյոշկերով տուն—այստեղ պալատի, ապարանքի նշանակություն ունի: Մի ալ երգի մեջ հիշված է «Սարայ պաղջան տուն ունիս» ձևով, որը պատմական է նոր իմաստ է տալիս: Սարայ պաղջան Պոլսի Սարայ Պոտոնյի և Ալա Սոֆիայի այն շրջանակն է, որ երկար ժամանակ Բյուզանդական կայսրերի և թուրք սուլթանների բնակարանն է եղել: Այս սուղը այսպես կարելի է մեկնել՝ «Դու թագավոր ես, թագավորի տուն ունես»:

10 Չին ի դար հարցընիր—չեն գալիս հարցնում:

Հալ (թրթ.)—վիճակ, որպիսություն:

Հեռ կա՝ արեց ցաթեր, լեռ կա՝ դուման է.
Հեռ կա՝ սեռեց ղեղին, ծաղիկ մ'է բասովեր:

Դեղինն առնիմ՝ յավրուխ ճար ընիմ,
Սեն առնիմ, ես ուարիմ օր՝ էս ա մենիմ:

20 Լեռները բերներ է մենեմշին հոտը,
Թաժա է ծուռ էկեր յավրուխ հետը:

Քանի չի լամ ըսի՝ սըրտիկըս կու լա,
Սըրտիկըս օր չի լա՝ աշքերըս կու լա:

(Պարտիզակ, Մարիամ Մինասյան)

Փոփոխակ (տե՛ս № 28)

Քանի չի լամ կըսիմ՝

25 Աշքերըս կու լա.

Աշքերըս օր չի լա՝

Սըրտիկըս կու լա:

16 Յաթեր—ցաթի, ծաթի, ծաղի:

Դուման—մշուշ, մառախուղ:

17 Բասովեր—բացիկ:

20 Մենեմշին (մենեմշիկն)—մանուշակ ծաղիկ:

21 Թաժա—թարմ, զեռ նոր:

Ժուռ դալ—բալիկ, շրջիկ, պտույտ տալ:

Հետը—տե՛ս № 3-ի բացատրությունը:

23 Աշքեր—աչքեր:

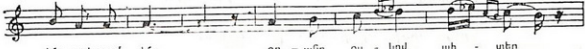
$\text{♩} = 32$ ՄԱՐԻԱՄ ՄԻՆԱՍՅԱՆ

3

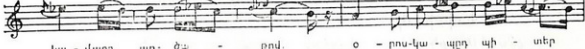
Սա - լըճ - ջախ եմ ձը - գեր սա - լո - թին ծա - ռը.

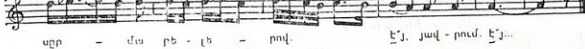
Կու - լար ու ժուռ Կու - գար գա - ռա - նըս մա - լը.

Է՛յ, յավրում Է՛յ, օր - ահոյ օս - կով պի - տեր

Կա - մարդ ար - ծա - թով. օ - ռու-կա - պըդ պի - տեր

սըր - մա լե - լե - թով. Է՛յ, յավ - րում. Է՛յ...

Սալընջախ հմ ձգեր սալորին ծառը,

Կու լար ու ժուռ Կու գար դառանըս մարը,

Է՛յ, յավրում, Է՛յ...

Օրանդ օսկով պիտեր, կամարդ՝ արծաթով,

5 Օրոսկապըդ պիտեր սըրմա թեկերով,

Է՛յ, յավրում, Է՛յ...

Օրոր, օրոր, օրոր, օրոր՝ փարայով,

Սըրաիկըս լեցեր է խոցով, յարայով.

2 Գառանըս—գառնուկիս:

5 Պիտեր—պետր էր, նման է՝ իմաստով:

7 Փարայով—դրամ, փող: Օրորոցից կախված հուլունքների ու մանր դրամների ձընկըլ-ձընկըլ անելը, իրրե ուրախություն բերող:

Լեռները բլուրներ է մենեմշին հոտը,
10 Թաժա է ժուռ էկեր յավրուխ հոտը:

Քրնացնիմ յավրուս վարդերուն հոտուն,
Արթընցնիմ յավրուս բնիլբնիլին ձանուն:

Օրսր, օրսր, օրան զընիմ՝ քրնանա,
Քրնանա ու հազար բարին տիրանա:

15 Տար ու բեր, տար ու բեր, հովն'ը, տար ու բեր,
Տար ու բեր, անուշի'կ հովեր, տար ու բեր,
Իմ ազվար յավրուխ անուշ քրնակ բեր:

Օրսր, օրսր, օրսր, օրանըզ վերնա,
Օրանըզ օր վերնա, տարիզ մեծանա:

(Պարտիզակ, Մարիամ Մինասյան)

Փոփոխակ

20 Սալընջախ եմ ձըզեր,
Սալորին (կամ՝ շընարին) ծառը,
Էս շեմ պառկիլ, մարիլ,
Սև հողին տակը:

(Սյուրիզ, Մամա Ֆանտազյան)

9—10 Այս, ինչպես և № 2-ի 20—21 տողերի իմաստը պարզ չէ, թերևս այդտեղ կան և վրիպակներ: Հնարավոր են հետևյալ մեկնությունները: № 2-ում՝

Լեռները բլուրներ է մենեմշին հոտը,

Թաժա եմ ժուռ էկեր յավրուխ հոտը:

Այսպիսի մեկնության օգտին խոսում է այն հանգամանքը, որ Պարտիզակի բարբառում, ինչպես նաև Սերաստիայի բարբառում, որտեղից Պարտիզակ են զաղթել առաջին 7 տնվորները, զոյություն ունեն հոա-բույբ բառի ֆուետ կամ ֆեօտ հնչյունները, որպիսի դեպքում ֆուետ և հեա-ը հանգավորվում են:

№ 3-ում՝

Լեռները բլուրներ է մենեմշին հոտը,

Թաժա է ժուռ էկեր յավրուխ ոտը:

Այս մեկնությունները ընդունելով, երկու դեպքում էլ ստացվում են բնորոշ և զեղեցիկ պատկերներ:

ՀԱՐՍԱՆԵԿԱՆ ԵՐԳԵՐ

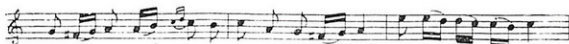
ՄԵՆՔ, ԱՅ ԱՂՎՈՐ ԱՂՋԻԿ

ՄԱՐԻԱՄ ՄԻՆԱՍՅԱՆ

$\text{♩} = 64$

Մենք ա՛յ աղ - վոր աղ - ջիկ տ - կեր ենք ճե - րը.

քեզ հա - դար նա - զե - լով ախ - առ ներք մե - լը: Շա - րեն շա - պի - կով.

սրբա - լի - լի - լով քեզ տա - նել ենք տ - կեր մա - լի կըզ լաց - ցուր:

Մենք, ա՛յ աղվոր աղջիկ, էկեր ենք ձերը,

Քեզ հաղար նաղերով պի տանինք մերը:

Շարեն շապիկով, սըրմա թելերով,

Քեզ տանել ենք էկեր, մարիկըդ լացցուր:

5 Յար, քանի՛, յար, քանի՛, քու դերդըդ քանի՛,

Քեզ տանել ենք էկեր, մարիկըդ լացցուր:

(Պարտիզակ, Մարիամ Մինասյան)

2 Պի—պիտի:

3 Շարեն—հյուսվածաշար:

Սըրմա—մետաքս:

5 Դերդ—դարդ, վիշտ:

45

ՄԻ ԼԱՐ, ՄԱՐԻԿ

ՄԱՐԻԱՄ ՄԻՆԱՍՅԱՆ

$\text{♩} = 50$

5 Մի Լար մա - րիկ մի Լար ես կե - նե պի
 գամ. ա - կե տաս - նը - ճիճգ օ - լեճ մա - րիկ.
 փե - սա - յով պի գամ. Զե - ղի կը - սիմ.
 աղ - ջի Մա - րիամ. լե - լոր սի կե - նաս. մոր - մեդ
 ու պա - պա - յեդ. աղ - ջի. կա - ռոտ պի մը - նաս:

Մի' Լար, մարիկ, մի' Լար,
 ես կենե պի գամ.
 Ասկե տասընճինգ օրեն, մարիկ,
 Փեսայով պի գամ:

5 Քեզի կըսիմ, աղջի' Մարիամ,
 Խելոք սի կենաս,
 Մորմեդ ու պապայեդ, աղջի',
 Կարոտ պի մնաս:

Դըղալըս կոյրեցեք, մարի'կ,
 10 Բախճան նետեցեք,

2 Կենե—նորից, զարձյալ, թրք. Եի՛նե բառը պետք է լինի, բացց ալս և ուրիշ մի շարք բարբառների մեջ միայն կի՛նե կամ կենե է գործածվում:

9 Կոյրեցեք—կտորեցեք. բարբառային փոփոխություն, երբեմն կոյրել, երբեմն էլ՝ կոյլել ձևերով:

10 Բախճա—բազա, պարտեզ:

Իմ ունեցած լաթերս, մարի'կ,
Աղքատին տրվեք:

(Զենգիլեր, Մարիամ Մինասյան)

11 Լաթ—ալտեղ հագուստ իմաստով: Ընդհանրապես ներքնազգեստներն է ականարկ-
վում, ինչպես լար լվալ, լար ընել, լվացք անել իմաստով: Լաթ նշահակում է հաե
որեւէ կտոր, ինչպես փռչու լար, գլխի լար և այլն:

ՄԻ ԼԱՐ, ՄԱՐԻԿ

♩ = 100

6

ՄԱՐԿ ՓԱՆՈՍՅԱՆ

Մի՛ լար. մա - րիկ. մի՛ լար. ես կե - նե՛ կու - գամ.

աւ - կե տաւ - նը հինգ - գեց փե - սա - յով կու - գամ.

Մի՛ լար, մարիկ, մի՛ լար,
 ես կենե՛ կուգամ,
 Ասկե տասնը՜հինգեն
 Փեսայով՛ կուգամ:

(Պարտիզակ, Մամա Փանոսյան)

♩ = 44

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԹՈՐՈՒՅԱՆ

Ես չեմ էրթար, մա - րիկ մա - րիկ, զո - րով կը -
 - տա - ցից, ըն - կեր-ցես և՛ է - կեր, մա - րիկ,
 ին - ծի կը - ցա - յից, Աղ - բու - րեց օր աս -
 - ցիմ մա - րիկ հու - սի - կո՛ղ կը՛յ - յե՛:
 Տարբերակ
 Օր - ւա - ռու՛ կոյ - ռե - ցեր, մա - րիկ...

Ես չե՛մ էրթար, մարիկ, մարիկ, զոռով կը տանին,
 Հնկերներս են էկեր, մարիկ, ինծի կը նային:

Մինչև աղբուրն էրթամ, էտեվես նեյն,
 Աղբուրեն օր ասնիմ, հուսիկըդ (կամ՝ ումուտըդ) կըյնե՛:

5 Քարին տոտուլոզը գուգուկ մ'է՛ նըստեր,
 Աղբարն անցեր՝ դարձեր, բուրը չէ՛ տեսեր:

Դգալըս կոյրեցեր, բախճան նետեցեր,
 Պըտըտած տեղերս լաց դրեր, լացեր:

5 Տոտուլոզ—գազաթ, սուր ծալր:
 Գուգուկ—կուկու, կկու թռչունը:

Ասմային տալերը գետինը կալիւն,
10 Զեր խոյեմ աղջիկը, խնամի, մեղի կը վալիւն:

Էլլեմ հաւան նեյիմ, խընամի, ալաղ կըլմանի,
Իրկունն օր ի գաս նը, խընամի, պալհաժ կըլմանի:

Իրկունն օր ի գաս նը, բախըռ մի բերեր,
Էղեպսիղ թայֆայեղ թայֆա մի բերեր:

15 Խընամի, սընտուկը ջախջախը կուղինը,
Քու մեկ հատ աղջիկըդ խոնարհեն կուղինը:

Աղջիկ, քեզի կըսիմ, խեղոք պի կենաս,
Մարեղ ու պապայեղ, աղջի, կարոտ պի մընաս:

ԹՈՒՐԿԵՐԵՆ

Ալթուն թաս իշինդե, դընան Էղիլդի,
20 Գուսսուզ դարաղ իլեն սաշըն չեղիլդի:

(Մեծ նոր գլուղ, Հովհաննես Թորիկյան)

Ազատ քարգմանությունը

Ոսկի թասի մեջ հինադ շաղղեցին,
Արծաթ սանրով էլ մաղերդ սանրեցին:

9 Ասմա. թրք. ասմաք՝ կախել բառից—խաղողի կախված վաղը:

Տալ (թրք.)—էլուր:

10 Խոյեմ—խոհեմ:

11 Ալաղ—չոր ու աստիկ ցորատ:

12 Պալհաժ—պահաժ: Տողի իմաստը, սակայն, պարզ չէ: Տե՛ս Ա՜Տ Երզնի Ե-րդ տողը:

13 Բախըռ, պախըռ—պղինձ. փոխաբերաբար՝ նվաղ արժեքավոր. հակադրություն
ոսկու և արծաթի:

14 Էղեպսիղ—անառակ, անպատկառ:

Թայֆա—կողմնակցական խումբ:

15 Զախջախը—հարսանեկան զարդարուն սնդուկ՝ կողպեքով:

16 Խոնարհեն—խոնարհ:

ՄԵՇԿՒԻ ԻԼԻԿ ԳՅՏԻ

♩ = 50

8

Մեշկըդ ի-լիկ գո - տի, ան - կաջդ օ - ղե - րով:

քեզ ա տես-ճիմ հարս-ճե - - - րուն մեջ քո - ղե-րով:

Մեշկըդ իլիկ դոտի, անկաջդ օղերով,
Քեզ ա տեսնիմ հարսներուն մեջ քողեղով:

Դդալըս կոյրեցեր, բախճան նետեցեր,
Հարսին կոխած տեղվանքը լաց զըրեր, լացեր:

5 էլլեմ հավան նեյիմ, ալաղ կըլմանի,
Մեղեղերով, շեքերով պալհաված կըլմանի:

Խընամի, սընտուկը ջախջախլը կուզինք,
Քու մեկ հատիկ աղջիկըդ խոնայճը կուզինք:

ԹՈՒՐԿԵՐԵՆՑ

Գոքզմա, գարգաշ, բեն էլինն դուրամամ,
10 Դուրուպ դուրուպ էքմեյինի եյեմեմ:

Գարգաշին էքմեյի զընդան էքմեյի,
Գոջանըն էքմեյի մեկդան էքմեյի:

Սանդըզըն բեյիք դիր, չիհեղին աղ զըր,
էլին էլին գիթսեն՝ էհթիբար շոք զըր:

1 Մեշկ—մեջք:

Իլիկ—իլիկի նմանությունը փաթաթված:

4 Հարսին կոխած տեղվանքը—հարսի շրջած, ման եկած վայրերը: Այս պատկերը ալիկի հաճախ գործածվում է ողբերի մեջ:

15 Ձեքմենի սորարսան՝ բիր ազ թելի դիր,
Իսթինն բազարսամ՝ ազբիր էրթլի դիր:
Ուզագ երն գըզ վերմն, ուզար գիրդեր,
Անասըն բաբասըն ունուզուր գիրդեր:

(Մեծ նոր գլուղ, Մամա Փեմիրլան)

Թարգմանությունը

Մի վախենա, եղբայր, տանդ չեմ մնա,
Մնալով, մնալով հացդ չեմ ուտի:

Եղբոր հացը զնդանի հաց է,
Ամուսնու հացը մեյդանի հաց է:

Սնդուկըդ խոշոր է, օժիտդ քիչ է,
Օտար տուն գնաս՝ հարդանքդ շատ է,

Քողիդ նայեմ, աղջիկ, հյուսվածքը քիչ է,
Վրագ եմ նայում՝ հազիվ ծածկում է:

Շեռու տեղ աղջիկ մի տա, կհեռանա կմնա,
Հայրիկին ու մայրիկին կմոռանա կմնա:

15 Ձեքմեն—հարսանեկան քող, եղբրքները ասեղնագործված սսկեզույն կամ արծաթագույն փուլերով:

ԱՄՄԱՅԻՆ ՏԱԼԵՐԻ

$\text{♩} = 50$ ՀԱՏԻԿ ՖԱՆՏԱԶԻԱ

Աս-մա-յից տա - լե - ռը: Խը - Յա - մի:

գե - տի - ճը կալ - լե ան աղ - վոր աղ - ջի - կը:

մա - ռիյ: մե - զի նը - վայ - լե:

Զա-լա. չա - լա գա - փու - մու - զա գե - դի - լը:

գե-դի - լը դե՝ ալ-լու - ճու-զա գիր - դի - լը:

Ասմային տալերը, Խընամի, գետինը կ'ավլե,
Ան աղվոր աղջիկը, մարիյ, մեղի կը վայլե:

Թուրքերեն

Զալա-չալա գափումուզա գելդիլեր,
Գելդիլեր դե ավլունուզա գիրգիլեր:
(Սյոլնզ, Զատիկ Ֆանտազյան)

Թարգմանությունը

Նվագելով ահա հասանք ձեր դուռը,
Նվագով էլ եկանք մտանք ձեր տունը:

1 Տալ (թրք.) — ճուղ, այս պարագային՝ տերևապատ ու պտղաշատ ճուղ:
2 Կը վայլե — կվայլե, վայլելու է:

Ո՛՛՛՛՛ Է ԱՍՈՐ ՀԱՐՆ ՈՒ ՄԱՐԸ

ՄԱՐԻԱՄ ՄՈՂԱՍՅԱՆ

Ա. տարբերակ

Ո՛ւր է ասոր հարճ ու մարը,
Ո՛ւր է ասոր հարճ ու մարը:

Թող զան տեսնեն բոլն ու բոսը,
Թող զան տեսնեն բոլն ու բոսը:

- 5 Հանեցեր հինը, հագուցեր նորը,
Աս մեր թագվորին, աս մեր մանուկին:
Հանեցեր հինը, հագուցեր նորը,
Ասեր շքնավհուր, տեսեր շքնորհուր:

(Պարտիզակ, Մարիամ Մինասյան)

Բ. տարբերակ

- Տարին զբրին վարի դուռը,
10 Վերաս լըցին վարդին ջուրը.
Ես չիմ ուղեր վարդին ջուրը,
Ես կուզիմ իմ մորըս տունը:

Բըռասային բյոբը շորնա,
Հարս առնողուն աշքը քորնա:

- 15 Բըռասային բյոբը անուշ,
Մեր փեսան ալ մեղի անուշ:

8 Ենավհուր—շնորհավոր բառն է, որ այլուր հնչում է՝ շքնաֆուր:
Ենորհուր—զրական այս ձևը ազավազում է թվում, պետք է լինի նույնպես՝ շնավհուր:
13 Բըռասա—սովազդի բանջարեղեն:
Քյոբ (բյոբ.)—արմատ:

Իմ կրոնաւորս լան է,
 Չաթեթ կը վալլէ.
 Ան շրլալոց աղջիկը
 20 Ակոբին կը վալլէ:

Կամ՝

Ան շրլալոց Գիրգորը
 Սաթենիկին կը վալլէ:
 Աս կըտը կըտը,
 Սըտը կըտը...:
 (Աղաբաղար, Տիգրանուհի Գամջյան)

18 Չաթեթ—եվրոպական տարազով վերարկու, ժակետ:

19 Չրլալոց—գրաբար հոլովման հին ձև, որ մնացել է և հեղնական բնույթ ունի:

23 Կըտը-կըտը—բացազանշութուն կամ ձայնաշրջութուն՝ ինչպես ջանացել ենք
 բացատրել ծանոթագրության մեջ:

ԱՌԱՎԱՏԱՆՑ ԿԱՆՈՒՎ-ԿԱՆՈՒՄ

ՀԱՎԱՆՆԵՍ ԹՈՐԻԿՅԱՆ

Առավատանց կանուխ-կանուխ - նուխ: մըտ-նիմ բախ - նան. քա - ղեմ ան-նուխ:

Առավատանց կանուխ-կանուխ,
Մըտնիմ բախճան, քաղեմ աննուխ.

Առավատանց աս ինչ շաղ է,
Հարսը բախճան վարդ կը քաղեր:

5 Հարսը գըրին դուրսի դուռը,
Վըրան լըցին վարդի ջուրը:

(Մեծ նոր գլուղ, Հովհ. Թորիկյան)

ԱՌԱՎԱՏՈՒՄ ԱՍ ԻՆՉ ՀԱՂ ԷՐ

Առաւիտեանց աս ի՜նչ շաղ էր,
Հարսը քախճան վարդ էր քաղեր:

Առաւիտեանց աս ի՜նչ կանուխ,
Հարսը պախճան քաղեր անուխ:

5 Հարսը զըրին զըբսի դուռը,
Վըրագ մաղիմ վարդեջուրը:

Հալեւում է եղանակի փոքր փոփոխմամբ
էկուր աղվոր աղջիկ, հարս էղիր մեղի,
Յաղութ, զըմրուկ, անգին քար էղիր մեղի:
(Մեծ նոր գլուղ, Մամա Քեմիրյան)

1 Առաւիտեանց—բարբառային հին ձև, որ ստեպ չի գործածվում: Սովորաբար
ընդհանրացած ձևն է առավոտուն:

ԱՍՈՐ ՄԵՐ ԶԱՎՐՈՒՆ ՀԱՐԱ ԿԸԼ ԼԱ

Մ. ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ

13

Աս - օր մեր չավ - րուն հարս կըլ - լա.

աս - օր մեր չավ - րուն հարս կըլ - լա. հարս կըլ - լա

օ - տար տուն կեր - րա Տա րին դը - րին վա - րի դու

- րի վր - րա լը - ցին մար - դի ջու - րը

Ասոր մեր չավրուն հարս կըլլա,
Հարս կըլլա, օտար տուն կերթա:

Նե մարիկ ունի, նե տատիկ,
Աղբարիկ մ' ունի մեկ հատիկ:

5 Ջըխտըկուկ աղավնի էյանը,
Օր ծարուկ-ծարուկ քալվեցանք:

Տարին դըրին վարի (բակին) դուռը,
Վրաս լըցին վարդի ջուրը:

էս շիմ ուղեր վարդի ջուրը,
10 էս կուղիմ իմ տատին տունը:

1 Յավրու. թրք. բառ հայացած—փորրիկս. ձագուկս. անուշա:

5 Ջըխտըկուկ—ջուխտ, դուլդ, փորքացնող մասնիկով:

6 Ծարուկ-ծարուկ—ծալք բառը հիշեցնող, որ այստեղ-այնտեղ կամ թեկ-թեկ իմաստով է դործածված այստեղ:

Քալվեցանք—քակվեցանք, քանդվեցինք:

Արդար մաղերըս քակեցին,
Մեղավոր մաղերս հուսեցին:

Մի՛ քընար, մարիկ, մի՛ քընար,
Օր էլլաս՝ յավրուդ չես դըտնար:

15 Ասօր արեը մորմեն կելլե,
Մեր յավրուն մեր ձեռքեն կելլե:

Հարիկ չուներ, մարիկ չուներ,
Ջըլատըկուկ քըրվըտանք ուներ:

Մորկանըս մեկ հատիկն էի,
20 Աղբորըս սըրդաշիկն էի:

Օր շարած մարդըրիտ էյանք,
Օր շարուկ-շարուկ քաղվեցանք:

Օր ծալած դումաշիկ էյանք,
Օր ծալուկ-ծալուկ քաղվեցանք:

Խաև՝

25 Օր շարած մարդըրիտ էյանք,
Փրթեցանք ցըրցըրենցանք:

(Օվաջըր, դոկտ. Մ. Կարադյոզյան)

13 Մի՛ քընար—մի՛ քնանար, բարբառային:

18 Քըրվըտանք—քույրեր, հին հոլովումի մնացորդ:

20 Սըրդաշիկ—թրք. սըրդաշ բառն է հայացած՝ սրտակից, մտերիմ իմաստով:

22 Շարուկ-շարուկ—շարք-շարք, շարե-շար, շաբան-շաբան:

23 Ղումաշիկ. թրք. դումաշ—հագուստեղենի շկարված ապրանք:

24 Մալուկ-ծալուկ—ծալ-ծալ: Բաղդատեկ ծաբուկ-ծաբուկ նմանություն հետ:

Քաղվեցանք—բալվեցանք, քանդվեցինք: Բաղդատեկ վերի քաղվեցանք ձևի հետ: Հայրենի բնադավառի զանազան կողմերից եկած և տարիներով հաստատված այս զաղութի մեջ բարբառային հետքերի պահպանման մի օրինակ:

26 Ջըրցըրենկ—ցիրուցան լինել, ցրվել, տարածվել:

ԱՐԴԱՐ ՄԱՋԵՐՐԴ ԳԱԿԵՅԻՆ

♩ = 46

14

Արդար մա - զե - ընդ քա - կն - ցին

մե - ղա - վոր մա - զե-ընդ հու - սե - ցին

Արդար մազերըդ բակեցին,
Մեղավոր մազերդ հուսեցին:

(Պարտիզակ, Մամա Փանոսյան)

Մ ա ն ո թ ու յ ու ն . — Խոսքերից զրի ենք առել այս երկտողը միայն:

ԼԷԼԱՄԻ ԿԱՅՆԻՄԻ ԳԱՊԱՆԵ ՀԱԳՆԻՄ

15 ՄԱՍԻՍ ՓԱՓԱՅԱՆ,

Էլ - լամ կայ - ցիմ կա - պան հազ - ցիմ զըր - կից-ցե - թուց

 ծեռ - քը պազ - ցիմ. Հը - տը - վո - ղից վը - թան լըթ - ցիմ.

Էլլամ կայնիմ, կապան հազնիմ,

Դըրկիցեներուն ձեռքը պազնիմ.

Չը տըվողին վըրան թըրնիմ:

(Արմաշ, Մամա Փափազլան)

ՄԵՐ ՏՈՒՆ ԷՏԻՆ ԴՈՒՆ ՍԱԼՈՐԻ

Մեր տան էտին ծառ սալորի,
Սալորն իննա չը գըլորի.
Քեզ գըրկողը չի հալվորի:
—Քա նենե, հարսնուկըդ վո՛ւր է.

5 — Հարսնուկս էլավ ջուրը գնաց,
Ինկավ ու փարչը կուրեցավ:
Մի՛ լար, հարսնուկ, մի՛ հեկեկար,
Օսկի, արծաթ փարչըդ շինիմ,
Վարդ ու ռահման ջուրըդ ժողվիմ:

(Օվաջըք, Գոկտ. Մ. Կարազյողյան)

2 Իննա—ընկնի:

3 Հալվորի—հալվորել, ալևորել, ձերանալ:

4 Նենե—նանի, տատիկ:

Վո՛ւր է—ո՛ւր է, որ բարբառն էլ ունի: Ձայնական մի ներդրվում, որ ըստ պատ-
շաճի գործածվում է: Օրինակ, ասում է «Հարսնուկըդ վո՛ւր է» փոխանակ «Հարս-
նուկըդ ո՛ւր է» ասելու, որպեսզի չլավի այսպես՝ հարս-նու-կը-դո՛ւր է:

6 Ինկավ—ընկավ: Ունի նաև, ինչպես վերը՝ իննա: Այլ տեղ կա նաև ըլնիլ, ըհկավ
ձևերը: Թերևս ինկավ—ը գրական աղբյուրվամբ է:

Կուրեցավ—կտորվեց:

7 Հեկեկար—հեկեկալ. Բարբառի մեջ ամենօրյա գործածված բառ է: Չենք կարծում,
սակայն, որ այստեղ նրդղի կողմից բերված է աշխարհարարի ճամփով: Մեզ
թվում է, թե, ինչպես ամբողջ պատկերը, նաև այս ճեկեկալ—ը հին օրերի մշա-
ցորդներ են:

ԱՎԵՏԻՄՆԵՐ, ԲԱՐԵԿԵՆՂԱՆԻ ԵՎ ՎԻՃԱԿԻ ԵՐԳԵՐ

ԱՅՈՐ ՏՈՆ Է ՍՈՒՐԲ ԺՆՆՂՅԱՆ

$\text{♩} = 80$ ՄԱՐԿԱՆ ՄԵՆԱՐԱՆԱ

17 Այսօր տոն է սուրբ ծը - ճընդ - յան, ա - վե - տիս.

Տյա - ղըն մե - թո եվ հայտ - նու - լյան ա - վե - տիս.

ԱՅՈՐ ՏՈՆ Է ՍՈՒՐԲ ԺՆՆՂՅԱՆ

$\text{♩} = 80$ ՍՈՐԱՐԷ ՓԱՆԴՈՒՅԱՆ

18 Այսօր տոն է սուրբ ծը - ճընդ - յան ա - վե - տիս.
Շա - րոց բե - թեք պատ - տեղ բե - թեք. ա - վե - տիս.

Տյա - ղըն մե - թո եվ հայտ - նու - լյան ա - վե - տիս
Մեր հարս - նե - թուց փայն ա - թե - թեք. ա - վե - տիս.

1. 2.

Այսօր տոն է սուրբ ծընճընդյան,
աՎԵՏԻՍ.

Տյառըն մերո և Հայտնության,
աՎԵՏԻՍ.

5 Շարոց բերեք, պատտեղ բերեք,
աՎԵՏԻՍ.

Մեր հարսնեքուն փայն ա բերեք,
ալեւտիս.

10 Գինի բերեք, կաթա բերեք,
ալեւտիս.

Երկու ջնջրեկ հետը բերեք,
ալեւտիս:

(Պարտիզակ, Մարիամ Մինասյան)

(Աղաբաղար, Սողոմե Փաթիսյան)

7 Փայ՛ ա բերեք—փայլ թրք. բառը բարբառի մեջ ավելի հաճախ է զործածվում, քան
բաժին բառը: Շատ անգամ երկուսն իբրև մեկ բառ են զործածվում՝ փայլ-բաժին
անել: Նաև՝ իբրև ոճաբանություն. փայլ տալ—սաստեղ մեկին, հարկավոր կշտամ-
բանք տալ և այլն:

11 Ջնջրեկ—թրք. միջիտիկ գրամի մեկ քառորդը:

ԾԱՌՈՒ ՄԻ ԿԱՆԶԵՐ՝

ԱԶՆԻՎ ՊՈՏՈՍՅԱՆ,

Ծառ մի կան- շեր ծառ մի կան- շեր ա - վե - տիս

շա-րոց բե - րեք պաս - տեղ բե - րեք ա - վե - տիս.

մեր հարս-նե-րուն փառ-ն ա ռե - րեք ա - վե - տիս.

Ծառ մի կանչեր, ծառ մի կանչեր,
ալկտիս.

Շարոց բերեք, պաստեղ բերեք,
ալկտիս.

5 Մեր հարսնեքուն փառն ա բերեք,
ալկտիս:

(Պարտիզակ, Աղնիվ Պոտոսյան)

1 Ծառ մի կանչեր—տե՛ս ծանոթագրությունը:

ԱՍ ՏԱՐԻ, ՏԱՐԻ

♩. = 50

ԱՐՈՒՅԱԿ ԽԱՇԴԱՆՅԱՆ

20

Աս տա - ռի տա - ռի գալ տա - ռի տա - ռի.

Աս տա - ռի տա - ռի գալ տա - ռի տա - ռի.

♩. = 50

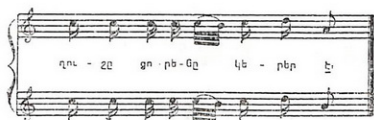
Էր-բանք ն՛ն - յիճք զու-շը ի՛ն-շը կե - ռեր է.
Էր-բանք ն՛ն - յիճք կա-տուն ի՛ն-շը կե - ռեր է.

զու-շը ի՛ն-շը կե - ռեր է.
կա-տուն ի՛ն-շը կե - ռեր է.

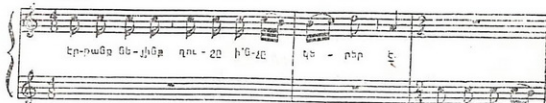
զու - շը ցո - թե-նը կե - ռեր է.
կա - տուն մու-կը կե - ռեր է.

զու - շը ցո - թե-նը կե - ռեր է.
կա - տուն մու-կը կե - ռեր է.

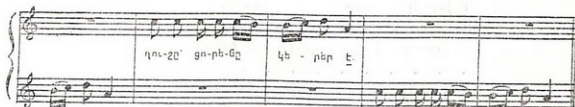
կա - տուն՝ մու - կը. մու - կը՝ զու - շը. զու - շը ցո - թե-նը կե - ռեր է.

♩ = 32

զու-շը — ի՛նչ-շը

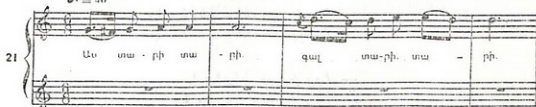
կե - րեր է.

զու-շը՝ ցո-րե-ցը կե - րեր է.

ԱՅ ՏԱՐԻ, ՏԱՐԻ

♩ = 40

ՄԱՄԱ ՓԱՆՈՅԱՆ

21

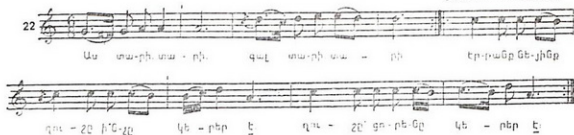

տա - րի. տա - րի.

տա - րի. տա - րի.

ԱՍ ՏԱՐԻ ՏԱՐԻ

ՄԱՐԻՍԻ ՄԱՐԻՍԻՆ

Ա. խումբ. Աս տարի, տարի,
Դալ տարի, տարի:

Բ. խումբ. Աս տարի, տարի,
Դալ տարի, տարի:

5 Ա. խումբ. Էրթանք նեյինք ղուշը Ի՞նչը կերեր է:
Բ. խումբ. Ղուշը Ի՞նչը կերեր է:
Ա. խումբ. Ղուշը ցորենը կերեր է:
Բ. խումբ. Ղուշը ցորենը կերեր է:

* * * * *

Ա. խումբ. Էրթանք նեյինք Կատուն Ի՞նչը կերեր է:

10 Բ. խումբ. Կատուն Ի՞նչը կերեր է:

Ա. խումբ. Կատուն մուկը կերեր է.

Բ. խումբ. Կատուն մուկը կերեր է.

Միասին. Կատուն՝ մուկը,

Մուկը՝ ղուշը,

15 Ղուշը ցորենը կերեր է,

Ղուշը ցորենը կերեր է:

* * * * *

— էշը Ի՞նչը կերեր է:

— էշը խոտը կերեր է:

* * * * *

— Գալը Ի՞նչը էկերեր է:

20 — Գալը էշը կերեր է:

* * * * *

2 Գալ տարի տարի—Հաճախ ասվում է՝ Գալ տարի բարի:

19 Գալ—դալ:

- 25 — Արջը ի՞նչը կերեր է:
 — Արջը գալը կերեր է:
 — Գալը ի՞նչը կերեր է:
 — Գալը գառը կերեր է:
 — Գառը ի՞նչը կերեր է.
 — Գառը խոտը կերեր է:
 — Շունը ի՞նչը կերեր է.
 — Շունը գալը կերեր է:

.

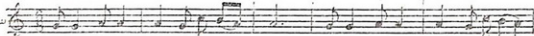
- 30 Շունը՝ գալը,
 Գալը՝ արջը,
 Արջը՝ էջը,
 էջը՝ խոտը,
 խոտը՝ . . .

- 35 կատուն,
 կատուն՝ մուկը,
 Մուկը՝ ղուշը,
 Ղուշը ցորենը կերեր է,
 Ղուշը ցորենը կերեր է:

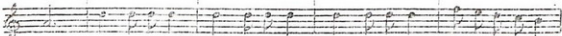
(Պարտիզակ, Արուսյակ Խաչմանյան,
 Մամա Փանոսյան, Մարիամ Մինասյան)

33 Խոտը... և այլն: Ինչպես տեսնում ենք, շփոթություններ և ետ ու առաջություններ են
 եղել, ինչ որ կարելի էր կարգավորել, բայց մենք հարկ չենք տեսել:

Իջո տարբերակ

22

Գա-ցեք տե-սեք հիլ է կե-րեք զեծ. գա-ցինք տե-սանք գեղն է կե-րեք

զեծ. Գեղն ի գե-ղուն. զեծն ըզ-տղ-կուն, տիկ զա-րե-վուն. հա-լալ է Գըր-մո,

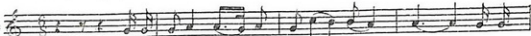

հա-լալ է. հա-լալ է. Ջա-մո. հա-լալ է. էս իճէ դը-դար

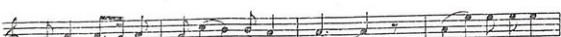

Գըր մո տա-ցանք. հա-լալ է. էս իճէ քյա-ֆուր դա - բու հա-սանք. հա-լալ է.

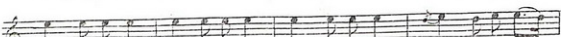
Վաճի տարբերակ

22

ե-լեյք տե-սեյք վիրն է կի-րի մեր քյոֆ. ե-լեյք

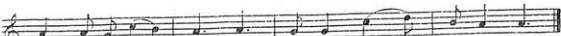
տե-սեյք վիրն է կի-րի մեր քյոֆ. ուն էր ըզ-ֆուն.

քոֆն էր ի-գուն, եզ Վա-րա-գա, տակն ա կյոն կյա. իճէ որ ա-սես.

վե-րես կյոն-կյա. իա - լալ էր. ջա - լալ էր. իճէ քա - ռի տա -

- ռեյ մեր է-կազ վեր - մե գն վեր - մե. գն վեր - մե.

ՊԱՆԴԽՏԻ ԵՐԳԵՐ ԵՎ ՈՂԲԵՐ

ԱՂԲԱՐՍ Ի ԲԱԹՆԱՆ

ԱՐԹՈՍՅԱԿ ԽԱՇՄԱՆՅԱՆ

$\text{♩} = 60$

Աղ - բարս ի բախ - նան ցըս - տեր. շաղն ի -
 23 Ըմմ...
 - ջեր. յոր - դանն է Իժը - ջեր

ՅԱԼԵՄ, ՅԱԼԵՄ

ՄԱՐԻԱՄ ՄՐԵԱՍՅԱՆ

$\text{♩} = 50$

Յա-լեմ. յա-լեմ. յա - լեմ. ախ յա - լեմ... Աղ -
 24 Ըմմ...
 բարս Ըս-տամ-բոլ քա-ղաք շու-քը - լին շե - քեր Կը ճա - լին

ԱՂԲԱՐՍ ԲՍՏԱՄԵՐՈՒ ԲԱՂԱՔ

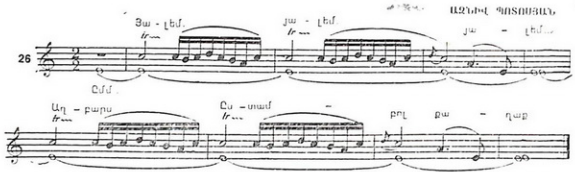
ՄԼԻԿԱ ՓԱՆՈՍՅԱՆ

$\text{♩} = 60$

Աղ-բարս Ըս-տամ - բոլ քա-ղաք շու-քը-լին շե - քեր Կը-ճա - լին

25

ՅԱԼԵՄ, ՅԱԼԵՄ

- Աղբարս ի բախճան նրստեր,
Շաղն իջեր, չորղանն է թրջեր:
Յալե՛մ,
Յալե՛մ,
5 Յալե՛մ:

- Աղբարս ըՄտամբոլ բաղար
Շուրբըլեն շեքեր կը ծախեն:
Իմ աղբարս ընծի սուղ կուտա,
Իմ աղբարս օտարին աժան կուտա:
10 Խորոզն անտիրուկ մընաց,
Աս զիշեր կանուխ խոսեցավ:
Աղբարս ըՄտամբոլ է դացեր,
Խանութ է բացեր...

(Պարտիզակ, Արուսյակ Խաչմանյան, № 23:
Մարիամ Մինասյան, № 24:
Մամա Փանոսյան, № 25:
Ազնիվ Պոտոսյան, № 26):

3 Յալեմ—ստուգման կարոտ բառ: Թերևս երկանքի վրա ազալու հետ կապված հին և ավանդարտիչ բացազանջություն կամ այս նրզը բնորոշող հատուկ բացատրու-
թյուն: Կամ՝ հնաժողով կապակցություն Ակնա լալալի կոչվող բարեկենդանի երգին:
Տակավին կարելի է հիշել արարական Յալել, լալել, Յա լելլի ձայնական բացա-
զանջությունը, նաև արևելյան տարածված մի պարատեսակը, որ լալլի է կոչվում:
7 Շուրբըլեն—ստուգելի բառ: Ուրիշ վայրերի տարբերակների մեջ կա նույն բառը,
ըրե, շուֆ բառը և այլ նման խոսքեր: Ժամանակի ընթացքում այս բառերը ձևա-
փոխվել և անհասկանալի են դարձել: Շուրբըլեն բառը բացատրված է մեզ իբրև
շոքոլա, շաֆար, ինչ որ մեզ ընդունելի չի թվում:

ՕՊԵՆԵՐ ԵՄ ՇԷՆԵՆՔ

ՀԻՎԱՆՆԵՄ ԹՈՐԻՆԱՆ

27 $\text{♩} = 84$

Օ - դա - ցեր եմ շի - ցեր շորս դիցն ճա - մե - րոր.

դեր-դրս ըն-ծի կ'օգ-տե՞ն աս ա է - վե - լոր

Օղաներ հմ շիներ
 Չորս դին ճամբերոր,
 Գերդըս ընծիկ կ'օգտե,
 Աս ա էվելոր:

(Մեծ նոր գլուղ, Հովհ. Թորիկյան)

1 Օդա—սենյակ:

2 Ճամ—ապակի, ախտեզ՝ պաստան իմաստով:

4 Աս ա—այս էլ:

էվելոր—բարբառային, հովովում՝ առավել:

ՔԱՆԻ ԶԻ ԼԱՎ

♩ = 46

28

Քա-նի չի լամ կը-սիմ՝ աչ-քե - ըս կու - լա.

աչ - քե-ըս օր չի լա՝ սըր-տի-կըս կու - լա.

Քանի չի լամ կըսիմ՝

Աչքերըս կու լա,

Աչքերըս օր չի լա՝

Սըրտիկըս կու լա:

(Մեծ նոր գլուղ, Մամա Քանիբլան)

ՓԶԷ, ՀՈՎԻԿ, ՓԶԵ

ՎԱՀՐԱՄ ՏԵՅԻՐՄԵՆՅԱՆ

♩ = 50

29

Փը-չե՛, հո - վիկ

փը - չե՛, օ - դե -

ըր պա - ղից.

աղ-բա-րըս ղուր -

սիր -

տը

կը - պա - ղի:

Փըչե՛, հովիկ, փըչե՛, օր հավան պաղի.
Աղբարըս ղուրբեթ է, սըրտիկը պաղի:

Փոփոխակ

Փըչե՛, հովիկ, փըչե՛, օղևը պաղին,
Աղբարըս ղուրբեթ է, սիրտը կը պաղի:

5 Հատանբուլ բակեին, նորեն շինեին,
Ընծի ալ ըՍտանբուլին վարպետ շինեին:

Մեկ հատիկ աղբարըս հատճըցընեին,
Կենճ յար ունեցողները տուն խըրկեին:

Հատանբուլին վըրա գուման է, գուման.

10 Աղաներուն վըրա չի կա տին խման:

Մատիյ մը թուղթ ըլլար, գիր մը գըրեի,
Հատանբուլի յարես նամակ խըրկեի:

7 Հատճըցընեին—վրիպակ չենք կարծում: Այսպես էլ տրված է մեզ: Հանցեցնեին բառն է անշուշտ: Բարբառը ունի հանցեցնել բառը, համոզել, հաճույցնել իմաստով. «էս անոր կը հաճեցնեմ»: Հետաքրքիր է գիտենալ, թե տեղացի կնոջ բերնում ինչու և ինչպես է եղել հատճըցընել:

10 Տին իման—Բրբ. բառացիորեն՝ կրոնք և հավատք, բարբառը գործածում է անխիղճ, անսիրտ, կեղեքող և այլ իմաստով, իբրեւ մեկ բառ:

Բա՛ց, նե՛կե՛, էարդա՛ մեջն ի՛նչ գըրված է.
Հոտի փարան չի՛ հատնիր, էլիւր տուն էկուր:

Փոլիոխալի

15 Հոտի փարան վա՛ր ձըղն, էլիւր տուն էկուր:

(Գընջըլար, վա՛հրամ Տէլիւրմենջլան)

14 Հոտի փարան չի՛ հատնիր—այդտեղի դրամը չի հատնիր, ազա՛ մի՛ լինի՝ իմաստով:

15 Հոտի փարան վար ձղն—մոռացիր, անկարենոր է՝ իմաստով:

ԿՈՌՈՆԵՂ

♩ = 40

ՄԱՄԱ ՔԵՄԻՐՅԱՆ

30

Կըռունկ, ուստի՝ կուգաս. ծառա եմ ծայ - ցիդ. կըռունկ.

մեր աշ - խարհ - րենց խաբ րիւ - լը շու ճիս

ԿՈՌՈՆԵՂ

♩ = 44

ՄԱՄԱ ՄԻՆԱՍՅԱՆ

31

կը - ռունկ, ուստի՝ կուգաս. ծա - ռա

եմ ծայ - ցիդ կը - ռունկ. մեր աշ - խար - րենց

խաբ - րիկ մը շու - ճիս Մի վա-զեր.

է - րա - միդ շու - տով կը - հաս - ճիս

քա-ցի որ ախ կ'ա-ցեմ կու քաղ - վի հո - գիս.

Կըռունկ, ուստի՝ կուգաս,
 Ծառա եմ ծայնիդ.
 Կըռունկ, մեր աշխարհն
 խաբրիկ մը շունիս:

(Մեծ Նոր գլուղ, Մամա Քեմիրյան)

5 Մի՛ վաղեր, էրամիդ
Շուտով կը հասնիս.
Քանի որ ախ կաննմ
Կուքաղվի հողիս:

(Պարտիզակ, Մարիամ Մինասյան)

Մ ա ն ո թ ու թ յ ու ն.—Այստեղ դնում ենք միայն այն խոսքերը, որով հղանակը
երգված է: Երգի ընդարձակ տեքստը տե՛ս Ա. Մնացականյան, Հայկական միջնա-
դարյան ժողովրդական երգեր, Երևան, 1956, էջ 254—256:

ՎՈՒՆԵՐ ԺԱՄԱՆԱԿԻ ՄԻՏԻՔԻՄ ԿԵՑՆԵՐ

ՄԱՐԴԱՐ ՄԻՆԱՍՅԱՆ

$\text{♩} = 54$

32

Վուներ ժա - մա - ցակ միտ - թըս կ'իյ - ցեր կը դո -

ղար ծըյ - վի - ցե - րըս կը - րայ կ'իյ - ցեր սըր -

- տիկս ի վեր կը լեյ - ցար աշ - վը - ցե - րըս:

Ա - րե գա - կը փայ - լուն ցա - րեց աշ - խարի թը ին - ծի

մութ էր աշ - քե - րես սր - ցուցա կը րա - փի.

տայ-մա սըր-տի - կըս սուգ էր աշ - քե - րես ար -

- ցուցա կը - րա - փի. տայ-մա սըր-տի - կըս սուգ էր:

Վուներ ժամանակ միտքըս կ'իյներ,
 Կը զողար ծըլվիներըս
 Կըրայ կ'իյներ սըրտիկս ի վեր,
 Կը լեյնար աշվըներըս:

5 Արեգակը փալլուն ցաթեց,
 Աշխարհը ինծի մուկ էր,

- 1 Վուներ կամ վեր—զրական առ-ն է, որ բարբառի մեջ ներքեր վոր չի արտասանվում:
 Որոշ հնչյուն է վուներ կամ օր ձևերով:
 2 Սըրվիներըս կամ ձևվիներըս—ծունկերս:
 3 Կըրայ—կրակ:
 4 Կը լեյնար—լցվում էր, լիանում էր, հորդում էր:

Աշբերես արցունք կը թափի,
Տալմա սըրտիկըս սուղ էր:

Ասօր շատ աղվուներն ար տեսա,
10 Գլուխնին բաց, մազերով,
Կը պտըտիմ բոլոր աշխարհ,
Չըկար բեղ պես նազերով:

Երկընթի թըռչուն ըլլայի,
Թըռնի բովըդ գայի.
15 Չեմ դիմանար ևս բու սիրուդ,
Ատոր շարեն զըտնայի:

Պարտեզիս մեջ մեկ վարդ մը կար,
Տեսնողը դարմանք կ'ըլլար.
Իմ գըլոխուս էկած դերդը
20 Բարսը լեռները չը կար:

(Պարտիզալի, Մարիամ Մինասյան)

8 Տալմա. թրք. տալմա—մշտապես, շարունակ:

9 Աղվուներ—աղվոր, գեղեցիկ:

16 Չարեն. թրք. առնված բառ՝ չար, դարման:

Փոփոխակ Ա.

Արեգակը մորմեն ելավ,
Ծաթեց աշխարհիս վերա
Քուկին անուշիկ խոսքերը
Յարա է սրբտիս վերա:

8+7 Լա/12

- 5 Արեգակը փայլուն ծաթեց,
Աշխարհքը ընծի մութ էր.
Աշքերես արցունք կը վազե,
Իմ սիրտըս տալմա սուգ էր:

- 10 Երկընքի թըռչուն ըլլալի,
Թըռնի քովըդ գալի.
Ես քու սիրուդ չիմ դիմանար,
Ասոր շարեն զրտնալի:

- Գերեզմանիս քարին վերա,
Կենճութան խալ են բաշե.
15 Ով օր ընծի ախ ընե նը,
Ախուզարըս կը բաշե:

- Գերեզմանիս հողքին վերա
Թափե արցունք, ախ, մայրիկ,
Թափե արցունք, ցանե ծաղիկ,
20 Կենճըճուկ հմ, իմ մայրիկ:

(Պարտիզակ, Ազնիվ Պոտոսյան)

- 1 Մորմեն ելավ—եճարանովյուն, արեը ելավ, բարձրացավ:
14 Կենճութան, կենճովյուն. թրք. կենճ—երիտասարդ, ծաղիկ հասակ:
15 Ով օր—ով որ: Տե՛ս № 32 Էրզն 1-ին տողի ծանոթագրությունը:
16 Ախուզար-ահուլար (սպարկ.)—ցավ, վիշտ, մորժոք:
20 Կենճըճուկ. թրք. կենճ—չաճել բառը, փոքրացուցիչ հույ մասնիկով, որ ըստ տեղի
նույն կամ նույն էլ է արտասանվում՝ լոխմանովս. նաև եհի կամ եիյ ձևով. Քըշիեիյ
մը՝ բշիկ մը, մի փոքր:

Փոփոխակ Բ

Վե՛յ ժամանակ միտքըս ի՞նչայ,
Կը դողայ ծուկվընեյըս.
Կըրայ կուգայ սրբտիս վըրա,
Կըլե՛նայ աշվընեյըս:

5 Էրկնային թռչուն ըլլայի,
Թռչեի քովըդ գայի.
Սիրականիս ձանն առնեի,
Անշափ ուրախ կ'ըլլայի:

Արեւ փայլուն կը ծագեր,
10 Աչքես արշուն կը կաթեր.
Տարմա իմ սըրտիկըս մութ էր,
Աս աշխարհըս ընծի մութ էր:

Պարտեղիս մեջ էրկու ծառ կա,
Տեսնողը դարմանք կուտա.
15 Իմ գլոխիս էկած ձունը
Բարսը դադաթլ՝ չըկա:

Արեւ մորմեն էլավ,
Ծաթեց աշխարհին վըրա,
Քու ամմեն խոսքերըդ
20 Յարա է սըրտիս վըրա:

Գերեզմանիս քարին վըրա,
Յանե՛ ծաղիկ, վա՛խ, մայրի՛կ,
Յանե՛ ծաղիկ, թափե՛ արցունք,
Երիտասարդ եմ, մայրիկ:

25 Տիրամար սուրբ Աստվածածին,
Բարեխոս եմ՝ Համար.

1 Վեյ— ծանոթ վռնե՛ն է, որ այստեղ որոշապես վեյ է հնչում: Սյունդ գյուղում, ափելի հաճախակի քան ուրիշ տեղեր, ընդհանրապես ը հնչյունը չ է արտասանվում: Զգալի թոթովություն է կարծես, որ իրենց դրացիներն իսկ նշմարում են, նույնիսկ սյունդ-ցիներին վեյվեյներ էին կոչում:

25 Տիրամար—այսպես ենք նշանակել և կողերին ավելացրել՝ Տիրամայր: Այս բառայակը միջնադարի տաղերի հետքը ունի, ինչ որ այլ տեղեր էլ կա:

Միտծինըս արյունն թափեմ

Մեղավորներուն համար:

- 30 Օսկի մաններըս բարակցավ,
Մարմինըս եղավ ձունի պես.
Պտըտեցա բոլոր աշխարհք,
Զըկա մեյ մ'ալ ինծի պես:

Էլլայի խուլպետ էթայի՝

Էրկու օրեն կուգայի.

- 35 Երկու օրը տարի եղավ,
Էս քեզ կը կարոննայի:

(Սյունի, Մամա Յանտաղյան)

29 Օսկի մաններըս—ոսկի մատներս:

33 էթայի—երթայի:

35 Կը կարոննայի—կարոտնալ, կարոտել: Այս երգի մեջ բարբառային հնչական ալսպիտի հատկանիշեր լինելով հանդերձ, մյուս կողմից, գրական լեզվի ազդեցության էլ էշմարհի է՝ երկասարդ, մարմին և այլն:

ԷԼԼԵՄ ԲԱՐՍԸ ԼԵՌԱՆ ԹԵՓԻՆ

ՎԱՀՐԱՄ ՏԵՅԻՐՄԵՆՅԱՆ

33

Էլ-լեմ բար-սը Լե-ռան րե-փեց. զար-ցեմ զը - ւ՞ -

- խըս քա - ռից. դա-նայց առ - նեմ.

խո րեմ սիր - տըս՝ չի կա - թեր պույ մը ա - ռուց.

ԷԼԼԵՄ ԲԱՐՍԸ ԼԵՌԱՆ ԹԵՓԻՆ

ՎԱՀՐԱՄ ՏԵՅԻՐՄԵՆՅԱՆ

♩ = 60

34

Էլ-ցեմ բար - սը Լե - ռան րե - փեց.

զար-ցեմ զը - ւ՞ - խըս քա - ռից. դա նայց

առ - նեմ. խո-րեմ սիր -

- տըս՝ չը կա - թեր պույ մը ա - ռուց.

Էլլեմ բարսը լեռան թեփին,
Զարնեմ գրլովսըս քարին.

1 Էլլեմ—հընել, կա նաև Էլլամ ձևը:
Բարսը—բարձր:
Թեփին (թրք.)—զազաթ:

Դանաչն առնեմ խոթեմ սիրտըս,
Ձի կաթեր սուշ մը արուն:

(Գընջըլար, Վահրամ Տէյիւրմէնջյան)

3 Դանաչ—դանակ:

Խոթեմ—խոթել, մխրճել, խրել:

4 Պուշ—սուտ, կաթիլ:

Արուն—արյուն: Մենք արուն ենք նշանակել, բայց հաղանական է թվում, որ այս
դեպքում բարբառային արբուն կամ արիբն կամ արբին հնչումը լինի: Մուս
կողմից, բարբառը ունի նաև արուն հնչումը, ինչպես՝ «Ես քու արունըդ կը խմեմ»
և այլն:

ԱՂԱՍԱՐՈՒ ՀԱՄԻՄԵՆ

♩ = 50

ԱՂԱՍԱՐՈՒ ՀԱՄԻՄԵՆ

35 Ա - դա - տա - րու ճառ - բան ֆեյա - լի -

եճ բուս - ճի Ա - դա - ճի եւա - բա - ղե - տին

պա - պան Ա - դա - տար ճառ - ճի

Աղասարու ճամբան ֆեյալին բուսնի,
Կարապետին պապան Աղասար հասնի:

Աղջի, մարիկս ըլլար՝ ասանկ չէր ըլլար,
Ամսըվան մը փեսան դուրբեթ չէր էրթար:

5 Էս օր մեռնիմ՝ Հայկանուշըս վո՞վ առնե.
Բարեկամիս մեջեն ուժուրենն առնե:

Վարեն ճաղ մը կուգա՝ նեչեցեք վո՞վ է,
Էրեսը մի բանաք, նոր փեսա մըն է:

Թեւ մը դերձան առեք, բուշըս չափեցեք,
10 Տարեք, գերեզմանիս կեովեն փաթտեցեք:

(Պարտիզակ, Ադնիվ Պոստոյան)

1 Աղասար—պաշտոնական կոչումով Ազնեհիւր բաղաբն է:
Ֆեյալին (թրք.)—ոհհանի մի տեսակը: Ըստ հավատալիքի՝ բուրումնավետ ոհհանը բախտավորութուն բերող ծաղիկ է:

10 Կեովն—ստուգելի բառ: Թեւեւ՝ չրի կալուս, չրի անցը: Մամիկների բացատրու-
թյամբ նշանակել ենք նաև՝ ցանկապատ, որ թուրքերեն աղավու է կոչվում աղըլ
ավլու բառերից ձևափոխված: Ուխտարների բացօթյա հանգստավայրերը աղըլ են
կոչվում բարբառի մեջ էլ:

Տարբերակ

Ես մեռնիմ նե՛ ժամուն ավլուն թաղեցեք,
Զորս բոլորըս քարե զալե քաշեցեք:

Օհաննեսը կախեղնիքեն կայնեցավ,
Լուսը վըրան տրեի պես փայլեցավ:

15 Օհաննեսին թեկ փերչեմը կըլրեցին,
Նըշանածին խատուտիկ աշվին լացցուցին:

Օհաննեսին աջուկ թեկ կըլրեցին,
Մենեմշեկի ժամուն մասունք շինեցին:

(Աղարազար, Փերուզ Գամճյան)

11 Ավլու. թրք. հավլու բառն է—բակ, ինչպես տան բակը: Նաև՝ մեծ կամ փոքր սրահ տարածություն, որ ձողերով կամ բարերով ցանկապատված է:

12 Ղալե կամ զալա—բերդ, նաև՝ քարի ղեղ, քարակույտ:

15 Փերչեմ—թուրքերենից բերված բառ, որ բարբառի մեջ զործածվում է անվերջոր Գրական խոսքով բառը վերջամուտ է և բերին է ծանոթ:

ՄԵՆԵՄԵՆԵՑԻՆ ՀԱՄԲԱՆ

$\text{♩} = 72$ ՓԵՐՈՒՋ ԳԱՄԶԱՆ

36

ՄԵ ՇԵՄ. շԵ - յԵՃ ՇԱՄ-ԲԱՃ ԲԱ - ՐՈՍ Է. ԲԱ - ՐՈՍ ՄԵՐ ԲԱՅ

ՍՈՐ - ԲՐ ՄԵՂ - ՄԵՃ ԵԱ - ՐՈՍ Է. ԵԱ - ՐՈՍ

*Մենեմշին Համբան քարոտ է, քարոտ,
Մեր Հայսուրբը մեղմեն կարոտ է, կարոտ:*

*Մենեմշին Համբան մուխ մը կը մխա,
Մեր Հայսուրբին սըրտեն արուն կը բըխա:*

- 5 *Մենեմշին Համբան ֆեսիլին բունի,
Մեր խնդրիկ Հայսուրբն ա մուրաղին հասնի:*

(Աղաբաղար, Փերուղ Գամշյան)

Տարբերակ

*Սյուրդի Համբան քարոտ է, քարոտ,
Էս ա իմ զավակներուս կարոտ հմ, կարոտ:*

(Սյուրդ, Մամա Ֆանտաղյան)

- 1 Մենեմշն—մանիշակ, ալստեղ զործածված է իբրեւ հատուկ անուն: Պարտիզակի և Չենկիլերի մեջտեղ, բլուրի վրա թաղված է հգնավոր մի վարդապետ, որի զերեկ-մանը ուխտատեղի է դարձել: Այս բլուրն է, որ կոչվել է Մենեմշն կամ Մենեկշն, իսկ վերջերս էլ Մանիշակ: Ժողովուրդը իրեն կոչել է Մենեմշին սուրբը:
- 2 Հայսուրբ—Հայր սուրբ մակդիրն է, որ վարդապետական աստիճանավորներին է հատկացվել: Ինչպես ընդհանրապես ամենուր, ալստեղ էլ իբրեւ մեկ բառ հայսուրբ է արտասանվում:
- 4 Արուն կը բըխա—Արյուն է բխում: Բղիսի հին բանն է, որ բարբառը դարձրել է բխալ:
- 5 Ֆեսիլին—տե՛ս նախորդ երգի 3-րդ ծանոթությունը:
- 8 Էս ա իմ զավակներուս կարոտ հմ, կարոտ—ահավասիկ փոքրիկ մի օրինակ, թե ժողովրդի ապրած կենցաղի անմիջական արձագանքները ինչպես են մուտք զործում ժողովրդական երգի մեջ:

Recitativo

ԿԱՐԱՐ ԲԵՐԻՐՈՒՄ,

Էլի՛, հաջի հայրիկ,
Գերեզմանիդ դուռը բաց,
Սեւգիւլի դավակներդ
Վեր քեշեն մնաց:

5 Մեկդին ննչիմ՝ ըսի,
Մեկալ դին կորավ.
Մեկհատիկիս դեմ վաղեցի՛,
Ամբողջ գերդաստանըս կորավ:

Դուներնիս մեյհրեցին,
10 Դուրսը ձգեցին,
Քաղաքեն դուրս ըրին,
Կարոտ մեռցուցին:

Էլա ձեզի էկա,
Մընացի՛ ուշ էր.

15 Ճըրագըս մարեցին,
Թողուցին մովթը:

3 Սեւգիւլի—թուրք. քնդհանրացած բառ, սիրելի խմաստով դորժածված:

4 Վեր կամ վուեր—ծանոթ ու հարցականը, բարբառային հնչումով:

Քեշե. թրք. բռշե—անկում, կողմ:

8 Գերդաստանըս—նորածուտ աշխարհարար ձե է բարբառում: Այդ խմաստով հաճախ
դորժածվում է թուրքերեն սիլսիլե բառը:

9 Մեյհրեցին. թրք. մեհյուր բառից—կնքել, կներ գնել:

Ըստամբողեն փըշեց
Ձեհիրլի հովը.
Իմ գառնեքս են իսրեր
Տեր-Ջսրի քովը:

(Մեծ նոր գյուղ, Մամա Քեմիրյան)

18 Ձեհիրլի—Թրք. զեհիր բառն է, որ բառացիորեն նշանակում է թունավոր. մահա-
շունչ իմաստ ունի այստեղ:

20 Տեր-Ջսր—1915-ի արյունալի նախահրի վայրը եփրասի եզերքին:

Օխտը ջորին առիր, էլար ուր գացիր,
 Օխտը լեռանն էտին շոր փատը գացիր, օղուլ:
 Չոր փատը կըլքելէքն միտքեդ ի՞նչ անցաւ,
 Մարմեցար, ջոր խմել գացիր, օղուլ:

5 Ջուր խմելէքն միտքեդ ի՞նչ անցաւ,
 Առնալուտ զողերը զլուսեղ անցաւ, օղուլ:
 Գլխըս կըլքեցեք, տորպակս դրեք,
 Կճուլըս կըլքեցեք, շապիկովս փաթթեցեք,
 Ղըռ ջորին բեռցուցեք.

10 Շիտտակ մորկանս տվեք:
 Մարիկս օր չը ճաշնա՝ մենձ հարսին տարեք,
 Մենձ հարսն օր չը ճաշնա՝ իմ յարուս տարեք,
 Օղուլ, օղուլ, օղուլ,
 Անի հոտեն կը ճաշնա:

15 Չափուլս բեռցեք Իփրիանոսին բեռները, օղուլ:
 (Պարտիզակ, Աղնիւլ Պոտոսյան)

- 1 Օխտը—լոթը:
 2 Փատը—փայտ:
 3 Կըլքելէքն—կարելիս:
 6 Առնալուտ—ալբանացի զաղթականներ:
 8 Կճուլ—կոճուկ, փոքր, ճկույթ մատ:
 9 Ղըռ—բաց-կարմիր, աշխատ ձի:
 10 Շիտտակ—շիտակ, ուղիղ:
 11 Ճաշնալ—ճանշալ, ճանաչել, բարբառային հնչյուն:
 14 Անի—անիկա, ան, նա:
 15 Չափուլ—արագ:
 Իփրիանոս կամ՝ Իբրանոս—արական անուն է:

ՔՆԱՐԱԿԱՆ ԵՐԳԵՐ

ՅԱՐ. ՔԱՆԻ

♩ = 46 ԱԶՆԻՎ ՊՈՏՈՍՅԱՆ

39 Յար. քա-նի. յար. քա - նի քու դէր-դըդ քա -
 . նի տեղ աշ - լիդ տեղ ընք-վիտ նո - գուս դեմ կու - գա:

ՅԱՐ. ՔԱՆԻ

♩ = 60-80 ԱԶՆԻՎ ՊՈՏՈՍՅԱՆ

40 Յար. քա-նի. յար. քա-նի. քու դէր-դըդ քա-նի. քեզ տա-նել եմք ե-կեր. մա-րի - կըդ լաց-ցուր:

ՅԱՐ. ՔԱՆԻ

♩ = 80 ՄԱՐԻԱՎ ՄԻՆԱՍՅԱՆ

41 Յար. քա-նի. յար. քա-նի. քու դէր-դըդ քա-նի. յար. քա-նի. յար. քա-նի. քու դէր-դըդ քա-նի.
 քա - նի քեզ եմ ա-ռեր. չեմ ի գար քա - նի. քա-նի քեզ եմ ա-ռեր. չեմ ի-գար քա - նի.

ՅԱՐ. ԳԱՆԻ

ԱՐՈՒՅՅԱԿ ԽԱՇՄԱՆՅԱՆ

Յա.ր քա - ցի. յար. քա-ցի. քու դէր-դըդ քա - ցի.

յար. քա-ցի. յար. քա - ցի.

քու դէր-դըդ քա - ցի. քա-ցի քեզ եմ ա - ռեր.

չեմ ի - գար քա - ցի.

ՅԱՐ. ԳԱՆԻ

ՏԻԳՐԱՆՈՒՀԻ ՓԱԹԻՆՅԱՆ,

Յար. քա - ցի յար քա - ցի յար դէր - դըդ քա - ցի.

քա - ցի քեզ եմ ա - ռեր չեմ ի գար քա - ցի

յար. քա - ցի յար. քա - ցի քու դէր - դըդ քա - ցի

Յար, քանի, յար, քանի, քու դերդըդ քանի,
Քանի քեզ եմ առեր, չեմ ի գար քանի:

Յար, ուր կերթաս՝ անուշ հոտըդ հիս կուգա,
Սև աշվիդ, սև ընթվիդ հոգուս դեմ կուգա:

5 Սև-սև աշվիդ, թող-թող ընթվիդ ունենամ,
Պառկիմ ծոցըդ, անուշ-անուշ քընանամ:

Յար, յար, եկոր, յար, դերդերուս ճար ըրե՛ն,
Քու զըրած խոցերուդ դո՛ւն մեյհլե՛մ ըրե՛ն,

2 Ձիւմ ի գար օտանի. բրբո. ոճ—բանի չը գալ, անօգուտ, փուշ իմաստով: Փոփոխակ կա ապստո՛ Ձիւմ եղեր բարի:

3 Հիս—զրարարից մնացած յիս—ինձ, դեպի ինձ իմաստով:

5 Թող-թող ընթվի. թող՝ թրք.—փռչի. աստ՝ մօթ ալ թանձր հոնքեր իմաստով:

8 Մեյհլե՛մ (արար.)—օծանելի գեղ, սպեղանի:

Յար, ի՞նչ իս կորուսեր, ինկեր ժուռ կուգաս,
10 Յար, քե՛ղ իմ կորուսեր, չիմ կըրնա գրտնար:

Ես չիմ պառկիր, անուշ քունըս տարեր է,
Սիրական յարն էկեր զըրանն առեր է:

Իմ յարն ընծի կարմիր խնծոր մ՝ է խըրկեր,
Բոլորը խարաֆիլ, մեջը՝ դերդերով,
15 Իմ դերդն ընծի շատ էր, աս ալ էվելով:

Սա դիմացի բախճան մերը կըլմանի,
Մեջի պըտըտողն ա յարըս կըլմանի,
Ակընջի օղերը իմըս կըլմանի,
Վարզը փըրցընողն ա յարըս կըլմանի:

Էրթալէր նեյինք Մարյամ տուտուն ի՞շ կընէ,
Ասմալըխը նըստեր քերկեֆ կը սաղե (կամ՝ կը շարե),
Էրկանը չը հալնիր, չեւպի կուղե,
20 Չեւպին չը հալնիր, հոռմի մանչ կուղե:

Մեր դմուն ի վար ջնւր կը վազղե նազերով,
25 Ճանկիկ ու կես ջուրիկ առի նազերով,
Ձեռք ու երեսըս վըլացի նազերով:

Էկան անցան Լուսավորչա կողերը,
Անկըժվընին զըրեր օսկի օղերը:

Եկան տարին, հարսին մարը լացցուցին,
30 Ի՞շ խունկերով, ի՞շ մոմերով ժամ տարին:

(Պարտիզալ, Աղնիվ Պոտոսյան)

10 Չիմ կըրնա գրտնար—բարբառային ոճ, չիմ կարող գտնել:

21 Քերկեֆ—ասեղնագործության տեսակ, նաե՛ր գործիքը՝ Սաղել, շարել, գործիքը լարել, նաե՛ր թել հյտակել իմաստով:

23 Չեւպի—մեծահարուստի տիպոս, ինչպես՝ ամիրա, խոջա և այլն:
Շոռմի մանչ—Բուլանիայի շրջանում Ակնա կողմից գաղթած հայ-հոռոմներ էլ կային, հունազավան, հայախոս հայեր:

27 Լուսավորչա կողերը, Լուսավորչա կովերը, Լուսավորաց փողերը՝ երեք ձևով հաղորդված է մեզ, ճշտումի կարոտ մի բացատրություն. տե՛ս № 10, 45, 46 և 47 հրգերի ծանոթագրության մեջ:

28 Անկըժվընի—զբաբարաձև հոգնակի՝ ականջներ:

ՅԱՐ, ՈՒՐԻ ԿԵՆՐԻԱՆ

ՄԱՄԱ ՓԱՓԱՋՅԱՆ

44 $\text{♩} = 42$

Յար ուր կեր - քաս ա - ճուշ հո - տըդ իս կու - գա.

սեվ աշ - վիդ սեվ ընթ - վիդ հո - գուս դեմ կու - գա.

Յար, ուր կերթաս՝ անուշ հոտըդ իս կուգա,
Սեվ աշվիդ, սեվ ընթվիդ հոգուս դեմ կուգա:

(Արմաշ, Մամա Փափաջյան)

1 Իս—զրարար չիս, ինձ, զեպի ինձ:

2 Աշվի—աշվի, աշքեր:

Ընթվի—սնքեր, հոնքեր:

ՅԱՐ, ՅԱՐ, ԷԿՐ

♩ = 50

45

Յար, յար է - կոր յար դէր - դե - րուս ճար Ը - րե

բու դը - րած խո ցե րուդ դուն մեն - լեմ Ը - րե

ՅԱՐ, ՅԱՐ, ԷԿՐ

♩ = 56

46

Յար յար է - կոր յար դէր - դե րուս ճար Ը - րե

յար յար է - կոր յար դէր - դե - րուս ճար Ը - րե

ՅԱՐ, ՅԱՐ, ԷԿՐ

♩ = 100

47

Յար, յար, է - կոր յար, դէր-դե-րուս ճար Ը - րե յար յար է-կոր

յար, դէր-դե-րուս ճար Ը - րե բու դը-րած խո ցե-րուդ դուն մեն -

- լեմ Ը - րե բու դը - րած խո - ցե - րուդ դուն մեն - լեմ Ը - րե

Յար, յար, էկոր, յար, դերդերուս ճար քրե,
Քու դըրած խոցերուդ դուն մեհլեմ քրե:

Յար ուր կերթաս՝ անուշ հոտըդ հիս կուգա.
Սե աշվիդ, սե ընթվիդ հոգուս դեմ կուգա:

- 5 Սե-սե աշվիդ, կամար ընթվիդ ունենամ,
Պառկիմ ծոցըդ, անուշ-անուշ քուն ըլլամ:

Եկան տարին, հարսին մարը լացցուցին,
Ի՞նչ խունկերով, ի՞նչ մոմերով լացցուցին:

- Երկու աղվոր կուգան, մեկն ալ իմ յարն է,
10 էռջինը չեմ քսեր, էնկ էտեինն է:

Եկան անցան Լուսավորչա թոռները,
Ընկըջվին դրեր են օսկի օղերը:

Եկո՛ւ, աղվոր, եկո՛ւ, էս ժամուն բակն իմ,
Ժամուն օր չը հասնիս, աղբուրին տակն իմ:

- 15 Աղեկուկներն եկեր, մեղնե պար կուղին,
Լուսե լուս պարելով մեղնե յար կուղին:

Աղեկուկ, աղեկուկ, դուն ո՞ր գեղեն իս,
Ըլլա թե քեզ սիրիմ, ընծի խըս՞ւմ իս:

Աղվոր ես, կը սիրեմ, կը սիրեմ քեզի,

- 20 Հավատքս կը փոխիմ ու կառնիմ քեզի:

(Օվաջքք, դուկտ. Մ. Կարադյուզյան)

2 Մեհլեմ կամ մահլամ—օծանուտ դեղ, մահուն, մածուկ:

10 Էնկ էտեինն. բարբառային հնչյուն—ամենից ետեինն է:

12 Ընկըջվին—ականջները. եղակին՝ անկաջ կամ ըհկաջ:

15, 17, 19 Աղեկուկ և աղվոր—տե՛ս ծանոթագրությունը:

18 Խըսւմ (Քրք.)—ազգական:

20 Ձանգվածային հավատափոխությունը պետական ֆնշումի տակ եղել է դարերից ի վեր, ինչ որ արտասովոր չէ նկատվել: Իսկ անհատական հավատափոխությունը ուրացում նշանակություն է ստացել: Ժողովուրդը իրեկ երդում գործածում է՝ թուրք դառնամ... Եթե այսինչ բանը անեմ կամ չանեմ, իրեկ ծայրահեղ այսպանելի բայլ: Այս երգի մեջ, ուրեմն, սիրող սիրտը իր սիրածին հասնելու համար պատրաստ է այդ ծայրահեղ բայլն իսկ անելու:

$\text{♩} = 60$ ՄԱՍԻՆ ԲԵՐԴՈՒՄԱՆ

Երկ-Գա-յիճ րըռ շուճ ըլ - լա - յի րըռ - շե - ի քո - վըր գա - յի

ես ձեր սի-րուճ շեմ դի - մա ցար ա - սոր շա - րեճ գըտ- Գա - յի

Երկնային թըռչուն ըլլայի,
Թըռչեի քովըդ գայի.
Ես ձեր սիրուն շեմ դիմանար,
Ասոր շարեն գըտնայի:

Փոփոխակ

- 5 Բեզմեն վարդ մը փրրցուցի,
Ասոր շարեն գըտնայի:
Ասոր շատ աղվորներ տեսա,
Գլխինին մայ մազերով.
Բոլոր աշխար պըտըտեցա,
10 Ձիկար իմ գառներուս նման նազերով:

Էլար կացիք դարիբութան,
Ձգեցիք իս մինավոր.
Մի՛ ընեք ընծի ադ շար բանը,
Հախեղ կուգա երկնավոր:

(Մեծ նոր գլուղ, Մամա Քեմիրյան)

6 Ասոր—այսօր:

8 Մայ մազերով—աղավաղված է թվում, դժվար մեկնելի, այսպես ենք զրի առել:
Թերևս կարելի է գրել իբրև մեկ բառ՝ մայմազերով, նույնպես դժվար մեկնելի:

10 Արձանագրել ենք նաև՝ Ձիկար քեզ պես նազերով:

14 Հախեղ կուգա—բարբառային ոճաբանություն, հախեն գալ, հախը տալ և այլն, արժանին տնօրինել, մեկի արժանի պատիժը տալ: Հախ է՝ ճիշտ է, իրավացի է, արդարացի է՝ իմաստով: Հախ ունի՝ իրավունք ունի: Հախ, որ արարեք են հազգ բառն է, հաճախակի և բազմազան ձևերով է գործածվում բարբառների մեջ:

ԵՐԿԻՆԵՐԻ ԹՈՉՈՒՆ ԸՆԼԱՅԻ

Մ. ԱՆՐԱԳՅՈՉՅԱՆ:

♩ = 72

49

Եր-կին-քի ընդ-շունջ ըլ - ւա - յի ընդ-դե-ռի ք -

- վըդ գա-յի սըր-տիդ մե-ջը Ե՛ր-կա-ր

չի - կար առ-մեցն ալ հա-ս - կը - նա - յի

ԵՐԿԻՆԵՐԻ ԹՈՉՈՒՆ ԸՆԼԱՅԻ

Մ. ԱՆՐԱԳՅՈՉՅԱՆ:

♩ = 50

50

Եր կին-քի ընդ-շունջ ըլ - ւա - յի ընդ-դե-ռի

քո - վըդ գա - յի սըր-տիդ մե - ջը

ինչ կար չի - կար ա-մեցն ալ հա-ս - կը - նա - յի

Երկինքի թռչուն ըլլալի.

Իրոհի, քովըդ գալի.

Սըրտիդ մեջը ինչ կար, չիկար,

Ամենն ալ հասկընալի:

5 էկու նալիմ իմ աղալնիս,

Սիրուդ ինչե՛ր կը բաշիմ.

Գիշերը մինչև առավոտ
Ընդնց քննի կանցքնիմ:

Պարտեզիս մեջ ծաղիկ մը կար,
10 Ընոր նըմանը չիկար.

Ան ի՞նչ աղվոր, ի՞նչ գեղեցիկ,
Տեսնողը կը դարմանար:

Արեգակը մորմեն էլավ,
Յաթեց աշխարհիս վըրա.

15 Քուկին անուշիկ խոսքերը
Յարա է սըրտիս վըրա:

Գերեզմանիս հողքին վըրա

.
.
.

(Օվաջըք, դոկտ. Մ. Կարադյոզյան)

7 Մինչև առավոտ—տե՛ս ժանոթագրությունը:

8 Ընդնց քննի—տե՛ս ժանոթագրությունը:

17 Հողք—Հատկանշական գործածություն գրաբար հոգնակիի, եթե հող նշանակությունը նկատի ունենանք: Այլապես հողքը ինչպես նաև հողվորտիքը բարբառային ձևեր են, իբրև հոմանիշ գերեզմանաց բառի: Շարունակությունը պակասում է:

ՏԱԼՂԱՆՆԵ ՏԱԼՂԱՅԻՆ ՎԵՐ

ԲԱՐՈՒՄ ԽԱՆՏԱՅԻՆ

♩ = 72

51

Տալղանն տալղա - ղա - յին վը - րա Կը - տա
 - վը խո - յին վը - րա Եւ քեզ գող - տուի սի - ռե -
 - ցի խըն - ծո - յին տա - րա վը - րա

Տալղան տալղային վըրա, $\neq$
 Կրտավը խումին վըրա.
 Ես քեզ գողտուկ սիրեցի
 Խընծոյին տալին վըրա:

5 Ծովուն խումը խում չի մընաց, $\neq$
 Տաշտը Ելիուր չի մընաց. $\neq$
 Էկո, պառկինք քընանանք,
 Շամտանը մում չի մընաց:

Էկուր, աղջի, մեր տունը,
 10 Տուլ պալդախով գինի մը.
 Միլտրեզ չար բան մ'անցընեյ,
 Կը սիլեմ հոգուդ տունը:

Ես աղջիկ եմ, մալ կուղեմ,
 Մեշկիս բարակ շալ կուղեմ.
 15 Էք օր յարիս տունն էթամ.
 Օսկիստանը հետ կուղեմ:

- 1 Տալղա (Բրբ.)—ալիբ:
 2 Խում (Բրբ.)—ալազ:
 4 Տալ (Բրբ.)—հյուդ:
 6 Էլիուր—բարբառային՝ ալիուր:
 8 Շամտան (Բրբ.)—մոմակալ:
 16 Օսկիստան—հին և բարբառային հոգնակիի ձև՝ ոսկիններ:

Խընժոր մ' ունիմ՝ ծըլած է,
Զորս բոլորն արծըթած է,
Աղբոյս ուղեց չը տըվի,
20 Աս իմ յարիս զըյկածն է:

Բախճան սամոթ բուսեր է,
Ծաղկն վըրան, մըսեր է.
Ես քեզ գողտուկ սիրեցի,
Մայրդ վերեն տեսել է:

(Սյունի, Մամա Յանտաղյան)

21 Սամոթ—սամիթ. բուրավետ կանաչի:

22 Ծաղկն—բարբառային՝ ծածկե:

24 Մայրդ—մայրդ:

Տեսել է—տեսել է:

ՊԱՐԵՐԳԵՐ

ԱՂՋԻ, ԱՂՋԻ

♩ = 112

52

Աղ - ջի աղ - ջի աղ-վո - բիկ աղ - ջի է լի ֆիս-տանդ

հա - ցի փոլ - քա մը խաղ - ցի Զեմ չեմ չեմ չեմ

չեմ կըր-նար խա - դար աղ փոլ-քա- յեդ փոլ-քա մը տուր ես էլ-չեմ խա - դամ

Աղջի՛, աղջի՛,
Աղվորի՛կ աղջի.
էլի ֆիստանդդ հազի,
Փոլքա մը խաղցի:

5 Զե՛մ, չե՛մ, չե՛մ, չե՛մ,
Զե՛մ կըրնար խաղար.
Աղ փոլքայեդ փոլքա մը տուր,
ես էլլեմ խաղամ:

(Պարտիզակ, Մարիամ Մինասյան)

3 Ֆիստան—կանանց նորամուտ փեշ:

4 Փոլքա—նորամուտ եվրոպական պար:

6 Զեմ կըրնար խաղար—բարբառային ձև՝ չեմ կարող պարել:

ՉԵՄԻ, ՉԵՄ

♩ = 100

53

Չեմ - լը չեմ, չեմ - լը չեմ, չեմ կըր - նա ին - ղար:

ադ փոլ - քա - չեմ, փոլ - քա մը յուր ես ել - լեմ ին - ղամ:

Չե՛մը, չե՛մ, չե՛մը, չե՛մ,
 Չե՛մ կըրնա խաղար,
 Ադ փոլքալեդ փոլքա մը տուր,
 Ես էլեմ խաղամ:

5 Աղըջի՛, աղըջի՛,
 Աղվորի՛կ աղջի.
 Էլի ֆիստանըդ հազիր,
 Փոլքա մը խաղցիր:

(Մեծ Նոր դուղ, Հովհ. Թորիկլյան)

ՀԱՐԻԿ, ՄԱՐԻԿ, ԻՍ ԿԱՐԳԵ

ՄԱՐԻԿԱՐ ՄԻՆԱՑԱՆԸ

Հա - րիկ մա - րիկ իս կար - գե Բա - րիկ մա - րիկ իս կար - գե

քո - մուր - ջի - ի մի տար իս քո - մուր - ջի - ի մի տար իս

վը - րան մը - րուտ սուճ կու - գա վը - րան մը - րուտ սուճ կու - գա

ՀԱՐԻԿ, ՄԱՐԻԿ, ԻՍ ԿԱՐԳԵ

ԱՋԱԿՈՒՄ ԳՈՏՈՒՅԱՆ 22

Հա - րիկը, մա - րիկը իս կար - գե Բա - րիկը, մա - րիկը իս կար - գե

քո - մուր - ջի - ին մի տար զիս քո - մուր - ջի - ին մի տար զիս

ՀԱՐԻԿ, ՄԱՐԻԿ, ԻՍ ԿԱՐԳԵ

ԻՄԱՐԻ ՓՈԼՈՍՅԱՆ

Հա - րիկ - ը, մա - րիկ - ը, իս կար - գե Բա - րիկ, մա - րիկ իս կար - գե

քո - մուր - ջի - ին մի տար զիս քո - մուր - ջի - ին մի տար զիս

վը - րան մը - րուտ սուճ կու - գա վը - րան մը - րուտ սուճ կու - գա

ՀԱՐԻԿԸ, ՄԱՐԻԿԸ, ՉԻՒ ԿԵՐԳԸ:

Հա - րի-կը, մա-րի-կը, զիս Կար - գե:

Ճա - րի-կը մա - րի-կը, զիս Կար - գե:

Հարի'կ, մարի'կ, իս Կարգե',

Հարի'կ, մարի'կ, իս Կարգե':

Քլոմուրջի մի' տար իս,

Քլոմուրջի մի' տար իս,

5

Վըրան մրոտ տուն կու գա,

Վըլալն ընծի զոռ կու գա,

Օխա մը սապոն կերթա:

Հարի'կ, մարի'կ, իս Կարգե',

Հարի'կ, մարի'կ, իս Կարգե':

10

Միս մորթողի մի' տար իս,

Միս մորթողի մի' տար իս,

Վըրան ճենճի հոտ կու գա,

Վըլալն ընծի զոռ կու գա,

Օխա մը սապոն կերթա:

(Պարտիզակ, Մարիամ Մինասյան)

Փոփոխակ Ա.

15 Հարի'կը, մարի'կը, իս Կարգե',

Հարի'կը, մարի'կը, իս Կարգե':

Քլոմուրջի մի' տար զիս,

Քլոմուրջի մի' տար զիս:

(Պարտիզակ, Աղնիվ Պոտոսյան,

Մամա Փանոսյան)

3 Քլոմուրջի (Յրբ.)—ածխագործ:

6 Վըլալ—բարբառային հնչյուն՝ լվանալ, մաքրել:

2 ոռ կուգա—Յրբ. զոռ բառից, բարբառային ոճ, դժվար է՝ իմաստով:

7 Օխա—թուրքական կշռի չափ:

Փոփոխակ Բ

- Հարի' Լը, մարի' Լը, զիս Կարգե,
20 Հարի' Լը, մարի' Լը, զիս Կարգե,
Բոյաջիին մի' տար զիս,
Բոյաջիին մի' տար զիս:

(Օվաջըք, դոկտ. Մ. Կարազինզյան)

21 Բոյաջի (Յրք.)—ներկարար:

ՄԱՄՈՒԿ, ՄԱՄՈՒԿ

Մամո՛ւկ, մամո՛ւկ, հազլա մ'եփե,
էս ալ ուտեմ,
Դուն ալ ուտես:

5 Մամուկ, մամուկ, հազլա մ'ըրե,
Աս մեկն ուտեմ,
Նորեն ըրե:

Աս ի՛նչ փխրողազ էք էյղեր,
Աս ի՛նչ փխրողազ էք էյղեր:

10 Աղջի՛, մեր տուն մանեկ էկուր,
Աղջի՛, մեր տուն մանեկ էկուր:
Ճաշ՛ըդ սաղած վար եմ զըրեր,
Մինդերը առաջըդ փրոեր:

Մեր տուն, ձեր տուն, մոտիկ-մոտիկ,
Կերթանք կուզանք բոպիկ-բոպիկ:

15 Մեր տան վերև արտ մը գարի,
Քանի քաղեմ, քունըս տանի,
Դեստե ընեմ, հովը տանի,
Գրրողը գա, չարըս տանի:

20 Գընա՛, զըրող, զընա՛, զընա՛,
Գընա՛, յարըս դեռ կենճուկ է:

1 Մամուկ—մամիկ, բարբառը ավելի հաճախ ունի մամուլ ձևը:

7 Փխրողազ (թրթ.)—շատակեր, որկրամուլ:

11 Ճաշ՛—ճախարակ:

12 Մինդեր—նստելու բարձ, դռնակ:

17 Դեստե—փունջ, խուրձ:

20 Կենճուկ—երիտասարդ, մատղաշուկ:

Մեր տան վերե շատ կար մանչեր,
Աղբարս հոն էյղեր չեմ ճաշցեր:

* * * * *
Ճերմակ արա հագնողն էյղեր,

* * * * *
Չարմա սարբիս փաթթողն էյղեր:

* * * * *
25 Զուխտայ դանայ քաշողն էյղեր:

(Գրնչըլար, վահրամ Տելիքմենչյան)

22 Ճաշցեր—ճանչցեր, ճանչնալ, ճանաչել:

23 Արա—բրդից հյուսված վերարկու, վրանոց:

24 Չարմա սարբիս (թրք.). չարմա սարբը—գլխի փաթթոց:

25 Զուխտայ դանայ—ջուխտակ դանակ, բարբառալին հնչյուն:

ԱՂՋԻԿԱՍ. ԳԻՋԻ ՇԱՓՈՒԱ ՄԻՐ

59

Աղջիկըս, քեզի՜ շափդա մը,
Մայրիկիդ ա՜ յաղմա մը.
Հայրիկիդ ա՜ յաղլը ֆես մը,
Փոխկիւն շունենա:

5 Աղջիկըս, քեզի՜ իփեք ֆիստան,
Մայրիկիդ ա՜ պասմա մը,
Պասպալիդ ա՜ շուխա փոթուռ,
Ուշկուռ շունենա:

(Պարտիզակ, Մարիամ Մինասյան)

- 1 Շափդա—եվրոպական աղճատված բառ, կանացի զլխարկ:
- 2 Յաղմա (բրբ.)—կանացի զլխի ծածկոց, զունավոր տպածո:
- 3 Յաղլը (բրբ.)—լուղոտ:
- 4 Փոխկիւն—ֆեսի հարակից մետաքսյա ծոպ:
- 5 Իփեք—մետաքս, մետաքսյա:
Ֆիստան—եվրոպ. նմանութամբ կանացի փեշ, հագուստ:
- 6 Պասմա—բամբակահյուս ծաղկազարդ տպածո:
- 7 Չուխա—բրդյա տեղական գործվածք, նաև՝ հագուստ:
Փոթուռ—շալվարի նեղ տեսակը:
- 8 Ուշկուռ (բրբ.)—շալվարի կապ:

ԱՂԱՅԻԿԱՆ ՔԵՋԻ ՖԻԹԻՆԻՆ ԿԱԼԱՈՇ

♩ = 60

ՏԻԳՐԱՆՈՒՀԻ ՓԱԹԻՆՅԱՆ

60 Աղ - ջի-կըս. քե-զի՛ ֆո - րից կա - լոջ. մայ - րի-կիդ ա՛

ըս - կար՛ - բից. պա - պա - յիդ ա՛ ջուխ մը չա - րուխ.

1. սըռ-ըմ չու-նե - նա. 2. սըռ - ըմ չու - նե - նա:

Աղջիկըս, քեզի՛ ֆոթին կալոշ,
Մայրիկիդ ա՛ ըսկարբին,
Պապալիդ ա՛ ջուխ մը չարուխ,
Սըռըմ չունենա:

5 Աղջիկըս, քեզի՛ լանդոն մը,
Մայրիկիդ ա՛ չալլը մը.
Հայրիկիդ ա՛ քելոտ էջ մը,
Սեմեր չունենա:

(Աղաբաղար, Տիգրանուհի Փաթինյան)

- 1 Ֆոթին կալոշ կամ՝ փոթին կալոշ—նվրոպական կոշիկ, կրկնակոշիկով:
- 2 Ըսկարբին—նվրոպական նմանությամբ կիսակոշիկ:
- 3 Զուխ—ջուխտ, զույգ:
- 4 Սըռըմ—տեղական կաշվից կարված սովորական մուճակ:
- 5 Լանդոն—նվրոպական փակ կտորի մի տեսակ:
- 6 Չալլը—ծիու կտոր, որ զսպանակավոր է:
- 7 Քելոտ—քել, զոնջ, ջոտոտ, խոցոտ՝ իմաստով:
- 8 Սեմեր—բեռնատար կենդանիների համար սովորական կարծր թամբ:

ԱՂՋԻԿԱՆ՝ ՓՈԹԻՆ, ԿԱԼՈՇ

♩. = 66

61

Աղ - ջի-կան՝ փո-րին կա-լոշ. աղ - ջի-կան՝ փո-րին կա-լոշ.

մայ - ռի - կան՝ ըս - կար - թին. մայ - ռի - կան՝ ըս - կար - թին.

հայ - ռի - կան ա՝ չա-րուխ մը. սը - ռըմ չու - նե - նա:

Աղջիկան՝ փոթին կալոշ,
Մայրիկան՝ ըսկարբին.
Հայրիկան ա՝ չարուխ մշ,
Սըռըմ չունենա:

5 Աղջիկան՝ դումաշ ֆիստան,
Մայրիկան՝ պասմա.
Հայրիկան ա՝ ժառղոտ ֆես մը,
Փսևկոլ չունենա:

(Աղաբաղար, Սոդոմե Փաթինյա՜)

5 Ղումաշ—եվրոպական հյուսիս ճաղատացու
7 Ժառղոտ—ժանգոտած, չուղտած:

Դուրս Էրան!

ԼԱՋ ՀԱՎԱՍՐ

ՄԱՐԻԱՄ ՄԻՆԱՅԱՆ

♩ = 50

62

Լազ հա-վա-սը. կըյ-կը. կըյ - կը. Լազ հա-վա-սը. կըյ - կը. կըյ-կը

Մու-շեն քե-րած օս-կիմ' ու-նիմ Մու-շեն քե-րած օս - կիմ' ու-նիմ.

սու-լ - րան հար-սիս ճի - տը կա-խիմ. սու-լ-րան հար-սիս ճի - տը կա-խիմ.

ԼԱՋ ՀԱՎԱՍՐ

ԱԶԻԿ ՊԱՏՈՅԱՆ

♩ = 50-60

63

Լազ հա-վա-սը. կըյ - կը. կըյ - կը. Լազ հա-վա-սը. կըյ-կը. կըյ-կը.

Մու-շեն քե-րած օս - կի մ'ու-նիմ. Մու-շեն քե-րած օս - կի մ'ու-նիմ.

սու-լ - րան հար-սիս ճի - տը կա-խիմ. սու-լ - րան հար-սիս ճի - տը կա-խիմ.

Լազ Հավասը,
Կըյկը, կըյկը,
Լազ Հավասը,
Կըյկը, կըյկը:

5 Մուշեն քերած օսկի մ' ունիմ,
Մուշեն քերած օսկի մ' ունիմ.

1 Լազ Հավասը, կըյկը—տե'ս ծանոթագրությունը:

Սուլթան հարսիս ճիտը կախիմ,
Սուլթան հարսիս ճիտը կախիմ:

2 Զեր քիրեզին ծառը կելամ,
10 Քիրեզ քաղիմ, վարը կիշնամ:
Շալվարըս թուփը փրոած է,
Վըրան պուտիկ մը շըռած է:

— Սոխն ու սըխտորն ինչո՞վ ծեծինք.
15 — Մեյեր կայնինք ճիվով ծեծինք:
— Սոխն ու սըխտորն ինչո՞վ ծեծինք,
— Մեյեր կայնինք ձեռքով ծեծինք:
— Մեյեր կայնինք բերնով ծեծինք:
— Մեյեր կայնինք քինթով ծեծինք:

(Պարտիզակ, Աղնիվ Պոտոսյան և
Մարիամ Մինասյան)

7 Ճիտ—վիդ, պարանոց:

9 Քիրեզ—պտուղ, կեռաս:

12 Պուտիկ—պուտ, կաթիլ, բարբառային հնչյուն:

15 Մեյեր—արտասանվում է նաև՝ մեկեր, թուրքերենից առնված և բարբառի մեջ
լուծված բառ, որ բազմապիսի նուրբ իմաստներով է զործածվում. տարակուսական՝
մեյեր կայնինք—արդյո՞ք կենանք. ժխտական՝ կերթամ մեյեր—սպասիր որ դնամ,
չեմ դնա՝ ասելու տեղ. բացատրական՝ մարդը խելոք կերելվար, մեկեր իշուն մեկին
է եղեր. մինչդեռ նշանակությամբ և դեռ ալլ ոճերով՝ եթե ոչ, եթե երբեք, չէ՞ որ,
մի՞թե, անշուշտ, թե և այլն:

19 Քինթ—քիթ:

ՀԱԹ՝ ՄԱՆԱՆԱ

ՄԱՐԻԱՄ ՄԻՆԱՅԱՆ

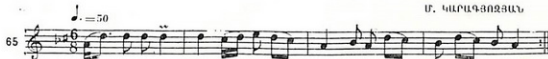
Հար մա - նա-նա, հար մա - նա - նա, հար մա-նա-նա, հար մա - նա-նա

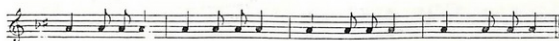
սոխն ու սըխ-տորն ի՛նչ-շով ծե - ծիմ, սոխն ու սըխ-տորն ի՛նչ-շով ծե-ծի՛

ՀԱԹ՝ ՄԱՆԱՆԱ

Մ. ԿԱՐԱԳՅՈՋՅԱՆ

Հար մա-նա-նա, հար մա - նա-նա, հար մա-նա-նա, հար մա - նա-նա,
սոխն ու սըխ-տորն ի՛նչ-շով ծե-ծիմ, սոխն ու սըխ-տորն ի՛նչ-շով ծե-ծիմ:

հար մա-նա-նա, հար մա - նա-նա, հար մա-նա-նա, հար մա-նա-նա:

- Հաթ մանանա, Հաթ մանանա,
Հաթ մանանա, Հաթ մանանա:
Օխտը կընիկ հետն ավարա,
Օխտը կընիկ հետն ավարա:
5 Հաթ մանանա, Հաթ մանանա:
Հաթ մանանա, Հաթ մանանա:
— Սոխն ու սըխտորըն ինչո՞վ ծեծիմ,
Սոխն ու սըխտորըն ինչո՞վ ծեծիմ:
— Մեյեր կայնիմ օտկով ծեծիմ,
10 Մեյեր կայնիմ օտկով ծեծիմ:

1 Հաթ մանանա—տե՛ս ծանոթագրությունը:

3 Օխտը—լոթը թիվը, բարբառային հնչյուն:

Ավարա—պարապ, անգործ, անգործության մատնված:

9 Օտկ—ոտք, բարբառային հնչյունով՝ օտք կամ օտկ:

- Մեջեր նստիմ՝ քընթով ծեծիմ:
- Մեջեր նստիմ ճակտով ծեծիմ:
- Մեջեր նստիմ գլխով ծեծիմ:
- Մեջեր նստիմ մատնով ծեծիմ:
- 15 — Մեջեր նստիմ բերնով ծեծիմ:
- Մեջեր շորիմ ծընկով ծեծիմ:

(Պարտիզակ, Մարիամ Մինասյան,
Օվաշք, դոկտ. Մ. Կարազյոզյան)

11 Քընթ—թիթ, բարբառային ձև, ալ տեղեր՝ փնթ:

Լ.Յ. ՍԻՐԻՅԱՆ, ՕՐԼԱՆ ՍԻՐԻՅԱՆ

ԱԶՆԻՎ ԳՈՏՈՍՅԱՆ

♩ = 60

66

Էյ սիդ - դո. օղ - լան սիդ - դո.

Էյ սիդ - դո. օղ - լան սիդ - դո. Էյ. սիդ -

- դո օղ - լան սիդ - դո. Էյ. սիդ - դո:

Լ.Յ. ՍԻՐԻՅԱՆ, ՕՐԼԱՆ ՍԻՐԻՅԱՆ

ԿԱՄՍ ՓԱՆՈՍՅԱՆ

♩ = 80

67

Էյ. սիդ - դո. օղ - լան սիդ - դո. Էյ. սիդ - դո.

օղ - լան սիդ - դո. Էյ. սիդ - դո. մա - մա. մա - ցե մա - ցա ծըս.

դո - ցը քա - դե ցա - ցա - ծըս. գր - ցը քա - դե ցա - ցա ծըս:

Էյ, սիդդո,
Օղլան սիդդո,
Էյ, սիդդո:
Օղլան սիդդո:

5 Էյ, սիդդո,

- 1 Սիդդո—ստուգելի բառ, բացադանշություն կամ օտար բառ կարող է լինել:
2 Օղլան (թրք.)—տղա, մարդ. հաճախ գործածվում է իրրե բացադանշություն:

Օղջան սիգրո,
էլ, սիգրո:

Մամա, մանե մանածըս,

Գընը բաղե ցանածըս:

10 Պապաս հարսնիք է բըռնելը,

Զիմ հաշնար նիշանածըս:

(Պարաիղակի, Աղնիվ Պոսոսյան և
Մամա Փանոսյան)

Խոսք էս

ԱԿԻՆ ԶՈՒՐԸ ՊՂՏՈՐ Է

68 ՎԱՐՄԵՆԻԿ ՆԻԿՈՂՈՅԱՆ

Ա - կիճ ջու-րը պըղ-տոր է քուն-կը ի՛նչ ը - ցէ

 Վար-դա - պե - տը ի - զիճ կու - տա տեր - տերն ի՛նչ ը - ցէ

Ակին ջուրը պըղտոր է,
Քննկը ի՛նչ ընե,
Վարդապետը իզին կուտա,
Տերտերն ի՛նչ ընե:

- 5 Յալովայի տերտերները
Այբ-բեն-գիմ շիյտեն,
Յոթը տարվան աղջիկները
Կարգելին ղիտեն:

(Յալովա, Վարսենիկ Նիկողոսյան)

- 1 Քունկ (թրթ.)—փալտյա կամ քարն տաշված, փորված ալազան:
3 Իզին (թրթ.)—հրաման, արտոնություն:
6 Չիյտեն—չգիտեն:

ՀԱՅՏՏԵՑՈՒԹՅԱՆ ԱՂԱՅՐՅՈՒՆՆԵՐ

♩ = 80

69

Հայ-տե-ցեթ աղ-ջըյ - ցեթ կա-լե-րը էյ - բանք

Ֆուճ-տո՛ւկի կո - տոջ առ - ցեցք ցե - պեյ - ցիս լը - ւանք

Հայտեցեթ, աղջըյնեթ, կալերը էյթանք,
Ֆուճտուկս, կոտոջ առնեթ, ճեպկնիս լըւանք:

Աղջի Հոռտի, խենթ-խենթ սը առլման դընինք,
Ֆարըդ օրը գա նն, էռնջը հանինք:

Կամ՝

- 5 Ֆանին օյը գա նն, էռնջը հանինք:
Տանծ մը դընտըլվեցալ չաղջին բենն բնկալ,
Տեյմենջուն երեսը մախիլ կըլեցալ:

(Սյուրդ, Մամա Ֆանտազիան)

- 1 Հայտեցեթ—թրք. հալդե ձայնարկությունն է՝ օն, օն ուրեմն՝ խմաստով, որ բարբառի մեջ արմատացած է և ձայնական շեշտի կամ երկարացման միջոցով դանաղան զգացական նրբություններ է ստանում, որով բարբառը ավելի հատկանշական է դառնում:
- 2 Ֆուճտուկ—կաղին:
Կոտոջ—կղջուր, այս դեպքում՝ ակացիայի կղջերածն ու քաղցրահամ պտուղները:
Ճեպ—գրպան: Ճեպկնիս լըւանք՝ գրպաններս լցնենք:
- 5 Ֆանի—հունական անուն է, Հովհաննես անվան կրճատվածը:
- 6 Գընտըլվեցալ—գլտորվեց, բնկալ:
Բեն—բենա բառն է, ա-ն կրճատված, ջրադաշտ:
- 7 Տեյմենջուն, տեյթմենջի—ջրադաշտան:
Մախիլ կըլեցալ—մոխիր դարձալ, կտրեցալ, ամզունեց: Նկատելի է այս դրուղին հատուկ չ հնչյունը Բ-ի փոխարեն, ինչպես ալտաղ մոխիր—մախիլ, ճեպկնիս—ճեպկնիս և այլն,

ԽՆԱՍԻՒՆ, ԽՈՇ ԷՍ ԷՎԵՅ

ՋԱՏԻԿ ՖԱՆՏԱԶԻԱՆ Ե ՄԱՐՄԱՆ

♩ = 72

70

Խը - ցա մի խոշ էս է - կեյ դայ-տա-կը բոշ Ես է - կեյ.

փետ-բած խո - բոզ մի էս բե - լեյ ան ալ ճամ - բան Ես կե - լեյ.

Խընամի, խոշ Ես էկեյ,
Դայտակը բոշ Ես էկեյ.
Փետտած խորով մ'ես բերեյ,
Ան ալ ճամբան Ես կերեյ:

- 5 էյծերը պայլին էլան, 7
Չոպան տըղայն հեյտը չը կայը. 8
Հարան ու փեսան կանկըցուցին,
Կնքահայրը հեյտը չը կայը:

- Սղջիկըս աղջիկ չըլմանիյ,
10 Դեղնած դըղում կըլմանիյ.
Փեսացուս վերեն (կամ՝ վարեն) կուգա,
Սղա փաշա կըլմանիյ:

Սեյլենն ի վեր հմենի,
Հալըս կերայ, խնամի,

- 1 Խոշ Ես էկեր—բարի Ես եկել:
2 Դայտակը բոշ—դատարկ ու պարապ:
5 Պայլի, ճիշտը՝ պայլի (Բրբ.)—բուր, դառիվեր:
7 Կանկըցուցին—կանգնեցրեցին: Այլ տեղ՝ կանկըցուցին, կնքուցին:
13 Սեյլեն, նաև՝ սալվան, սալվար—ստուգելի բառ: Մեկ երկու բացատրություն է տրվել՝ հարգանք և տանիք: Սակայն ամբողջ տողը լուսաբանելի է դնու: Եմենի (Բրբ.)—երկու նշանակություն ունի, մեկը թեթև մոռճակ, մյուսը՝ կանանց գլխի քոզ, յաղմա: Այստեղ անորոշ է իմաստը:

15 Օր աղջիկըս շառնեա նն,
Օլուն կընեմ, խընամի:

Թաս պատեղը շոյ կըլլա՜,
էլին տըզան յալը կըլլա՜.
Այարը խուշտեա կերթա՜

20 Աս շաղըս շիզալ կըլլա՜:

Աամալին տալը կուզ է,
Աղջի, ջերինդ ունկուզ է.
էլի, սենին դիշ, աղջիշ,
Մեղես հաց պանիր կուղես:

(Սլուլնդ, Զատիկ Ֆանտազիան և Մաման)

16 Օլուն (կամ՝ օլին) կընեմ—դլխիդ խազ կխաղամ:

17 Թաս—թաց:

Չոյ—չոր:

18 Էլին տղան յալը—ուրիշի տղան յար:

19 Այար—Արար, այստեղ Արարիա իմաստով: Խուշտեա, հիշալ՝ զուրբի (Խրբ.)—
պանդխտություն: Արարիան կամ Արարտանը ժողովուրդը գործածում է վալրի
շատ հետու լինելը հատկանշելու համար: Այստեղ ընդհանուր իմաստն այն է, բն
նույնիսկ Արարտան զնացած պանդխտը պետք է այդքան շուշանար:

20 Աս շաղը—մինչև հիմա, մինչև այս ժամանակ:

22 Ջերինդ ունկուզ է—զբալանիդ ընկուզ է:

23 Սենի—սինի, սկուտեղ:

24 Մեղես—հաճախակի գործածված բառ, սիրտ, փափագ, ամբողջական և այլն:

ՍԱՅՎԱՐՆԸ ՎԱՐ ԷՄԷՆԻ

71

Սա՛յվար-նր վար է - մե - նի նա վրա կե-րար խո-նա - մի:

էր օր աղ-ջի - կըզ չի տաս: օ - յի՜ն ա ի նիմ իը - նա - մի:

Սա՛յվարն ը վար հմենի,
Հա՛վըս կերար, խընամի,
էր օր աղջիկըդ չի տաս,
Օյի՛ն պի՛նիմ, խընամի:

5 խընամի՛, խոշ հս էկեր,
Դարտակ ու բոշ հս էկեր.
Փետտած խոբոզ մ՛հս բերեր,
Ան ա ճամբան հս կերեր:

10 Վարի կալերուն տանձերը,
Հովի հովի կընեն մանչերը.
Նիշանածնին օր տեսնին՝
Մուռ կը զընին ֆեսերը:

(Մեծ նոր գլուղ, Հովհ. Թորիկյան)

1 Սա՛յվար, սա՛յվան—տանիք կամ հարդանոց: Տե՛ս նախորդ երգի բացատրությունը:
3 էր օր, նաե՛կ եր փո—երբ որ, եթե: Այս շրջանը թրք. Գի մասնիկը համեմատաբար
նվազ է գործածում, քան այլ վայրերը: Ուր-ը շատ հաճախակի է օր հնչյունով,
նույնիսկ կա զերազրական ձևը՝ եր օր որ:

4 Պի՛նիմ—պիտի անեմ:

6 Դարտակ—դատարկ:

III. ԿԻՄՈՒՑԻ ԶԱՄԻՐՈՒ

♩ = 60 ՎԱՀՐԱՄ ՏԵՅԻՐԿԵՆՅԱՆ

72 Մա դի - մա ցի չա-մե - ըը սա դի - մա - ցի չա-մե -

Largamente

- ըը. օ՜ֆ, Ի - բար է - կան յա - ըե - ըը.

Սա դիմացի չամերը,
 Սա դիմացի չամերը,
 Օ՜ֆֆ,
 Իբար էկան յարերը:
 5 Ընդո՛ր չբսեն, չըխընդան,
 Ընդո՛ր չբսեն, չըխընդան,
 Օ՜ֆֆ,
 Ան յարերուն մարերը:

(Գընջըլար, Վահրամ Տեյիրմենջյան)

- 1 Չամ (Բրբ.)—մայրի ծառ: Ասում են նաև՝ անտառ կամ վանկափայտ իմաստով,
 օրինակ՝ չամերը դնաց կամ՝ երթամ չամ բերեմ և ավել:
- 5 Ընդոր—խնոր, ինչպես:
- 8 Մար—մայր:

ԱՐՏ ՄԷՆՈՒՆԻՄ

♩ = 96

73

Արտ մը ու - նիմ գա - րի է, աս ի՞նչ աղ - վոր տա - րի է:

Խընդա - ցեք, շան աղ-ջըյ - ներ, Կարգը - վե - լու տա - րի է:

Սիւ - լատ - տոն, սիւ - լատ - տոն, սիւ - լատ - տոն, սիւ - լատ - տոն:

Արտ մը ունիմ գարի է,
Աս ի՞նչ աղվոր տարի է.
Խընդացեք, շան աղջըյներ,
Կարգըվելու տարի է:

5 Սիւլատտոն,
Սիւլատտոն,
Սիւլատտոն,
Սիւլատտոն:

(Պարտիզակ, Մարիամ Մինասյան)

5 Սիւլատտոն—տե՛ս ձանոթագրութիւնը:

ՄԵՐ ՏՈՒՆԸ ԽԱՏԸՊԱՅԻՐ

♩ = 60

74

Մ. ԿԱՐԱԳՅՈՉՅԱՆ

Մեր տունը խա - տը - պա - յիր, աղ - ջի - կընդ ըն - ծի տա - յիր.

Ին - դոր չը - սին չը - ի ըն - դան ան յա - րե - րուն մա - ղե - րը:

Սիլ - լադ - դոմ, թել Ա - դոմ, սիլ - լադ - դոմ, թել Ա - դոմ:

Մեր տունը խառնալից,
Աղջիկըդ ընծի տալիք.
Աղջիկըդ ընծի տալիք.
Զոնքանչ մալրիկ ըլլալիք:

- 5 Նա դիմացի կալերը,
Իրար էկան յարերը.
Ինդոր չըսին, չը խնդան
Ան յարերուն մարերը:
Սիլ-լադ-դոմ,
Քեկ Ադոմ,
Սիլ-լադ-դոմ,
Քեկ Ադոմ:

(Օվաջըք, դուկտ. Մ. Կարադյուլյան)

1 Խառնալից—Իզմիտ քաղաքի հայաբնակ թաղ:
2 Սիլ-լադ-դոմ—տե՛ս ծանոթագրությունը:

ԼԿՈՒՐ, ԱՂՋԻՅ, ՄԵՐ ՏՈՒՆԸ

$\text{♩} = 42$ ԱՂՋԻՅ ՊՈՏՈՒՅԱԼ,

75 Է-կուր աղ - ջի, մեր տու - նը, տամ բարդա - խով
 գի - նի մը մըտ - քեղ չար բան շան - ցու - նես
 կը - սի - րիմ հո - գուդ տու - նը

ԼԿՈՒՐ, ԱՂՋԻՅ, ՄԵՐ ՏՈՒՆԸ

$\text{♩} = 42$ ԱՐՈՒՍՅԱՆ ԽԱՇՄԱՅԱՆ

76 Է-կուր, աղ-ջի, մեր տու - նը, տամ բարդա-խով գի - նի մըս
 մըտ-քեղ չար բան շան - ցու-նես, կը - սի-րիմ հո - գուդ տու-նը
 Սիլ - լատ-տոն, սիլ - լատ-տոն, սիլ - լատ - տոն, սիլ - լատ-տոն:

Էկուր, աղջի՛յ, մեր տունը,
 Տամ բարդախով գինի մը.
 Մըտքեղ չար բան շանցունես,
 Կը սիրիմ հոգուդ տունը:

2 Բարդախ կամ պարտախ (ըրր.)—սրվակ, սափոր:

Սխլատուն,

Սխլատուն,

Սխլատուն,

Սխլատուն:

(Պարտիզակի, Ազնիւլ Պոտոսյան և
Արուսյակ Խաչմանյան)

♩ = 50

17

Յար. յար ը-սե - լըս է - կազ. զայ - մախ ու տե - լըս է - կազ.

իմ մե-րա-մըս զայ - մախ չէր. աղ - ջի քեզ տես - նալ է-կա:

Յա՛ր, յար ըսելըս էկազ,
 Ղայմախ ուսելըս էկազ.
 Իմ մերամըս զայմախ չէր,
 Աղջի՛, քեզ տեսնալ էկա:

(Պարտիզակ, Մամա Փանոսյան)

- 2 Ղայմախ կամ զայմակ—թուրքերենից առնված, կաթի սեր իմաստով:
 3 Մեղամըս—թուրքերենից եկած շարաբեն երան՝ մտքինս, նպատակս իմաստով:

129

ՄԵՐ ԲԱԽՃԱՆ ՈՒՂՈՒՊԱՅԻՐ

ՄԱՄԱ ՓԱՆՈՍՅԱՆ

♩ = 80

78

Մեր բախ - ճանց ու - լու - պա - յիր աղ - ջի - կըր

ըն - ծի տա - - յիր. սե - ռըր սեվ - դարդ կա -

- պե - իր, ըն - ծի զոն - բանջ ըլ - լա - յիր:

Մեր բախճան Ուղուպայիր,
Աղջիկըդ ընծի տալիր,
Սերըդ սեվդադ կապելիր,
Ընծի զոնբանջ ըլլալիր:

(Պարտիզակ, Մամա Փանոսյան)

1 Ուղուպայիր—տեղանքի անվանում, ինչպես հատըպայիր:

ԱՐՏ ՄԻՆ ՈՒՆԻՄ ԿԱՐԻ ՅԵ:

ՄԱՐԻԱՄ ՄԻՆԱՅԱՆ

♩ = 92

79 Արտ մը ունիմ գա - ռի յե. աս ի՞նչ աղ - վոր տա - ռի յե.

Կընդ-դա - ցեք շանց աղ - ջըյ - ներ. Կար գը - վե - լու տա - ռի յե:

Արտ մը ունիմ՝ դարի յե,
Աս ի՞նչ աղվոր տարի յե.
Խընդացե՛ք, շան աղջըյնե՛ր,
Կարգը վե՛լու տարի յե:

- 5 Մեր տան էտին դոռու յե,
Սա քորոնան վորո՞ւ յե.
էս ինք դողտուկ սիրեցի,
Մարը վերեն տեսեր է:

(Պարտիզակ, Մարիամ Մինասյան)

5 Ղոռու (թրթ.) — անտառտ, մացառտ վայր:

6 Քորոնա — Պոլսից բերված ծաղրական բառ՝ պճնազարդ, թեթևուիկ կին իմաստով:
Վորո՞ւ յե — որի՞նն է, ո՞ւմն է:

ԿԱՏԵՔԵՆՆԵ ՀԱՐԱ ԿԸՆ ՏԱՆԻՆ

ԿԱՏՐԱՄ ՏԵՅԻՐՄԵՆՋԱՆ

Կատեքենե Հարա Կը տանին, ա' տոտո,
էրեսը բաց Կը տանին, Կը տանին.
էրեսը բաց Կը տանին:

- էս ի՞նչ ընեմ Կատեքը, ա' տոտո,
5 էս ի՞նչ ընեմ Կատեքը:

Կատեքը բոլորըս տղա ունի, ա' տոտո,
Կատեքը բոլորըս տղա ունի:
Ժամվորը ժամեն Կեղեն, ա' տոտո,
* * * * *

- Կեղեն բոստանը Կեթաս, ա' տոտո,
10 Թորոսին ծաղիկ Կուտաս:
Թորոսը քեզի ի՞նչ Կուտաս, ա' տոտո,
Մարման նըշանի Կուտաս:
էս ի՞նչ ընեմ շոր մարման, ա' տոտո,
Շինեկ տուր օսիկ մատնի:

- 15 Ճուկը դավալ Կը շալեն, ա' տոտո,
Բոզ մը Կը բերին դելի:

(Գընջըլար, Վահրամ Տեյիրմենջյան)

1 Կատեք—Կատար անունն է թվում. Կատեքենե տունը:
Ա' տոտո—ա'յ տատիկ:

12 Մարմա. նաև մահրմա, մարճմա և այլն—թաշկինակ:

15 Ճուկ—Գընջըլար գյուղի ծալքը, բարձր տեղ՝ իբրև դիտարան, «Ճի անելու» տեղ:
Ղավալ—երկար սրինգ:

16 Գեյի—թրք. գործածական մի մասնիկ, բազմազան ձևերով, ոճաբանություն.
ասում են թե, ասելով, նաև՝ նրա համար որ, որովհետև:

ՇԱՄՏԱՆԻ ՎԱՌԵՅԻՆ

ՊԱՐՈՒՄ ՏԵՅԻՄԵՆՑԱՆԻ

Շամտանը վառեցին,
Օսկի շարեցին.
Մեղեյենց մենծ հարսին
Ճիտը կախեցին:

5 Մեղեյենց բռջեկը
Բեյալարին է.
Արութին Անթառն ա
Դռանն էտին է:

Մ'եղեր, ամո՛ւ, մ'եղեր,
10 Իմ դեմս մ'եղեր.
Առածս առած է,
Ուղածս ուղած է,
Խաչտուրին տըղան
Սրտիս ուղածն է:

15 Ճըռնիկենց դարվարը
Կըճիկ-մըճիկ է.
Անթառնին փորինը
Նըռան կուտիկ է:

1 Շամտան, շամտան—մոմակալ, շա՛ռ:

5 Բռջեկ—շերամ, բռճեկենց—շերամատուն:

6 Բեյալարին—երեկ տեղական մի վայրի կամ այգեստանի մասնավոր անունը:

15 Ճըռնիկենց դարվարը—տեղական մի վայրի անուն:

16 Կըճիկ-մըճիկ—ձայնանմանություն, Բերեա կճեկ բառից, փշոտ իմաստով:

Փատտե՛, Արու՛թ, փատտե՛
 20 Օլա սարուխը.
 Վըլա՛, Անթառ, վըլա՛
 Բոյա էրեսըդ:

(Գընջըլար, Վահրամ Տելիբմենջյան)

20 Օլա սարուխ—ասեղնադորձված փաթիթոց:

21 Վըլա—լվա, մարբե, մարբիր:

22 Բոյա (թրթ.)—ներկ, ներկված, թերես արյունոտած իմաստով:

ՀԱՐԿ ԸՆԴԱՆՈՒՄ, ՄԱՐԳ ԸՆԴԱՆՈՒՄ

ՄԱՐԳ ԸՆԴԱՆՈՒՄ

♩ = 92

82 Հարդ ալ սի - ըիմ. մարդ ալ սի - ըիմ. հարս ու կե - տուր.
 տալդ ալ սի - ըիմ. էմ - մեն րա - սի պա - շիկ պի տաս. դա - տաս - տա - ճիճ
 ջու-ղապ պի տաս. դա - տաս - տա - ճիճ ջու-ղապ պի տաս. Հեյ. պի-ճոճ. պի-ճոճ.
 ճեյ. պի-ճոճ. պի - ճոճ ճեյ. պի-ճոճ. պի - ճոճ. ճեյ. պի-ճոճ. պի-ճոճ:

Հարդ ալ սիրիմ, մարդ ալ սիրիմ,

Հարս ու կեսուր, տալդ ալ սիրիմ:

Հեյ, պիճոճ,

Պիճոճ, պիճոճ.

5

Հեյ, պիճոճ,

Պիճոճ, պիճոճ:

Մեր դուանն էտին կեսսին կերաս,

Կեսսին կերսին գինին է խաս.

Հեյ, պիճոճ... և ալլն:

10 Էմմենն թասի պաշիկ պի տաս,

Դատաստանին ջուղապ պի տաս.

Հեյ, պիճոճ... և ալլն:

(Մեծ Նոր գյուղ, Մամա Քեմիրյան)

1 Հարդ ալ, մարդ ալ, տալդ ալ—Հարդ էլ, մարդ էլ, տալդ էլ:

3 Հեյ, պիճոճ կամ ըիջոն—տառադարձական երկու ձևով ենք արձանագրում, որովհետև այս բառը մեկնություն կարող է լուծվի ձայնանմանություն է, թե, որոշ բառ կամ անուն՝ զովար է ասել: Տե՛ս ծանոթագրության մեջ:

7 Կեսսին—բառասուն. աղավաղված ձև:

7 և 8 Կերաս, կերսին—կարաս, կարասի. աղավաղված ձև:

10 Պի տաս—պիտի տաս, տալու հս:

ԱՂՋԻ, ԷԿՈՐ ՄԵՐ ՏՈՒՆԸ

Recitativo ♩ = 88 ԱԶՆԻՎ ՊՈՏՈՍՅԱՆ

83 Աղջի՛, է-կո՛ր մեր սու-նը, սուր բար - դա - խով գի - նի մը.

սալ տի-լի սոււմ-բա. սոււմ-բա. սոււմ-բա. միտ-քեզ վատ բան չան-ցու-նես.

կը - սի - ըիմ հո-գույ սու - նը. սալ տի-լի սոււմ-բա. սոււմ-բա. սոււմ-բա.

ԱՂՋԻ, ԷԿՈՐ ՄԵՐ ՏՈՒՆԸ

Recitativo ♩ = 100 ՄԱՐԴԱ ՓԱՆՈՍՅԱՆ

84 Աղ-ջի՛, է-կո՛ր մեր սու-նը, սուր բար - դա -

միտ-քեզ վատ բան չան-ցու-նես, կը - սի - ըիմ

- խով գի - նի մը, սալ տի-լի սոււմ-բա. սոււմ-բա. սոււմ-բա.

հո - գույ սու - նը

Աղջի՛, էկոր մեր տոնը,
Տուր բարդախով գինի մը.
Տալ տիլի սումբա,
Տումբա, սումբա:

5 Միտքեզ վատ բան չանցունես,
Կը սիրիմ հոգուդ տոնը:
Տալ տիլի...

2 Բարդախ—սրվակ, կոմ:

3. Տալ տիլի և ալլե—ձայնամանով լուծ:

Սա դիմացի լեռները
Իրար կուգան յարերը,
10 (Կամ՝ Լուսաղբյուրին ծառերը),
Հոն թռփ կըլլան յարերը),
Նշանածինն օր տեսնին՝
Ծուռ կը գընին ֆեսերը:

Լեռները՝ կաքավ, կաքավ,
15 Հարս ըլլողը քոչըր հագավ,
Նըշանծին տված օսկին՝
Կեռղանին վըրա փակավ:

Լեռներն ջուր մը կը վազե,
Հարցուր, նեյն, ո՛ւր կերթա.
20 Մահանա քնին կընե,
Իր յարը տեսնել կերթա:

Ամպը գոռա՝ ձոնն չի գար,
Իրիկուն կըլլա՝ տոնն չի գար.
Աս անտեր բարձին վըրա
25 Առանց յարու բուն չի գար:

Հոլուն կառնիմ կը շարիմ,
Տորպակ կառնիմ կը կարիմ,
Գեղն գեղ կը պըտըտիմ՝
Սըրտիս սիրածը կառնիմ:

30 Մամա, մանե մանածըդ,
Գընա քաղե ցանածըդ.
Պապաս հարսնիք է բըռներ՝
Զիմ ճաշնար նըշանածըս:

Ջաղացքին շեմը տաշած,
35 Երկու ախլախեն քաշած.
Իմ յարուն ընքվիները
Օսկի դեկեմով քաշած:

11 Թռփ ըլլալ—ժողովվել, հավաքվել:

17 Կեռղան (թրք.)—պարանոց, կուրծք:

20 Մահանա (թրք.)—տուտ պատճառքանով լուռ:

35 Ախլախ—դոն բաղրիք, փայտե կամ երկաթե կողպեք:

37 Ղեկն (թրք.)—գալնեմ, գրիչ:

Տըղա, անունըդ նաղար,
Մ'ընենր աղջըկա նաղար.
40 Զատկին վարի արտերը
Կըլլա աղջըկան բաղար:

(Պարտիզակ, Մարիամ Մինասյան,
Ազնիվ Պոտոսյան, Արուսյակ Խաչմանյան և այլք)

39 Նաղար ընել—նայել, աչք տնկել:

40 Վարի արտերը—Պարտիզակի մեջ տեղական հավաքավայր:

41 Բաղար—շուկա, առուծախի տեղ: Այստեղ նշանակում է իրար տեսնելու հարմար վայր:

ԱՐԱՐԱ ՄԸ ԵՈՒ ԷԿԱՎ.

Recitativo $\text{♩} = 100$ ԴԱՐԱՐԱՄ ԴԻՐԱԿՅԱՆ,

85 Ա-րա-րա մը սոխ է-կավ, Պիլ - լո - ոլ միտ-քըս իճ - կավ:

ԱՐԱՐԱ ՄԸ ԵՈՒ ԷԿԱՎ.

$\text{♩} = 100$ ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԹՈՐԿՅԱՆ,

86 Ա-րա-րա մը սոխ է - կավ, Պիլ - լո - ոլ միտ-քըս ըճ - կավ:

ԱՐԱՐԱ ՄԸ ԵՈՒ ԷԿԱՎ.

$\text{♩} = 92$ ԴԱՐԱՐԱ ԿԵՄԻՐՅԱՆ,

87 Ա-րա-րա մը սոխ է-կավ, Ֆիլ - լո - ոլ միտ-քըս է - կավ:

Արաբա մը սոխ էկավ,
Պիլլոռ միտքըս ինկավ.
Պիլլոռ միտքըս ինկավ:

Արաբա մը սոխ էկավ,
5 Ֆիլանջան միտքըս ինկավ,
Ֆիլանջան միտքըս ինկավ:

Տարբերակներ

Արաբա մը սոխ էկավ,
Պիլլոռ միտքըս ընկավ,

1 Արաբա (թրք.) — արապա, կառք, եղաբարձ կամ ձիաբարձ:

2 Պիլլոռ, Ֆիլոռ — անուններ են:

5 Ֆիլանջա — այսինքն՝ ալնիճ, անորոշ անձի ակնարկություն:

Արարա մը սոխ էկավ,
10 Ֆիլիոռը միտքըս էկավ:

Արարա մը սոխ էկավ,
Պիլիոռը գիրկըս ընկավ:

(Պարտիզակ, Մարիամ Մինասյան
Մեծ նոր գլուղ, Հովհ. Բորիկյան,
Մամա Քեմիրյան)

ԼԵՌՆԵՐԸ ԿԱՔԱՎ, ԿԱՔԱՎ

ՄԱՐԿ ԳԼԻՆՅԱՆ

88

ԼԵՌՆԵՐԸ ԿԱՔԱՎ, ԿԱՔԱՎ, ՎԱՐՍԵՆ ԵՒ ԿԸ ԲՆՆՐԸ ԽԱՂԱՎ:

ԶՈՐՈՒՆ ԽԵՐՎԱԾ ՕՒՆ ԿԻՆ ԿԵՆՈՒՅԱՆ ԵՒՆ ՎԸՐԱ ՓԱՎԱՎ:

ԼԵՌՆԵՐԸ ԿԱՔԱՎ, ԿԱՔԱՎ

$\text{♩} = 100-120$
Recitativo

ՄԱՐԿ ԳԼԻՆՅԱՆ

89

ԼԵՌՆԵՐԸ ԿԱՔԱՎ, ԿԱՔԱՎ, ՎԱՐՍԵՆ ԵՒ ԿԸ ԲՆՆՐԸ ԽԱՂԱՎ:

ՎԱՐՍԵՆ ԵՒ ԿԸ ԲՆՆՐԸ ԽԱՂԱՎ, ՄԱՆ ԽԻՆԻ ՄՈՒՄՔԱՆ ՄՈՒՄՔԱՆ ՄՈՒՄՔԱՆ:

ԼԵՌՆԵՐԸ ԿԱՔԱՎ, ԿԱՔԱՎ,
ՎԱՐՍԵՆԻԼԸ ԲՆՆՐԸ ԽԱՂԱՎ,
ԹՈՐՈՍԻՆ ՄՈՒՄՔԱՆ ՕՍԿԻՆ
ԿԵՆՊԱՆԻՆ ՎԸՐԱ ՓԱՎԱՎ:
ՏԱՆԽԻՆԻ ՄՈՒՄՔԱՆ,
ՏՈՒՄՔԱՆ, ՄՈՒՄՔԱՆ:

(ԱՐՄԱՂ, ՄԱՄԱ ՓԱՓԱՂՅԱՆ,
ՄԻՐՈՒՆ ՓԱՓԱՂՅԱՆ)

90

Էր - Լեղեն-ընց ի - ջալ՝ ջալ - Լա ին Էր-Լեղեն-ընց ի - ջալ՝

ջալ - Լա - ին Բաց - վե ցալ կալ - միր բալ - ու - ին - ին

էրկինքեն իջալ ջալախը,
 Բացվեցալ կարմիր բալրախը.
 Ո՛ւր է իմ ճիտիս բույմախը,
 Շան տրդան կերալ զայմախը:
 5 Դո՛ւն ըրիր, մարիկ, դո՛ւն ըրիր,
 Մոսդ առիր, անուշ քուն ըրիր:

(Օվաջըք, դոկտ. Մ. Կալազյուզյան)

1 Զալախ—երկարալիզ թռչուն:

2 Բալրախ, բալրաղ (թրք.)—դրոշակ:

3 Ճիտ—վիզ, պարանոց:

Բույմախ—վզի փաթեց, շղարշ կամ շալ: Նաև՝ շալը փաթաթելու որոշ ձև:

4 Ղայմախ, զայմաք (թրք.)—կաթի սեր:

6 Մոս—ծոց, բարբառալին:

ԱՏԱՅՈՒ ՀԱՄԲԱՆ

$\text{♩} = 80-84$ ԱՋՆԻՎ ՊՈՏՈՍԱՆ՝

91 Ա - տա-յու ճամ - բան չա - մուռ պա - բախ է: պղզ - տը - տիկ
 Սըր - բու - հին գոմ - շու մա - լախ է: Տըլ - լը - տի, տըլ - լը - տի
 կը - չա - լե: Ա - տա-յու շըլ - ըրի-ցին յու - մա կը քա - լե:

ԱՏԱՅԻ ՀԱՄԲԱՆ

$\text{♩} = 80$ ԻՐ ԿԱՐՈՒՊ-ՊՈՇՈՆՆԵՐ,

92 Ա - տա-յի ճամ - բան չա - մուռ պա - բախ է:
 պղզ - տը - տիկ Սըր - բու - հին գոմ - շու քա - լախ է:

Ատայու ճամբան չամուռ պաթախ է,
 Պըղտըտիկ Սըրբուհին գոմշու մալախ է:
 Տըլլտի, տըլլտի կը չալե,
 Տըլլտի, տըլլտի կը չալե:

- 1 և 8 Ատայու կամ Ատայի-հին ժամանակ Ազարազար քաղաքը Ատա (կղզի) էր կոչվում:
 Չամուռ պաթախ-ցեխ, ճահճ, միասին՝ ճախճախուտ:
- 2 Մալախ-մեր սեղադրության մեջ մալախ է նշանակված, թերևս զրչի սխալ է: Հաջորդ տերտուում բալախ է, որ գոմշուկ է նշանակում:
- 3 Տըլլտի տըլլտի կը չալե-հավանաբար փոքր դափի ձայնական նմանություն:
 Բաղդատեկ Տալիլի տումբա N 83, 84 երգերի հետ:
 Չալեկ-թրթ. բառ, զանազան իմաստներով: Այստեղ՝ զարնեկ, նվագեկ:

5 Ատալու չըլրելիսին լոսմա կը բալն:

Գացի օղալիս փենճիրեն բացի,
Չըլրելիսին օր անցաւ՝ էտենն լացի:

(Պարտիզակ, Ազնիւլ Պոսոսյան)

Ատալի ճամբան շամուռ պաթախ է,
Պըզտըտիկ Սըրբուհին գոմշու բալախ է:

(Օվաջըր, Ղոկտ. Մ. Կարազոզլյան)

5 Չըլրելիսին, ուղիղը՝ չըբըզլի (Սրբ.)—պտտակալոր զործիրով (հաստոցով)
փալտյա դուզուկներ և դանազան փորվածքներ ու դարդեր պատրաստող:
Յոսմա—պշրատ, պշրանքով:

6 Օղա—սենյակ:

Փենջիրն—պատուհան:

9 Բալախ—տե՛ս վերը՝ 2-րդ տողի ծանոթագրութիւնը:

15 Ուտենք զեր-զեր մըսերը,
Ըսկարը տնտնակ շինենք:

Չալինք, չալինք ժուռ կուգա,
Իրկուն կըլլա՝ տուն կուգա.
Հորն ու մորն արև կուտա,

20 Դըրասնուն բարև կուտա:
Դան, յավրում....

Դանդանեցին, դանեցին,
Տանձ ու խընձոր բաժնեցին.
Օտարին շատ-շատ տըվին,

25 Իմ յավրուիս քիշ տըվին:
Հո՛ւի, յավրում....

(Պարտիզակ, Ազնիվ Պոտոսյան)

15 Գեր-զեր—գիրուն կամատով: Գեր բառը թերևս նորամուտ է: Շիշման բառն է
զործածվում ընդհանրապես:

17 Չալինք—չալենք. թրք. չալմաք, որ հայացված է նվազել խմատով:

20 Դըրասնուն—զրացիին:

24—25 Օտարի տղային շատ տվեցին, իմ յավրուիս քիշ տվեցին:

ՄԱՍ ԵՐԿՐՈՐԴ

ՏԵՂԱԿԱՆ ԿԵՆՅԱՂԱՅԻՆ
ԵՐԳԵՐ

ՏԵՎԱԿԱՆ ԿԵՆՅԱԿԱՅԻՆ ԵՐԳԵՐ

ՓԱՎԼԻԻՔԱՅԻՆ ՎԵՐՅԵՆ

94

Փավ-լի - քա-յի՜ն վը-րա - յի՜ն Ղուշ մըն է ան - ցեր.

աղ - քը-նու - րուն սըր - տեն. մա-րիչ վ խ մըն է ան - ցեղ.

Փավլիբային վըրային ղուշ մըն է անցեր.
Աղքընհրուն սըրտեն, մարիչ, վախ մըն է անցեր:

(Գընջըլար, Վահրամ Տեյիրմենջյան)

-
- 1 Փավլիբա—Եվրոպայից ներմուծված նորություն, ամեն ինչով, նաև անունով, ֆապրիբ կամ ֆապրիբա բառն է, որ լեզվական շրջափոխությամբ դարձել է փավլիբա, գրական նոր բառով՝ գործարան:
- 2 Ղուշ (թրթ.)—թռչուն:
Վախ—մեղ ասվել է վախ, պահել ենք նույնությամբ: Այլուր կա՝ փուշ մըն է անցեր, նաև՝ օ՜ֆֆ մըն է անցեր:

Փավլիբային շեմը տաշած է, տաշած,
 Աղջըներուն սիրտը, մարիյ, մաշած է, մաշած:

Փավլիբային վերային սև զուշ մ'է անցեր,
 Աղջըներուն սրտեն, մարիյ, սևով է անցեր:

5 Մեր տղային աունը ճամբուն վերան է,
 Աղջըներուն յարան, մարիյ, սրտին վերա յէ:

Փավլիբային էտին սոխով միս կեփին,
 Մաննիկին փիճերը, մարիյ, ճանկերով կուտին:

Աղջըներ, աղջըներ, ինչո՞ւ եք դեղներ:

10 Խորոզխոսուն կելլենք, մարիյ, անկույ ինք դեղներ:

Ղոջա ձրմեռն անցավ, բոլբոլն ի՞նչ կերավ:

Թավաներուն մեջի, մարիյ, բոջեկը կերավ:

(Պարտիզակ, Մարիամ Մինասյան)

6 Յարա—վերք:

8 Փիճ—ասորիին զավակ, այստեղ հեղինական և փաղարշական իմաստ ունի, ինչպես հաճախ գործածվում է՝ մեր փիճը, մեր լակոտը և այլն, շատելու համար՝ մեր տղան, մեր զավակը:

Ճանկերով կուտեն—չբավորության պատկեր, զղալի սեղ ճանկի հակադրություն:

10 Խորոզխոս—աբազալի վաղ առավոտյան կանչ:

Անկույ—բարբառային՝ անկե, ալը պատճառով, զրա համար:

11 Ղոջա—բրբ. բառ զանազան իմաստներով՝ մեծ, լայն, ընդարձակ, երկար և այլն: Ի՞նչ—բարբառային՝ ի՞նչ:

12 Թավա (բրբ.)—տապակ, կաթսա:

Բոջեկ—որդ, բրբուռ: Այստեղ՝ մասնավորապես խողակի բրբուրը:

ԷՍ ՕՐ ՕՎԻՆ ԷՐԹԻՄ

ԳԼԶԻՄ ՏՈՒՐԻՆԵՑՈՒՄ

♩ = 112

96

Էս օր օ - վան էր օւմ, քե - ղի ի՞նչ քե - րիմ

շի - նա՛նայ պառ - մա - յոյ ֆիս - տան - ցու քե - րիմ

յար յան - դըմ ա - վան ա - վան շի - նա՛նայ պառ - մա - յոյ ֆիս - տան

- ցու քե - րիմ, յար յան - դըմ ա - վան ա - վան

Էս օր օվան էրթամ, քեղի ի՞նչ բերիմ.
Շինանայ պասմալով ֆիստանցու բերիմ:

- 1 Էս օր օվան էրթամ—ես որ օվա երթամ, բարբառային հչուն:
Օվա—թուրքերենի ճամբով եկած բառ, որ հայ լեզվի մեջ, շատ հին ժամանակներից սկսած, գործածվում է երկու զխափոր նշանակությամբ՝ հովիտ կամ ընդարձակ դաշտ իմաստով, ինչպես Արարատյան դաշտ կամ Մշո դաշտ, կարնո դաշտ և այլն, և կառավարական կենտրոն, առևտրի շուկա իմաստով, ինչպես այստեղ:
- 2 Շինանայ պասմա—պասման, որ տպածո կտավ է նշանակում, տեղական հին արհեստ է եղել երկար ժամանակ: Վերջերս եվրոպական տպածոները ողողել էին նաև Թուրքիայի մինչև հետին զյուզերը: Շինանայ բառը ստուգելի է: Ըստ մեզ՝ փայլուն, պոռոտ, շողշողուն իմաստ պետք է ունենա: Կարելի է նաև եվրոպական տպածոյի որևէ տեսակի հատուկ անունը լինի:
Ֆիստանցու—ֆիստանի էլ, դարձյալ, ստուգելի բառ է թվում: Հավանաբար նույնպես եվրոպական ներմուծում ունի, այդ վերջին շրջանի տարազային շատ անունների նման, ինչպես փոթին-կոշիկ, փանթալոն—եվրոպական շալվար, ժարեթ—բաճկոն և այլն:

Յար, յանդրմ,

Աման, աման:

5 Շինանայ պատմալուլ ֆիստանցու բերիմ,

Յար, յանդրմ,

Աման, աման:

(Գրնչըլար, վաճրամ Տելիրմենչլան)

3—4 Յար յանդրմ, աման, աման—բացազանչական ոճ, որ այրվեցի, վառվեցի
իմաստով ամենահաճախ դորժածութիւն ունի նաև հայ ժողովրդական երգերի մեջ:
Մասնավորապէս բաղբենի երգերի մեջ, որ արեւելյան դարձվածքների ազդեցու-
թիւնը նշմարելի է:

152

ՕՐ ԿԱՆՁԻՄ, ԿԱՆՁԻՄ

ՄԱՐԻԱՄ - ՄԻՆԱՍԻՆ

ՕՐ ԿԱՆՁԻՄ, ԿԱՆՁԻՄ

ԱՋՆԻՔ ԳՈՏՈՒՅՆ

ՕՐ ԿԱՆՁԻՄ, ԿԱՆՁԻՄ

99 ՄԱՍԻՍ ԳԼՈՒԽԱՆՆԵՐ

Օր կան-չիմ կան - չիմ. չեզ ի գար. գըլո-խոյ բաց է.

ժուռ կու-գաս. ա-ղը - լե մեյ - մատ. ժուռ կու-գաս ա-ղը - լե մեյ-մատ:

Օր կանչիմ, կանչիմ, չես ի գար,
 Գըլո-խոյ բաց է, ժուռ կու-գաս:
 Աղըլե մեյմատ, սար բենի,
 Սեն գեւ ասլանըմ:

5 Կատվի պալիրը հեշ կըլլա.
 Վեր առ շաւվարըդ, հեշ օլդու:

Տարբերակ

Կատվին պալիրը դնւղ կըլլա,
 Վեր առ շաւվարըդ, հեշ չըլլա:
 Աղըլե փաշամ, սար բանա,
 Սեն գեւ ասլանըմ:

(Պարտիզակ, Մարիամ Մինասյան
 Աղնիվ Պոստսյան
 Արմաշ, Մամա Փափազյան)

- 1 Օր կանչիմ—բարբառային հնչյուն. որ կանչեմ, երբ որ կանչում եմ:
 2 Ես ի գար—բարբառային, նաև Պոլսի ուսմկորեն ձև. չես գալիս իմաստով:
 3 Աղըլե մեյմատ—ստուգելի: Կրկնեղբի հայերենը մոտավորապես հետեւյալն է՝
 գրկիր ինձ կամ փաթաթվիր ինձ, դու եկ, իմ ասլանս, առյուծս:
 5 Կատվին պալիրը—տե՛ս ծանոթագրության մեջ:
 7 Գնւղ—հայերենի մեջ հաճախ և բազմապիսի ձևերով դարձածված բառ: Այստեղ
 հարթ, տափակ իմաստն ունի:

ՄԱՍՈՒ ԲԵՐՈՒՅԱԼՆ,

Աղջիկ, էկուր մեր տունը,
Տամ բարդախով զինի մը.
Կը սիրիմ հոգուդ տունը.
Համըռա,

5 Շամըռա,
Շինդի զիշտիք Համըռա:
Բախճալարդա մաղդանոս,
Ի՞նչ անկ էկար, զբար հոս.
Էս գիտեմ բու մըտքինդ,

10 Ալոճ,
 Ալոճ,
Չըկա բու ուզածըդ հոս:
Աղջիկ, էկուր մեր ներսը,
Էս չե՛մ ի գար ձեր ներսը.

15 Ատ բոյայեն ես ունիմ,

4—5 Համըռա, Համըռա—ստուգելի բառեր:

6 Շինդի զիշտիք Համըռա—թուրքերենի թարգմանությունն է՝ հիմա ընկանք ցեխի մեջ:

7 Բախճալարդա մաղդանոս—թարգմանությունն է՝ պարտեզի մեջ մաղդանոս:

8 Ի՞նչ անկ—բարբառալիկն է՝ ի՞նչպես, ի՞նչ եղավ որ:

15 Բոյա—թրք. բառ, որ հայերենի մեջ էլ մշտական գործածված է միջնադարից սկսած: Ներկ բարբ աշխարհարար լեզվի հետ վերստին սկսվել է գործածվել վերջերս:

Աման,

Աման,

Կը բըսիմ քու հրեւըդ:

Դա ղերեցին ջուր կուզա,
20 Խըմորի պես քար կուզա.
Դա աղջիկն օր քնծի տան.
Ալեմին խոշը կուզա:

(Մեծ նոր պուշ, Մամա Քեմիրլան)

16 Աման, աման (թրք.) — բացազանչություն, որ նույնքան զործածական է բարբառ-
ների մեջ:

19 Դա ղերեցին (թրք.) — ձորակ, ձոր, խորխորատ, ալի ձորակից:

22 Ալեմին խոշը կուզա — բոլոր մարդկանց զուր կզա:

ԱՐԱՆԻ ԼԵՐԻ

Recitativo

a tempo ♩ = 60

ՄԱՐԿԱՐԻ ՄԵՐԱՆՈՅԵՆ

101

Ա - րաճն լի - ո՞ր լու-իւան գե - ղը կը - հազ - ցին
 ա - ման ա - ման կը - հազ - ցին կը - հազ - ցին ա - ման ա - ման
 բա - ո՞ի լա լի լա լա՛մ բա - ո՞ի լա լի լա լա՛մ վազ գէշ - տիմ ա՛մ - ման ա՛մ - ման

ԱՐԱՆԻ ԼԵՐԻ

Recitativo

a tempo ♩ = 60

ԱՅԵՆԻ ՊՈՏՈՒՅԵՆ

102

Ա - րաճն լի - ո՞ր լու-իւան գե - ղը կը - հազ - ցին ա - ման ա - ման
 կը - հազ - ցին կը - հազ - ցին ա - ման ա - ման
 բա - ո՞ի լա լի լա լա՛մ բա - ո՞ի լա լի լա լա՛մ վազ գէշ - տիմ ա՛մ - ման ա՛մ - ման

ԱՐԱՆԻ ԼԵՐԻ

ՄԱՐԿԱ ՓԱՆՈՍԵՅԵՆ

103

♩ = 60
 Ա - րաճն լի - ո՞ր լու-իւան գե - ղը կը - հազ - ցին ա - ման ա - ման
 կը - հազ - ցին, կը - հազ - ցին ա - ման ա - ման բա - ո՞ի լա լա լա՛մ,
 բա - ո՞ի լա լա լա՛մ լա՛մ վազ գէշ - տիմ, ա - ման, ա - ման

Աբան՝ լեռը,
 Չուխան՝ գեղը
 Կը հազնին, աման, աման,
 Կը հազնին,
 5 Կը հազնին, աման, աման,
 Թառի լա լի լալ լամ,
 Թառի լա լի լալ լամ,
 Վաղ գեշտիմ, ամման, ամման:

Քսւլհեն՝ լեռը,
 10 Ֆեսը՝ գեղը
 Կը հազնին, աման, աման...

Չարըխը՝ լեռը,
 Եմենին՝ գեղը,
 Կը հազնին, աման, աման...

15 Եմենին՝ լեռը,
 Խոնդուտան՝ գեղը
 Կը հազնին, աման, աման...

Շալվարը՝ լեռը,
 Ֆիստանը՝ գեղը
 20 Կը հազնին, աման, աման....

-
- 1 Աբա—կոշա բրդեղեն հագուստ:
 2 Չուխա—նրբահյուս բրդյա կտորից կարված հագուստ:
 8 Վաղ գեշտիմ, թրք. վաղ գեշտիմ—հայերեն վաղ անցա բարբառային ոճն է, հրա-
 ժարվեցի, հրաժարվում եմ, չեմ ուզում խմստով:
 9 Քսւլհեն, թրք. քսւլահ—ծնծված բրդե հին զվաանոց:
 10 Ֆես—նորաձև բրդե գլուխ, գլխարկ:
 13 Եմենի—տեղական կաշվից շինված կակուղ ոտնաման:
 16 Խոնդուտա—կվրտպական կարծր կաշվից պատրաստված կոշիկ: Իտալերեն բառի
 ազավաղված ձևն է:
 18 Շալվար—արանց հասուկ անգրավարտիք, լայն և տարածուն, տեղական կտավից
 պատրաստված հագուստի հին ձև:
 19 Ֆիստան—կվրտպայից ներմուծված նորաձև կտավեղենից պատրաստված եր-
 կար փեշ:

Յաղման՝ լեռը,
Յաղմախը՝ գեղը
Կը հագնին, աման, աման...

Շալվարը՝ լեռը,
25 Փոթուը՝ գեղը
Կը հագնին, աման, աման...

Էնթարին՝ լեռը,
Սալթան՝ գեղը
Կը հագնին, աման, աման...

(Պարտիզակ, Մարիամ Մինասյան
Ազնիվ Պոտոսյան,
Մամա Փանոսյան)

21 Յաղմա—տեղական նախշված զլխի ծածկոց:

22 Յաղմախ—ներմուծված նրբաթել հյուսվածք, կանացի հատուկ ծածկոց:

25 Փոթուը—ասեղնազործված անդրավարտիք:

27 Էնթարի—պարզ կտավից շինված երկար հագուստ:

28 Սալթա—նրբազարդ ու նրբակերտ հագուստ:

ՕՐԹԱՂԿՆԵՐ ԶԵՆԳԻՒՆԵՐ

ՀՈՎՀԱՆՆԵԱՍ ԹՈՐՈՅԱՆ

♩ = 60

104

Օր-թա-ղե-ղեց Զեց-գի-լեր չը-վաց չեր հաս-ցեր

Բալ-լիա-յեցց Թա-գու-նի - ից խել-ըն չեր հաս-ցեր

Շար մա-զե - լով Թա-գու-նի. յա-րըմ սեց-դեց այ - ըն-լա-մա - դըմ

Օրթագեղեն Զնգիւնր չըվան չէր հասներ,
Բալթալինց Թագուհին խելքը չէր հասներ:

Շար մաղերով, Թագուհի,
Յարըն սենդեն այրըլամաղը:

5 Աման, Թագուհի, հազած սամուրը քիրքըդ,
Ջահել հս, չես գիտեր ունեցած դիրքըդ:

(Մեծ Նոր գլուղ, Հովհ. Թորոկյան)

3 Շար մաղերով—շարված, հյուսված մաղերով, նույնիմաստ է՝ բոլի գիլիֆի—դո-գավոր, կլոր խոպոպներով:

4 Յարըն սենդեն այրըլամաղը—յարդ քեզնից չրամանվեց:

5 Սամուրը քիրքըդ—սամուրի մորթուց կարված մուշտակ:

ԲԱԼԹ ՕՂՆՈՒՆՈՒՆ

ՄԱՍԻՆ ԲԵՐՈՒՄՅԱՆ

105

Բալթ օղ-ւո-ւն - նուն դէ - լիր-մէ-նին բն-դի- նի. ա - ման.

յոք տուր կա - րա - պետ ա - դա - նըն դէն - գի - նի լուր գի-ւրժ լի-

Թա-գու-նի յա-ղով սեւ-դին ա - լը - լա-մա - դւմ.

Բալթ օղունուն ղելիրմենին բենդինի
 Յոք տուր կարապետ աղանըն ղենգինի:
 Թոփ զիլիֆի Թագուհիմ,
 Յարըմ, սենդեն ալըլամաղըմ:
 Մեղարըմը յոլ անթոնեն յափսընլար,
 Էհբարլարըմ գելիր բենի բագսընլար:

Թարգմանությունը

Բալթայենց ջրաղացի բանդը,
 Կարապետ աղայի նմանը չկա:
 Խոստովիկներով իմ Թագուհի,
 Յա՛ր, քեզնից ի՞նչպես բաժանվեմ:
 Գերեզմանս ճամփի վրա լինի,
 Որ բարեկամներս դան ու ինձ հիշեն:

(Մեծ նոր դյուղ, Մամա Քեմիրյան):

♩ = 60

106

Նա դի - մա - ցի կա - լե - լը, ի - րար է - կան յա - ռե - լը:

ից - դոր չը - սից. չը - ից - դան. ան յա - ռե - լուց մա - ռե - լը:

Նա դիմացի կալերը,
 Իրար էկան յարերը.
 Ինդո՞ր չըսին, չը խընդան
 Ան յարերուն մարերը:

5 Ընկուղին ծառն էլլեյի,
 Բիւրիւի պես խոսեյի,
 Էռջի յարես վաղ դայի,
 Սրտիս սիրածն առնեի:

Մեր տունը խառնապար,
 10 Աղջիկըդ ընծի տայիր.
 Աղջիկըդ ընծի տայիր,
 Զոնքանչ մարիկ ըլլայիր:

Լեռներու թեփեն ձուն է,
 Փեսան գինի լեցունն.
 15 Զոնքանչ մարին խըմցունն,
 Լուսն լուս նըստեցունն:

Ես աղջիկ եմ, ալ կուղիմ,
 Մեշկիս բարակ շալ կուղիմ.
 Էր օր լարըս տունն ըլլա,
 20 Լուսն լուս նըստիլ կուղիմ:

17 Ալ—կարմիր, փայլուն հագուստ իմաստով:

18 Մեշկիս—մեջք բառն է, փոխված հնչյունով:

19 Եր օր—երբ որ:

Նա դիմացեն մանչ կանսնի,
Աղջիկ, մրտրեդ ի՞նչ կանսնի,
Հեռվեն կարոտ շառնվիր,
Էկուր կըշտիկես անցի:

- 25 Լեռները լեցուն կաքավ,
Օղաբերը քնիք հագավ:
Լեֆթերին տված օսկին
Կեռզանին վըրա փակավ:

(Օվաշըք, դոկտ. Մ. Կարազոզյան)

23 Հեռվեն—հեռվից:

24 Կըշտիկս—կուշտս, քովիկս, մոտս:

26 Օղաբեր—Տուղաբեր, աղջկա անուն է:

27 Լեֆթեր—հունական հատուկ անուն է:

28 Կեռզան—պարանոց, կործք:

ԱՐՍԼԱՆԵՐԵԿԻ ՀԱՄԻԱՆ

107 $\text{♩} = 80$ Մ. ԿԱՐԱԳՅՈՋՅԱՆ

Արսլան-բե-կի ծամ .. բան քա-րոտ է. քա - րոտ.

Ա - ղավ - ցից դոկ .. տո .., րից կա - րոտ է. կա - րոտ.

յան - դըմ Ա - ղավ - ցի. օր - բան մը-նա - ցիր:

- Արսլանբեկի ճամբան բարոտ է, բարոտ,
 Աղավնին դոկտորին կարոտ է, կարոտ:
 Յանդըմ Աղավնի, օրթան մընացիր:
 Փավլիբային շեմը տաշած է, տաշած,
 5 Աղջիկներուն սիրտը մաշած է, մաշած:
 Յանդըմ Աղավնի, օրթան մընացիր:

(Օվաջըբ, դոկտ. Մ. Կարազյոզյան)

- 3 Յանդըմ (Բրբ.)—վառվեցի, ալբվեցի նշանակությամբ: Այստեղ գործածված է իրրև բացառական արտահայտություն՝ օ՛հ, վա՛խ իմաստով:
 Օրթա—թուրքերենից եկած և յուրացված բառ բարբառների մեծամասնության մեջ: Ձանազան իմաստի ներություններով է գործածվում: Այստեղ իմաստն է՝ վա՛խ, Աղավնի, լրված մնացիր: Նշանակում է նաև՝ մեջտեղը, երկու ծայրերի միջև, ինչպես, Օրթադեղ, երկու գլուղների միջև, մեջտեղն ընկած գլուղ:
 4 Փավլիբա—ֆարբիկա, գործարան:

ՄԱՆԿԱԼ ԼԵՅՈՒՆ ՄԱԽԻՐ

ՀԱՅԿԱՆԱԿԱՆ ԹԱՆԻՍԵԱՆՆԵՐ

♩ = 100

108

Ման-կա - լը լե - ցուկ մա - խիր, Տեր Իս - րի - ֆան տուն փա - խիր,

Տեր - մալ դեր - ծան սեվ դեր - ծան, տեր - տեր - ցե - լի՛ լեց-լի - ցան

Մանկալը լեցուկ մախիր,
 Տեր Իսթիֆան, տուն փախիր:
 Ճերմակ դերձան, սե դերձան,
 Տերտերները խենթեցան:

5 Օրմանը լեցուկ դեվի,
 Տեր Իսթիֆանը վո՛վ է:

(Մեծ նոր գլուղ, Հովհ. Թորիկյան)

- 1 Մանկալ կամ մանդալ (Բրբ.)—կրակարան:
- 2 Տեր Իսթիֆան—տեղական խաղի «հերոսը», հավանաբար՝ հալ-հոռոմ մի տերտեր:
- 5 Օրման (Բրբ.)—անտառ:
 լեցուկ—բարբառային՝ լեցուն:
- Դեվի—ընդհանրացած բառ: Ուղտը՝ վերջամուտ է:
- 6 Վոլ—վոտվ, վեռվ՝ ինքնաճատակ շնչուտ, ով՝ դրագան լեզվով: Հնչվում է նաև՝ օվ:

ԱՍ ԿԵՄԿԵՄԻՆ ՀԱՎԱՆ Է:

♩ = 96

109

Աս կեմ-կեմ-մի՛ն հա - վան Է: Եր-բի՛ն վը - րան րա - վան Է:

հար - սը վե - րի՛ն օ - դան Է: փե - սան վա - րի օ - դան Է:

Ա. Աս կեմկեմին հավան է,
 Ներքին վերան թավան է.
 Հարսը վերին օդան է,
 Փեսան վարի օդան է:

(Պարտիզակ, Մարիամ Մինասյան)

5 Բ. Աս կեմկեմին հավան է,
 Ներքի վերա թավան է.
 Հայսը վերի օդան է,
 Փեսան (կամ մարը) վարի օդան է:

Մորս օդան թավան է,
 10 Աղբարըս թաղական է.
 Գաղեք ըսեք իմ մայրկան՝
 Հայս ըլլալու տարի է:

(Սյունի, Ռամա Ֆանտազյան)

1 Կեմկեմ—տես ծանոթագրությունը:

2 Հավա—այստեղ եղանակի (երգի) իմաստով:

3 Թավան—առաստաղ:

Ներքին վերան կամ՝ ներքի վերա—բարբառային ոճ. տակով վրայով, վերը և վարը բաժանված՝ իմաստով:

11 Մայրկան—մայրիկիս, մորս:

12 Հայս—հարս, բնորոշ հնչյուն:

ԱՍ ԿԵՄԿԵՄԻՆ ՀԱՎԱՆ Է՜

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԹՈՐԻԿՅԱՆ

$\text{♩} = 92$

Աս կեմ-կեմ - մի՛ց հա - վան է. ցեղ-քին վը-րան րա - վան է. հար-սը վե-րի

օ - դան. փե-սան վա-րի օ - դան է. յա - ցեղ. յա - ցեղ. յա - ցեղ. յա - ցեղ

Աս կեմկեմին հավան է,
 Ներքին վրրան թավան է,
 Հարսը վերի օդան է,
 Փեսան վարի օդան է:

5 Յանեղ,
 Յանեղ,
 Յանեղ,
 Յանեղ:

(Մեծ նոր դուղ, Հովհ. Թորիկյան)

1 Յանեղ—հատկանշական կրկնակի, թերևս արարական Յալելին և կամ ելրոպական քա-լա-լա-ների հետևողությամբ:

111

ԳԼԳՍ, ԱՆԵՎԸԴ ԴԱԽԵ:

112

• ըրդ ծաւ - խէ. պա - պա ա - ծե - ըրդ ծա - խէ

ՊԱՊԱ, ԱՆԻՔԻՐԴԻ ԽԱՆԻՔ

ԻՄԱՐԱ ՓԱՆՈՍՅԱՆ,

♩ = 50

113 Պա-պա. ա - ծե - ըրդ ծա - խե. պա-պա. ա - ծե - ըրդ ծա - խե.

պա - պա. ա - ծե - ըրդ ծա - խե. Ա - վե - տի - սից պարտ - քը տուր.

Ա - վե - տի - սից պարտ - քը տուր. Ա - վե - տի - սից պարտ - քը տուր.

Պապա, ածերըդ ծախե,
 Պապա, ածերըդ ծախե,
 Պապա, ածերըդ ծախե,
 Ավետիսին պարտքը տուր,
 5 Ավետիսին պարտքը տուր,
 Ավետիսին պարտքը տուր:

Դուն ըրիր, մարի՛կ, դուն ըրիր,
 Ավետիսեն ետ ըրիր,
 Դամջոնց խախալին տըվիր:
 (Ոմանք ըստ պատշաճի՝
 10 Դամջոնց փաշալին տվիր):

Դամջոնց տանը դարվերը,
 Զուխտակ զարկին ղեֆերը,
 Դուն ըրիր...

Քսիկերով բեքմեզ ունիմ,
 15 Հեկվալի ալուր չունիմ,
 Դուն ըրիր...

- 1 Ած—այծ, բարբառալին հնչյուն:
 9 Խախա—տկարամիտ կամ մանկամիտ մարդկանց մասին հաճախակի զործածա-
 կան բառ:
 14 Քուփ—կապե կամ պղնձե աման:
 15 Ալուր—ալյուր:

Հարուրդիրեմ հունդ ունինք,
Բանալու բախճա շունինք,
Դնեխու տեղ մը շունինք:

20

Դուն ըրիր...

(Պարտիզակ, Մարիամ Մինասյան,
Աղաբաղար, Տիգրանուհի Փաթինյան,
Պարտիզակ, Մամա Փանոսյան)

17 Հարուրդ—հարուր, բարբառային:

Դիրեմ—թրք. ծանրության չափ է, օխայի մեկ մասը, օխան 400 դիրեմ է:

18 Բախճա—պարտեզ: Այստեղ ակնարկությունը մետաքսամշակության մասին է, որ
Ընդարձակորեն տարածված էր շրջանում:

ՅԱՎԱՇ ԳԱԼԵ, ԿԱՐԱՊԵՏ

♩ = 120

114

Յա-վաշ բա-լէ, Կա-րա-պետ, Խալ-դու-րու-մը

Կը-րըն - դա, Խալ-դու-րու - մը Կը-րըն - դա.

ՅԱՎԱՇ ԳԱԼԵ, ԿԱՐԱՊԵՏ

♩ = 60

115

Յա-վաշ բա-լէ Կա-րա-պետ, Խալ-դու-րու -

. մը Կը-րըն - դա, Խալ-դու-րու - մը Կը-րըն - դա.

Յավաշ բալե, Կարապետ,
 Խալդուրումը կը թնդա,
 Լան-կընճակին աղջիկը
 Քիթին տակեն կը խընդա:

5 Լան-կընճակին տան վըրան
 Ծաթեր է կարմիր արե,
 Կարապետը նշանձուն
 Խըրկեր է շատ մը բարե:

- 1 Յավաշ—կամաց կամ ծանր: Յավաշ-յավաշ աստիճունը կա:
- 2 Խալդուրում—մայի, բարով սալարկված:
- 3 Լան-կընճակ—բարացուցական անուն: Լան—լայն:

Զարո՛ւկ արևա, ջուր մը տուր,
 10 Բիլլորով զինի՛ մը տուր.
 Գինին մեղեսիզ չըլլար,
 Մոցեդ մեղեցու մը տուր:

Զարո՛ւկ արևա, դուռը բաց,
 Մենդիլըս ներսը մընաց.
 15 Քու մերեմըդ մենդիլ չէ,
 Սերըդ, սելզադ հոս մընաց:

Խերեֆիլը հողին մեջ,
 Նիշանածըս հողքին մեջ.
 Ես սիրածըս կը ճաշնամ
 20 Հինդ հազար զինվորին մեջ:

Սանդուխտ, հազածըդ սև է,
 Նշանածըս մեռած է:

.

(Մեծ Նոր դուռ, Հովհ. թորիկյան,
 Մամա Քեմիրյան)

-
- 9 Արևա—հաճախ գործածված բառ, մորաբույր կամ հորաբույր իմաստով, նաև ընդ-
 հանրապես տարեց կանանց հատուկ մակդիր:
 10 Բիլլոր—բյուրեղապակու շիշ, գավաթ:
 11 Մեղեսիզ—առանց մեղելի, ազանդերի, խորտիկի:
 14 Մենդիլ—թաշկինակ (ձեռքի կամ գլխի):
 15 Մերեմըդ—նպատակդ, միտքդ, մտածածդ:
 16 Սերդ, սեղադ—հույս գործածական ոճ, սելզա—սեր:
 17 Խերեֆիլ, դարանֆիլ, խարաֆիլ և այլ հնչյուններով—մեխակ:
 18 Հողքին մեջ—ընդօրինակության սխալ է թվում, հավանական է՝ քողքին մեջ:
 19 Ճաշնալ—ճանաչել:
 21—22 Պակասավոր քառյակ. թերևս ճշմանող մեռած է պետք է լինի:

$\text{♩} = 54$

116 Ա - րա - րե - նց հարս ըլ - լա - յի փե - ցի - րից

տակ նրա - տե - յի էս օր բախտ ու - ցի - ցա -

- յի էո - ջի տե - ղըս կըլ - լա - յի վա - րե - ցիր ըն - ծի.

Արարենց հարս ըլլալի,
 Փենջիրին տակ նըստեի.
 էս օր բախտ ունենալի,
 էդջի տեղըս կըլլալի:

5 Վառեցի՜ր ընծի:

Մեր տանն էտին ծառ մը կա,
 Վրբան ուտվան ալվա կա.
 Դեղնած ըլլալըս մի ննջիր,
 Կենն վըրաս խաղվա կա:

10 Վառեցի՜ր ընծի:

Աղջիկա՛, աղջիկ չըլմանիր,
 Դեղնած զըդում կըլմանի.
 Սուտաթըղ գետինն անսնի,

- 1 Արարենց—Արարյան, ազգանուն:
 2 Փենջիրին. փենջիրին—պատուհանի:
 7 Ուտվան ալվա—ուտվող, ուտվելու հարմար սերկելի: Ուտվան՝ բարբառային է,
 վաճ վերջավորություն, ինչպես կա նաև կովան՝ կովող իմաստով:
 9 Խաղվա. թրք. զավղա բառն է—կոխի, վեճ, անհամաձայնություն:
 Կենն—թրք. երես, դարձյալ նշանակություն: Հայերեն սամկորենի մեջ հնուց է
 վեր շատ հաճախ գործածված է կենն հնչյունով:
 13 Սուտաթ. թրք. սուրաթ—դեմք, երես: Սուրաթըղ—անհետ:

- Գեշ յահուդի կըլմանի:
- 15 Վառեցի՛ր ընծի:
Գարյա՛ն արլա, վար էկոր,
Ընծի մեկ գինի մը տուր,
Գինին մեղեմիդ չըլլար,
Մոցեդ մեղեցու մը տուր:
- 20 Վառեցի՛ր ընծի:
Գարյա՛ն, կծկե՛ կրծիկըդ,
Բռնեմ բամպակ ծրծիկըդ.
Ամա՛ն, Մարիամ արլա,
Բռնեմ ղոնջանիդ ծարը:
- 25 Վառեցի՛ր ընծի:

(Մեծ նոր գլուղ, Հովհ. Թորիկյան,
Մամա Քեմիրյան)

14 Յահուդի—ջուդ, գրական բառն է, որ չըրվհըտ ձևով է արտասանվում, հրեա, եր-
բայեցի նշանակությամբ: Ընդհանրացած հայերեն ուսմկորենը յահուտի ձևն է, հա-
յերի մեջ լայնորեն տարածված:

21—24 Ամբողջություներ խառնափնթոր է, ինչպես նաև պարունակություներ, որ ըստ
մեզ՝ վավաշոտ ու գոհհիկ է:

Գարյան—անուն է, Գարյանեի հին ձևը:

Ղոնջան, ղոնճան, խոնջան, թրք. եկած բառ—շալվարի կապ, գոտի:

Մարը—ծայրը:

117

Խա-բեր վի-լիճ դուր-լա-լը - մա դուր-առճ - լար:

Բա-զար քյո - վոճ գայ - մա - գա-մը վուր - սոճ - լառ:

- Խաբեր վերին դոսթլարում, դուստունլար,
 Բազար քյովուն գայմագամը վուրսունլար:
 Ենի էվլափդըրդըմ օթուրամադըմ,
 Բալթա յարեսինե, անամ, դայանամադըմ:
 5 Աթմա Չախըռ, տապանջանը հավայա,
 Բոշնաբը գըլմազ սենին թաթլը ջանընա:

(Մեծ նոր գյուղ, Մամա Քեմիրյան)

Ազատ քարգմանությունը

Հուր տվեք ժանոթներիս, թող լսեն,
 Բազար գյուղի գայմագամին թող զարկեն:
 Նոր տուն շինեցի՝ չվայելեցի,
 Կացնի վերբերին, մալրիկ, չդիմացա:
 Չա'խըռ, մի՛ պարպի հրացանըդ օդին,
 Բոշնաբը չի խղճա քո անուշ կյանքին:

ՄԱՍ ԵՐՐՈՐԴ

ՄԱՆԿԱԿԱՆ ԽԱՂԵՐԳԵՐ
ԵՎ ԽԱՂԱՍԵԼՈՒԿՆԵՐ

ԽԱՂԵՐԳԵՐ

ԳԱՂՈՒ, ԳՐՅՈՒ

♩ = 108

118

Գա-գու գա-գու. բի-նե-գիտ. ա-ջուկս է թը չո-լախս է

ժո-տե-ցալ բի-ռու-ցալ. ա-նան է դա-նան է

- Գաղո՛ւ, գաղո՛ւ,
 Բի՛նեգիտ,
 Աջո՛ւկս է, թը
 Չո՛լախս է:
- 5 Մոտեցա՛վ,
 Հեռուցա՛վ.
 Ահա՛ն է,
 Դա՛հան է:

(Մեծ նոր դյուղ, Հովհ. Թորիկյան)

- 1 Գաղու, գաղու—անձանթ բառ:
 2 Բինեգիտ, պինեկիթ—դարձյալ մեկնելի բառ:
 3—4 Աջո՛ւկս է, թը չոլախս է—Ա՛ջո է, թե՛ ձախս:
 6 Հեռուցա՛վ—հեռացա՛վ:
 7 Ահան է կամ Բհան է—ահա, ահավասիկ է:
 8 Դահան է կամ Դհան է—այդտեղ է, ահավաղիկ է:

ԲԵՆ.ԱՅՐ.ԲԱ

ՀՈՒՆԱՆԵՍ ԹՈՐՈՒՅԱՆ

♩ = 50

119

Բեն այր բա բեն, ել, բե բեն, ի-նի, բի բեն, է բե բեն, ո, բո

ԲԵՆ. ԱՅՐ. ԲԱ

ՄԱՐԿԱ ՔԱՐՈՒՄՅԱՆ

♩ = 80

120

Բեն այր բա բեն ել բե բե, է, բե բեն, է, բեն այր բա բեն, ո, բո

բեն, ել, բե. բեն, է, բեն է, բեն, այր բա բեն, ո, բո

ԲԵՆ.ԱՅՐ.ԲԱ

ՄԱՐԿԱ ՔԱՐՈՒՄՅԱՆ

♩ = 60

121

Բեն այր բա բեն ել բե բեն այր բա

բեն ել բե բեն ի-նի, բի բեն, ո բո բեն, ո բո

ԲԵՆ.ԱՅՐ.ԲԱ

ՄԱՐԿԱ ՔԱՐՈՒՄՅԱՆ

♩ = 60

122

Բեն այր բա բեն ել բե բեն ի-նի, բի բեն, ո բո բեն, ո բո

Բեն, այր, բա,

Բեն, ել, բե,

Բեն, ինի, բի,

ԲԷՆ, ո, բո.

ԲԷՆ, օ, բո:

ԲԷՆ, ալբ, բա.

ԲԷՆ, Էշ, բե.

ԲԷՆ, ալբ, բա.

ԲԷՆ, է, բէ.

ԲԷՆ, ինի, բի.

ԲԷՆ, ո, բո,

ԲԷՆ, օ, բո:

(Մեծ նոր դուռ, Հովհ. Քորիկյան,

Մամա Քեմիքյան,

Սյուրյու, Մամա Յանտաղյան,

Պարտիզակ, Մարիամ Մինասյան)

123. ԱՆՈՒՆ ԾՐ

Անուն 'օր,
 Եվ 'օրդո,
 Բուբան դեղ,
 Ծիկ-ծիկ,

5 Տոլմա,

Հա' փի...

(Գընջըլար, Վահրամ Տեխրմենջյան)

1 Անուն 'օր—գրաբար՝ Յանուն Հօր:

2 Եվ 'օրդո—և Որդու:

3 Բուբան դեղ—բուբանեղ կամ պուպանեղ հեղելու է թերևս Գովար մեկնելի բառ: Ծանոթ է միան դեղ բացատրությունը, որ նույնպես զոհացուցիչ չէ: Բվում է, թե բուբան կամ պուպան բառը լուղի կաթնը հիշեցնող ձայնանմանություն է, հաջորդ ծիկ-ծիկ ձայնանմանության հետ հավասարակշռված:

5 Տոլմա—բիլի պատկերավոր նմանություն:

124. ՀԱՅ ՄԵՐ

Հայ մեր, հայ մեր, հայդա դեր,

Հացը փոյին ֆայդա դեր:

(Սյունի, Մամա Ֆանտադյան)

1 Հայ մեր—գրաբար՝ Հայր մեր:

Հայդա դեր—թուրքերենի հայդն ղիւ՝ բացազանչության ձայնական նմանություն է:

2 Փոյ—փոր:

Ֆայդա դեր—գարձյալ թուրքերենի ֆայդն ղիւ ձայնանմանությամբ կաղմված, նշանակում է՝ օգտակար է:

125. ՓԻՍԻ, ՓԻՍԻ, ԲԱՄՊՈՒՌԻ

Փիսի՛, փիսի՛, բամպուտի,
էպըռոշունի սանդուղի,
էս պարոնին տըղան եմ,
Թագավորին փեսան եմ....

(Սյուլիզ, Մամա Ֆանտազյան)

125ա. ՓԻՍԻ, ՓԻՍԻ, ԲԱՄՊՈՒՐԻ

Փիսի՛, փիսի՛, բամպուտիկ,
էբռոմե սանդուխիկ,
էս պարոնին տղան եմ,
Դուն թագավորին փեսան ես:
Աս ուտե,
Աս վեր-ցու-նե...

(Պարտիզակ, Մարիամ Մինասյան)

126. ՄԵԿ, ԵՐԿՈՒՔ՝ ԵՐԿԸՆՆԱՍ

Մեկ, էրկուք՝ էրկըննաս.
Երեք, չոյս՝ չոյնաս.
Հինգ, վեց՝ վեյնաս.
Յոթը, ութը՝ ույ կ՝եյթաս.
5 Ինը, տասը՝ տալնաբազ,
Տալնաբազեն վայ իյնաս:

(Սյուլիզ, Մամա Ֆանտազյան)

126ա. ՄԵԿ, ԵՐԿՈՒՔ՝ ԵՐԿԸՆՆԱՍ

Մեկ, էրկուք՝ էրկըննաս.
Իրեք, չորս՝ չորնաս.
Հինգ, վեց՝ վերնաս.
10 Յոթը, ութը՝ ուր կերթաս:

5 Տալնաբազ կամ տալնապազ—թերեւ՝ սնդուկ իմաստով: Մեկ տրված բացատրութիւնն է՝ օջախի վրա դրված դոյաբ, պահարան, ամանների շարեւէ համար: Նկատելի է այս դոյաբի հատուկ ձայնահնչյունը, հաճախ Ե հնչյունը փափկանում է:

Ինք, տասը՝ տուն կուգաս.
Տասնըմեկին՝ հավերուն կուտ կուտաս.
Տասըերկուքին՝ հոգիդ տաս:

(Պարտիզակ, Մարիամ Մինասյան)

127. ՄԱՄՈՒԿ, ՄԱՄՈՒԿ ԿՐԱՅ ՄԸ ՏՈՒՐ

- Մամո՛ւկ, մամո՛ւկ,
 Կրայ մը տուր:
—Վերի տապալան էլի:
—Կատուն ա՛ւր է:
5 —Միս կուտե:
—Շունը ո՛ւր է:
—Օսկոռ կը կռծե:
—Փուռը հաց իմ դրեր,
 Առնեմ նե՛կ կը խաղնե՛հ,
10 —Չէ՛, չի՛ խաղնեւր,
 ... Հա՛ֆֆ, հա՛ֆֆ....

(Պարտիզակ, Մարիամ Մինասյան)

1 Մամոուկ—մամիկ:

2 Կրայ—կրակ:

3 Տապալան—կարգ, հարկ, սանդղաշար:

էլի—եկ:

9 Խաղնեկ—խածնեկ, կծեկ:

128. ԷԼԵՄ, ԷԼԵՄ

- Էլեմ, էլեմ,
Էլիելեմ,
Բունտա չըգար, տեղիելեմ.
Տեղիելեմին գլուղի վար,
5 Սուլեյմանըն սաղի վար:
 Աղ կեւր,
 Պուղ կեւր:
Հինգ փարաշի թող կեւր:

128ա. ԷՎԵԼԵՄ, ՏԷՎԵԼԵՄ

Էվելեմ, տեվելեմ,
 Դեւլն զուշ օղլան,
 Չալիւ ջեմբեռ,
 Միսկիտի էմբեր:
 5 Արարադա զինջիւր,
 Չըզարադա բին բիւր,
 Անթոս,
 Դանթոս,
 Չղլի բամպակ,
 Թոս...

(Մեծ նոր գյուղ, Հովհ. Թորիկյան)

128բ. ԷԼԵՄ, ԷԼԵՄ

Էլեմ, Էլեմ,
 Էլփելեմ,
 Էլփելեմին գյուղու վար,
 Սիլեյմանլին սազը վար:
 Քիշ կեր,
 5 Շատ կեր,
 Փարալի մը բոնբոն կեր:

(Մեծ նոր գյուղ, Մամա Քեմիկյան)

129. ՏԵՐԸՆՏԱՍ

Տերընտաս,
 Տերտերին տաս.
 Տեր Պողոսին կնիկ մը տաս:

(Մեծ նոր գյուղ, Հովհ. Թորիկյան)

130. ԶՈՒԶՈՒ ՄԱՄԱ.

Զուշու մամա, հու մամա,
Աստուղմն արզիվ կուզիմ,
Գետնեն բերեքեթ կուզիմ,
Սև հավեն հավիկիթ կուզիմ:
5 Կարմիր կուլեն կաթ կուզիմ:

(Մեծ նոր գյուղ, Հովհ. Թորիկյան)

- 1 Զուշու մամա—փայտիկներից ու ցեցոտիներից շինված խրավիլակ: Դարձյալ
դժվարանում ենք այս բառի՝ երբ, որտեղից գալը գտնել:
Հու մամա—Զուշու մամա բառերին հարմարեցված ձայնամանություն:
2 Աստուղմն—աստուծմն, աստուց:
Արզիվ. արզիվ էլ է հնչյուն—անձրև:
3 Բերեքեթ—արաբ. բառ, որ շատ հին ժամանակներից ի վեր կարծես չօրացված է
հայ բարբառների և խոսակցական լեզվի մեջ: Գործածվում է ամենարազմապիսի
ձևերով ու առումներով, իբրև ածական և զոյական՝ բարիք, բերքի, օրհնություն,
առատություն, շնորհք, հունձք, վարձք և այլ խմատներիով: Այստեղ բարբի և
առատություն է նշանակում:

131. ԱՅԲԸ ԲԵՆԻՆ

Այբը բենին,
Գիմը դային,
Ելը դային,
Դարբեկ դային:
5 Էրկու հաղար
Դեյնեյ դարկին,
Աման, ուստա,
Ջանըմ, ուստա,
Փենջիրեդեն թուր սալաթա:

(Սյունի, Մամա Ֆանտաղյան)

131ա. ԱՅԲԸ ԲԵՆԻՆ

10 Այբը բենին,
Գիմը դային,
Ելը դային,

- 4 և 13 Դայի և էմիթ—քեռի, հորեղբայր կամ մորեղբայր նշանակությունը ունի,
գործածվում է նաև իբրև հարգանքի նշան:

6 Դեյնեյ—դեյնեկ, չ հնչյունը բարբառային է—դադանակ, գավադան:

7—9 և 16—17 Խադին հատուկ թուրքերեն կրկնեբո:

- Զաքար Էմմուն
 Էրկու Հազար
 15 Չըբուխ զարկին,
 Փենջիրեդեն
 Թողի սալաթա:

(Պարտիզակ, Մարիամ Մինասյան)

132. ԱՅԲ, ԲԵՆ, ԳԻՄ

- Այբ, Բեն, Գիմ,
 «Պապադ Հեթիմ»:
 —Դա, Եչ, Զա,
 «Պապադ ահսա»:
 5 —Է, Ըթ, Թո,
 «Պապադ թոթո»:
 —Ժե, Խնի, Լյուն,
 «Պապապիդ ճիար Հուլուն»:
 —Խե, Մա, Կեն,
 10 «Պապապիդ խալիար ծակեմ»:
 —Հո, Զա, Ղատ,
 «Պապադ սախաթ»:
 —Ճե, Մեն, Յի,
 «Պապապիդ ճիլլ Լոնենի»:
 15 —Նու, Շա, Ու,
 «Պապադ շոշո»:
 —Չա, Պե, Զե,
 «Պապադ շեբեշ է»:
 —ԸՌա, Սե, Վեվ,
 20 «Պապադ սե է»:

2 Հեթիմ—բժիշկ:

6 Թոթո—թոթով, թվատ:

8 Հուլուն—Հուլունք:

10 Խալիար—կաղապարված հին զինանոցի բրդյա տեսակ:

12 Սախաթ—փշացած, խանդաված, անզորածակի: Այստեղ պտկատավոր, վերավոր
 իմաստով, հաշմանդամ:

14 Եմենի—բարակ կաշվից շինված ոտնաման:

16 Վոշո—շոշորթ, տրամար:

18 Շեբեշ—եշ-ուրջ, թեթևաբար, իրիկ խաղացող ծաղրածու:

- Տյուն, քրե, Յո,
«Պապադ տիրացուն»:
—Հյուն, փյուր, քե,
«Պապադ քեֆ է»:
25 —Եւ, Օ, Յե,
«Պապադ էֆե»:
(Պարտիզակ, Մարիամ Մինասյան)

26 էֆե—ցուցամուկ, բայց կարիւն երիտասարդ:

133. ՄԵՆ, ԸԹ, ՄԸ

- Մեն, քթ, մք,
Կեն, քթ, քե,
Մքլքր,
Չաթալ չեքիչ,
5 Մքլքրաիչ:
Թո, ալլ, թա,
Կուկուլի,
Կուկուլու,
Թագու,
10 Հո, ինի, հի,
Թագուհի,
Չիթա, փիցա,
Թագուհիցա:
(Պարտիզակ, Մարիամ Մինասյան)

12 Չիթա, փիցա—ձախանմանութուն, թերեւ հունարենից եկած:

13 Թագուհիցա—թագուհի անունն է, հունարեն ցա փաղաբշական մասնիկով:

ՀԱՎԵԼՎԱԾ ԻԶՄԻՐԻ ՇՐՋԱՆԻՑ

ՅԱՆԵՅԼԻ

♩ = 60

134

Յաւ-լի-յի դոճ - դէ - րէ - լիմ. դէս-տէ գյուղ գոճ - դէ - րէ - լիմ:

Յա - լէյ - լի. . . գի-ճէ յա - լէյ - լի գէլ - դի:

(Հարս ռափեսի քառասունփին է ասվում)

Յալլիյի գոնդերելիմ,

Դեստե գյուղ գոնդերելիմ:

Յալեյլի,

Գինե յալեյլի գելդի:

5 Յալլի գիդեր ուշում ուշ,

Հանի բիդիմ էշում ուշ:

Յալեյլի,

Գինե յալեյլի գելդի:

Նեցըր իմ ետ ի լիվեց,

10 Սապոնըս ոսկեչիրած.

Իմ հերն ու մերս ի՞նչ անի,

Ճիկաղես է՛ս ա գիրած:

Կաննեք իս բախա-բախա,

Լեշեկիս տուտը կախ ա.

- 15 Սև աղջիկ, սիպանկ տղղա,
Բըռնեք ին իրոյր յախա:
Կաննեք իս, կաեչում էլ չիս,
Բոյեղ մահանչում էլ չիս.
Աշքով, ունբով քմ անքմ՝
20 Ինծանը փախչում էլ չիս:
Թենչիրիմը ձոն խաշիմ,
Նինիմ կուտուրը մաշիմ.
Տեսնյամ յարիս գլալիս ա,
Վեր գլամ ճեղմանին քաշիմ:
25 Գլառնեքը արիք իմ տոնըր,
Կանեկ ա զարագոնըր.
Ա՛յ, իմ կենճուլու աղբերքմ
Թափ տուր քաբոնիդ թոնըր:
Նեցեք՝ տսեք էն զուշին,
30 Ուտը դիրեկ ա փուշին:
Ես մայիլ քմ մընացեր,
Սև աշկին, կարմիր թուշին:
Կըսըրնարին ման կուգամ,
Փեսիս խոտքին տա՛ն կուգամ.
35 Սև աշկին, կարմիր թուշին՝
Հըրեշտակին ջա՛ն կուտամ:
Տանծին կոթին դիր դիրիմ,
Դոնն նըստիր, ես՝ գինի բերիմ:
• • • • •
• • • • •
Թըխպեկ ա, թոն չի գլալիս,
40 Մըթնեկ ա, տոնն չի գալիս.
Տեղերը քցեկ եմ՝
Աշքերըս քոնն չի գալիս:

(Բորդուք, Մամա Եղիայան⁵)

Թարգմանություն

Յալի՛, յալին դարձրենք,
Վարդի փնջիկ խաղցրենք:
Յալեյլի,
Նորից եկավ յալեյլին:
Յալի բոնենք հրեքով,
Ուր մնաց մեր ընկերը:
Յալեյլի,
Նորից եկավ յալեյլին:

135. ՎԻՃԱԿԻ ԽԱՂԵՐԳԵՐ

- Վիճակ, վիճակ,
Թյուրլի վիճակ.
Ալ շապիքե,
Օսկե կոճակ:
- 5 Դեմիր դարու սիրգո՛ւն,
Ֆերաճեսի զո՛ւլ-զո՛ւն.
Օյլե բիր չար սեվգիմ,
Եղի դաղըն գյումբո՛ւն:
- Ըռահան էքաիմ դուվարա,
10 Գեւեն կեշեն սու վարա,
Յարըմ գյուջջո՛ւկ, բեն գյուջջո՛ւկ,
Ալլահ իշիմիզի օնարա:
- Ինջեճիկ օխաղըլըմ,
Յապան եր թոփրաղըլըմ.
15 Յապան երդե գյուլ բիթմեզ,
Բեն օնըն յափրաղըլըմ:
- Մերճիմեյիմ քիլե, քիլե,
Գեւ յոլեյիմ սիլե, սիլե
Յար գարբտան գիրինջե,
20 Չըղալըմ գո՛ւլե, գո՛ւլե:
- Թարգմանությունը
Վիճակ, վիճակ,
Տեսակ, տեսակ,

Կարմիր շապիկ,

Ոսկե կոճակ:

Դուռը երկաթով փակած է,

Փարաջան վարդով նախշած է,

Իմ սիրած սիրականըս

Յոթը սարի սրմբուլն է:

Ռեհան ցանեմ պատի տակ,

Անցնող-դարձող ջուր թող տա,

Յարքս պստիկ, ես պստիկ,

Աստված մեր բախտը բանա:

Գրքաբնակ եմ, բարակ եմ,

Խոպան հողի զավակ եմ.

Անջուր տեղ վարդ չի բուսնի,

Ես վարդի մեկ տերեւն եմ:

Կոտերով սիսեռ ունեմ,

Լիքը, լիքը կը շափեմ.

Յարս դրոնից որ մտնի,

Խնդալով դիմացն ելնեմ:

(Բորդուր, Մամա Եղիսյան)

136. ՀԻՆ ՀԱՎԱՏԱԼԻՔ

Իրեք ձիավոր ա գալիս,

Մեկը՝ Հիսուս,

Մեկը՝ Քրիստոս,

Մեկը՝ Մարիամ Ասվածածին:

137. ՉԱՐ ԱԶՔԻ ԱՂՈԹՔ

Չար աշքին,

Չար նիւթին,

Չար սըհեթին

Չըխմըշ գիթմիշ օլսուն:

Թարգմանությունը

Չար աշքը,

Չար նսրատակը,

Չար ժամը

Թող դուրս գա, հեռանա:

(Բորդուր, Մամա Եղիսյան)

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Մ Ա Ս Ա Ռ Ա Զ Ի Ն

ԱՎԱՆԴԱԿԱՆ ԵՐԳԵՐ

ՕՐՈՐՆԵՐ

1, 2. Օրիմ, օրիմ.

3. 3. Սալնչախ եմ ձգեմ.

Բաղդատության համար ստորև դնում ենք «Ազգագրական հանդես»-ում Հր. Աճառյանի հրատարակած մի տարբերակը, մասնավորապես ուշադրության ներկայացնելու այնտեղ թրված հետևյալ բացատրությունը. «Օրորիս տողերը խառն կերպով են, հասնողը կարող է նոր փոփոխություններ մտցնել, տնատեղն ալ դժվար էր, այսպես իմանալու է նաև երջիս ձայնադրված եղանակը»: Ահավասիկ այդ տարբերակը.

Օ Ր Ո Ր

Օրոր, օրոր, օր, մանչըս օրոր, օր,
Քուն ունի, քուն ունի, մանչըս քուն ունի,

Եէնի խաբուն տուն ունի,

Ոսկին շախախներ ունի,

Արծաթն խախաններ ունի,

Մեջը պառկեր քուն ունի:

Տարուպեր, տարուպեր,

Հովերն ալ տարուպեր,

Իմ յավրուիս քուններն ալ

Ա՛ռ տն պեր:

Նազերով, նազերով,

Նեննի կընն նազերով,

Օսկին թիւ սըրմա մազերով:

Օրոր, օրոր, օր,

Յրանտ է արծաթ,

Կամարտ է օսկի,

Օրոր բսմ փարայով,

Սրտիկս խոջ էր յարայով¹:

№ 1, 2 և 3 օրորները, նաև Աճառյանի զրի առած տարբերակը, ինչպես տեսնում ենք, իրենց առերևույթ խառնակության մեջ, պարունակությամբ թե տաղաչափական շարադրեալներով մի ընդհանուր արմատ ունեն: Պարունակությամբ շատ մոտ են, երբեմն գրեթե

¹ «Ազգագրական հանդես», IX դիրք, 1902, էջ 160—196:

Մ Ա Ս Ա Ռ Ա Զ Ի Ն

ԱՎԱՆԴԱԿԱՆ ԵՐԳԵՐ

ՕՐՈՐՆԵՐ

1, 2. Օրիմ, օրիմ.

3. 3. Սալնչախ եմ ձգեմ.

Բաղդատության համար ստորև դնում ենք «Ազգագրական հանդես»-ում Հր. Աճառյանի հրատարակած մի տարբերակը, մասնավորապես ուշադրության ներկայացնելու արժանի թույլած հետևյալ բացատրությունը. «Օրորիս տողերը խառն կերպով են, հասնողը կարող է նոր փոփոխություններ մտցնել, տնատեղն ալ դժվար էր, այսպես իմանալու է նաև երջիս ձայնադրված եղանակը»: Ահավասիկ այդ տարբերակը.

Օ Ր Ո Ր

Օրոր, օրոր, օր, մանչըս օրոր, օր,
Քուն ունի, քուն ունի, մանչըս քուն ունի,

Եէնի խաբուն տուն ունի,

Ոսկին շախախներ ունի,

Արծաթն խախաներ ունի,

Մեջը պառկեր քուն ունի:

Տարուպեր, տարուպեր,

Հովերն ալ տարուպեր,

Իմ յալորուիս քուներն ալ

Ա՛ռ տն պեր:

Նազերով, նազերով,

Նեննի կընն նազերով,

Օսկին թիւ սըրմա մազերով:

Օրոր, օրոր, օր,

Յրանտ է արծաթ,

Կամարտ է օսկի,

Օրոր բսմ փարայով,

Սրտիկս խոջ էր յարայով¹:

№ 1, 2 և 3 օրորները, նաև Աճառյանի զրի առած տարբերակը, ինչպես տեսնում ենք, իրենց առերևույթ խառնակության մեջ, պարունակությամբ թե տաղաչափական շարադրեալներով մի ընդհանուր արմատ ունեն: Պարունակությամբ շատ մոտ են, երբեմն բերթն

¹ «Ազգագրական հանդես», IX դիրք, 1902, էջ 160—196:

Ակնա, համանման երգերին, որոնք իրենց հերթին ուղղակի կապված են միջնադարյան ձևագրերի մեջ գտնվող տաղերի շարադրությանը: Միջնադարից կամ ավելի հին ժամանակներից մնացած այս ավանդը ժողովրդի կողմից թիրևս ենթագիտակցությամբ, բայց երկյուղածությամբ պահվել է իբրև մասունք: Ակամայից հիշում են ժողովրդի մեջ ընդունված ավանդական սնդուկները, ուր խառնիխառն պահվում էին ընտանիքի տոհմական իրերն ու ղանազան թողոնները, իբրև սուրբ ավանդ:

Այս իսկ պատճառով է, կարծում ենք, որ Աճառյանը ասում է, թե «օրորիս տողերը՝ խառն կերպովն, հասնողը կարող է նոր փոփոխություններ մտցնել», որովհետև այդպիսի սնդուկի պարունակությունը ինքնին խառն է ու շփոթեցուցիչ: Մի բան, սակայն, շփոթեցուցիչ չէ այս ավանդները պահող մեր մամիկների մոտ: Նրանք լավ գիտեն, թե սնդուկը պահեստի է, ամենօրյա հագուստ-կապուստի սնդուկը չէ: Դրա համար է, որ երբ նրանք այս պահեստի սնդուկը բացում են, կարծես իրենց հոգու գունն է, որ բացվում է: Աճառյանը նորանոր փոփոխություններ են կատարվում յուրաքանչյուր երգողի հոգեկան ապրումների համեմատ: Երբեմն երգում են, երբեմն արտասանում, երբեմն լաց են լինում, երբեմն էլ ծիծաղում: Երբեմն տարվում են երգերի խոսքերով ու սնդուկի միջից նոր խոսքերի մի փուլը են բացում:

«Նոր խոսքերի փունջը» հյուսվածքը, տաղաչափական ձևն ու ոտքը, հաճախ այժևս տարբեր է լինում, որ երգողն էղանակին չի հարմարվում անգամ, ինչ որ գիտել է Աճառյանն էլ, ասելով. «տոնատեղն ալ զովար էր»¹:

Ժողովրդական բանահյուսության մեջ, ինչպես հայտնի է ժողովրդական երգ ու բանով զբաղվողներին, շատ անգամ խոսքը ուղիղ չի մասրաբերում ընդունված և ծանոթ տաղաչափական օրենքներին: Այս վրիպումների մի մասը թվե ընդունելից իբրև աղանդում կամ նոր հավելում՝ դիտությամբ թե անգիտությամբ կատարված, տակավին մնում է մի խոշոր մաս, որ դժվար է «օրենքից դուրս» համարել: Ժողովրդական ականջը բնազդաբար դյուրություն ունի «օրենքից դուրս» նկատված ավելորդ կամ պակաս վանկերը կշռելու և չափաբերելու, ինչպես պիտի աներ փորձված ու մասնագետ օրեկ երաժիշտ: Բայց «տներ» էլ կան, որ տաղաչափական տնտանգետից բոլորովին հեռու են երգված երգի կառուցվածքից, ինչպես հետևյալը.

Վարդ իմ քաղեր մաղերով,

Վար իմ զրբեր շաղերով,

Յավրուս պառկի, էլլա,

Թըլլին շարիմ սազելով:

Սա ավանդական ջան-դյուրումների կամ մանկների սովոր շարքից և ամենուր տարածված քառյակներից մեկի մի տարբերակն է, որ օրոր երգողը երգի բառերը հիշելու պահին բնազդաբար հաղորդել է: Այսպիսի պարագաներում, ինչպես ուրիշ տեղեր էլ, չենք ցանկացել դուրս հանել դրանք, որովհետև պարունակությամբ, անուսանձանչիվ, կապված են ամբողջականությամբ:

Գալով Աճառյանի այն ափնարկին, թե «այսպես իմանալու է նաև երգիս երգված եղանակը», անհրաժեշտ ենք համարում նշել, թե ինչքան էական է այս երգերի նշանակվելը, եթե ունեն, կորստից փրկվել: Երև ունեն ասացիք, որովհետև մեր ավանդական

¹ Մեղ թվում է թե տեղատեղ բառը տպագրական վրիպակ պիտի լինի: Տեղատեղ ասել կուզվի, այսինքն՝ տուն-տուն անել, չափի ու կշռի բերել, տաղաչափական միավորները բաժանել և այլն:

անցյալից մնացած բեկորները միայն երգեր չեն եղել, որ երգվում էին եղանակով, այլև ընտիր ու իմաստուն քառյակներ, որ ըստ պատշաճի հանդիսավոր ուրախությունների կամ սգո արարողությունների ժամանակ մատուցվում էին հաճախ անգրագետ, սակայն շատ շնորհալի «սամուռքի վարդետներ» կողմից:

Այս երեք խոսքային բնագրերի վրա ունենք միայն երկու եղանակ, որովհետև № 1 և 2-ը նույնանման տարադ ունեն և № 3 եղանակը միայն բոլորովին տարբեր է: Ուշադրության ենք հանձնում № 1 և 2 եղանակները, որ նույն հենքն ունեն, բայց որոշակի ցույց են տալիս յուրաքանչյուր երգողի ինքնահատուկ երգելու ոճն ու շնորհը:

Խոսքերում թեև կրկնություններ կան, բայց բնագրերն առանձին-առանձին ենք զետեղել, ցույց տալու համար, թե ինչպես ամեն երգող խոսքերի իր շարքն ունի իր հիշողության կծիկի թելերը քանդելու ժամանակ: Մանավանդ, որ երբեմն փոքրիկ մի հավելման շնորհիվ ամբողջությունը անսպասելի զարգացում և իմաստավորում է ստանում, ինչպես № 3-ի 18 և 19 տողերը, որ № 2-ում 13, 14 և 15 եռատողի են վերածվել «տարիք մեծանա» հավելումով, որ պատկերը անհունապես ընդարձակում ու ճոխացնում է:

Արժե ուշադրության հանձնել նաև № 2-ի բնագրի 22—27 տողերը, որ բառաշրջությամբ, երկու տարբեր, բայց նույնքան հուժկու պատկերներ են գծվում: Ահավասիկ.

Քանի չի լամ ըսի,	Քանի չի լամ՝ կըսիմ,
Սըրտիկըս կու լա.	Աշքերըս կու լա.
Սըրտիկս օր չի լա՝	Աշքերս օր չի լա՝
Աշքերըս կու լա:	Սըրտիկըս կու լա:

Այս տողերը, ինչպես նաև դրանց № 28 փոփոխակը ողբի կամ դուլբի մի մասը կարելի է համարել, փոքրիկ մանկան հողմրտիքի վրա արտասանված՝ խորունկ հուզումով: Բայց «Օրոր»-ի մեջ դրանք ևս, № 28 երգից անկախ, պահպանեցինք, մեր որդեգրած սկզբունքին հակառակ չզննալու և № 2 երգի բնագիրը իր ամբողջությամբ տալու համար: № 1 «Օրիմ, օրիմ»-ը երգող Ազիլի Պոտոսյանը այդ երգը լսել է Շոյայեկ Նոյա Հալալից (հալա՝ թրք. մորթարույր, գործածվում է իբրև հարգանքի արտահայտություն):

«Սալընջախ եմ ձգեր» երգը երգող Հաջի Մարիամ Մինասյանը Պարտիզակում է ծնվել և Չենկիլերում հարս եղել: Կսել է չենկիլերցի մի մամալից: Բացի բնագրի խոսքերից, տվել է նաև թուրքերեն բառերով մի քառյակ, որի առթիվ մեր ծանոթագրության մեջ այն ժամանակ նշել ենք. «Երգում է վերի եղանակով»: Այժմ չենք հիշում այս քառյակը երգել է, թե ոչ: Սակայն, արժե պահել այդ քառյակը, հակառակ իր խորհրդորդության, որի երկրորդ տողը վերի եղանակին հարմարում է, մյուսները՝ ոչ: Ահավասիկ քառյակը, ինչպես որ կա մեր սկզբնական արձանագրության մեջ.

Նենի դեյիմ՝ ուլուսըն,
Ուլուսընգա բեշիկլերդե բեյուսըն.
Գըզլար շարշաֆ իշլեսըն,
Սեն ուսթունն յաթ, յավրում:

Ազատ քարգմանորյունը.

Օրոր ասեմ՝ ջընանաս ու ջընանաս,
Օրոցքիդ հետ մեծանաս.
Աղջիկները քո սավանը թող հյուսնն,
Վըրան պառկես՝ ջընանաս:

մանքները պատճառով է, որ հայ ժողովուրդը իր տառապանքների տառապանքով տառապել է:

Ահա թե ինչու նա երկար դարերի ընթացքում ավելի շատ իր կսկիծն է կուլ տվել հուսալքով և միշտ հուսալքով, թե լավ օրեր են գալու: Եվ երբ պղպշակի պես լավ օրերը իր դռան շեմին մոտեցնել են, այս նույն ժողովուրդն է, որ ուսերին իջած ծանրությունից թեթևացած, թևածել է մինչև յոթ երկինքները և ամբողջովին խնդովյուն դարձած պարել ու կարավել է: Ի՞նչ հոգ, թե լավ օրերը կարճ են լինում և խարուսիկ: Չէ՞ որ օջախը կշենանա, երբ երեխան ճընդա՝ կկանչի, մանչը՝ փնսա և աղջիկը՝ հարս կլինի:

Արդ, տառապանքի այդ լարը նույնքան նշմարելի է նաև հարսանեկան երգերում: Պատահական չէ, որ հարսանեկան այս երգերի բանասերգծություն մեջ գտնում ենք պատկերներ, որոնք նույնություն մեր օգտագործված են նաև ողբերում և պանդխտության երգերում: Վերջապես, հարսանեկան երգերի որոշ եղանակներում ևս զգալի են վշտի տրամադրությունները:

Ինչպես երևում է, ալազդուղունների չափին ու կշռին շահմարող տողեր կան, որ պարզ խաթարվածք պետք է համարել: Ընդհանրապես, եթե նկատի առնվի, որ այս ալազդուղունների թիվը տաղաչափական և թե՛ եղանակային կառուցվածքին հասուն է մի որոշ կաղապար, որ երկար դարերի ընթացքում առանց մեծ աղարտումի հասել է մինչև մեր օրերը, կարելի է առայժմ գեթ ենթադրել, որ ալազդուղու անունով մեզ հայտնի այդ երգերը են առջինի հայ ժողովրդական երգերի (բանաստեղծության և եղանակի) մի որոշակի տեսակ են ներկայացրել (և թերևս հայերեն մի ընդհանուր անուն էլ ունեցել են), ինչպես անտունիներն են, մասինները կամ ջանգլուումները և այլն:

4. ՄԵՆԴ, ա՛յ աղվոր աղջիկ.

Ահավասիկ խնդություն մի երգ, որ երգվում է պարելով ու մեծ խրախճանքով, երբ հարսներին երբ հարսնափր են գալիս: Եղանակը, հակառակ իր պարային կշռույթին, մոտիկ է հարսանեկան ծանր երգված եղանակների ինքնաշարժ կառուցվածքին, ուշադրալ երևույթ, որ տեսնում ենք նաև Ակնի ու այլ վայրերի նույնանման երգերում:

Այս պատահիկ ընդարձակ և երկար տարբերակները՝ թե՛ խոսքով և թե՛ եղանակներով, գտնվում են Արևմտյան Հայաստանի գրեթե բոլոր կողմերում:

Նշմարելի է, թե ապոստիֆ պիտի մասնիկն այստեղ շրջված է պի՛-ի, ինչպես Ակնա շրջանում նույն մասնիկը փոխված է ափ մասնիկի:

«Յար Բանի, յար Բանի...» տողը, պիտի տեսնենք՝ «Յար Բանի»-ների ընդարձակ շարքից է, ցույց է տալիս, թե պարզ ժողովուրդը ինչպես ընտրություն մեր օգտվում իր ունեցած պաշարից: Անզգայարար կամ բնազդով հաճախ իրար մոտ են բերում տողեր կամ բառեր, որ լավապես հարմարվում են միմյանց, նույնիսկ նոր խմատ են ստանում: Չմոռանանք, սակայն, հիշել, որ երբեմն էլ անհամ լուրջ անհամար են լինում, մասնավորապես պարերգերի մեջ, երբ խոսքը հանպատրաստի շփոթում է միմյալ և զվարճություն առաջացնելու համար:

5. Ծ. Մի՛ լար, մարիկ, մի՛ լար.

Հարսանյաց այս երգը, գրեթե նույնանման եղանակներով, ոչ միայն Բուխարայի շրջանի բոլոր կողմերում է երգվում, այլև տարածված է Հայաստանի զանազան գավառների մեջ: Այդ երգի խոսքերը և եղանակները, որքան էլ տարբերվեն իրարից, մի ընդհանուր արմատ ունեն, որը կարծում ենք, թե դարերի խորքից է գալիս:

Այստեղ նշանակել ենք երեք տուն միայն, որ հարսի կողմից է երգվում մայրական տնից մեկնելու ժամանակ: Հրաժեշտի կամ բաժանման, պահպանության կամ մահվան զգացումներն արտահայտող սոդիկների շարքից են փրցված:

7. Ես չեմ էրբար, մարիկ.

Ք. Մեշկո իլիկ գառի.

Այս երգերը հարսին մայրական տնից դուրս հանելու ժամանակ, նրան լուսացանելու համար են երգվում: Այստեղից էլ՝ «լաց դրեր, լացեր» արտահայտությունը: Շատ բնական է, որ երգողները պիտի օգտվեն լացի, ողբի ու զավիթի ամենահարուստ շտեմարանից: Եվ այդպես էլ եղել է:

Վաղածամ կամ նորոգ մեռածի ման եկած տեղերում կանգ առնելով լաց դնելու կամ հողվտիքի վրա լալու սովորությունը, որ մինչև այսօր գոյություն ունի, հնուց է գալիս, ոչ միայն վաղ քրիստոնեական շրջանից, այլև հիթանոսական ժամանակներից: Մեղ թվում է, թե մեռածի դագաղը ուսամբարձ տանելու և զերեզմանոցի ճամբի վրա հանգստյան քար կոչված մասնավոր տեղերում վալը դնելու հին սովորության արձագանքներն են այս պատահիկները:

Տակավին կարելի է այլ ճամբով էլ՝ քերականորեն այս հին սովորության արարողականությունը մեկնել: Ինչպես հայտնի է, նշանտուփի արարողությունը շատ տեղեր նշանդրեք է կոչվում, որը ավանդական որոշ ծիսակատարությունների հետ է կապված: Ըստ այնմ, եթե լաց դրեք ընդունենք իրեն մեկ բառ, ինչպես նշանդրեք, այն ժամանակ լացդրեք լացեք-ով, որը քերթողական արվեստի մեջ նմանաձայնության մի նմուշ պետք է համարվեր, երկտողի կառուցվածքը ավելի կուտ կլինի, պարունակությունն էլ ընդլայնված և իմաստավորված:

Խոյնեմ և խոնարհեմ բառերը դասական գրաբարի և թե նոր աշխարհագրարի մեջ մշտական դործածված բառեր են: Բայց ի՞նչ ճանապարհով են մուտք գործել կամ մնացել այս բարբառի մեջ, քանի որ բարբառը իր ամենօրյա մթերքի մեջ այս բառերը չունի կամ չի օգտագործել, մեղ համար հարցական է: Եթե ընդունենք, թե այս տարեց ու անգրագետ մամիկները իրենց հնամենի զանազան մեջ արդեն ունենին այս խոսքերն ու ասույթները, այդ պարագային դրական աշխարհագրարի աղբյուրվյալներն ընդունված լինելու հավանականությունը որոշապես կնվազի:

Ո՞ր և ճ երգերը, որ ինչպես ասացինք, հարսին լացացնելու երգեր են, երգվում են թե հարսնիկներին և թե հարսի կողմից, ողբադի, ինչպես ցույց է տալիս եղանակների զոդոդաջող ու մարմուն ընթացքը նույնպես:

Երաժշտական տեսակետից Ո՞ր եղանակը լազային ավելի ընդարձակ և բարդ կառուցվածք ունի, ուր, մասնավորապես, բնական քերթվածքում ուղարկվել է ու դիմող ձայնին հարակից, մի բեմով և մի բեկար հնչյունների զործածությամբ զոջացող լազային փոփոխությունը: Նկատելի է նաև երկրորդ մարիկ բառի հավելումով կատարվող տոնայնական անցումը:

Իսկ Ո՞ր եղանակում, որ լազային տեսակետից ավելի պարզ է և միատեսակ՝ լյա, սի բեմով, դա դիեզ, ու՞ր դա դիեզ-ը նախ գործածվել է իբրև դիմող ձայնիմ հնակ, ապա, առաջին նախադասության վերջում («օղբերով») եւ-ն իրեն է քաշել ու դարձել տոնիկայի նույակի վրա հանգչող ձայն:

Թուրքերեն տեքստը կարևոր ենք համարել հայերենին զուգահեռ դնել, նախ՝ որ պարունակությամբ շատ սերտորեն կապված է հայկական հարսանիքի արարողությանը,

երկրորդ՝ հայերենն ու թուրքերենը միմյանց փոխադարձաբար լրացնում են: № 7 երգի 19—20 երկտողը վերաբերում է հարսին հինայելու արարողություններ: № 8 երգի 9—12 տողերը երգում են հարսին՝ մոր տանից բաժանելու առիթով: 13—16 տողերը աաված են հարս զնացող շքավոր աղջկա համար, վերջին երկտողը՝ դուռնից դուրս հարս զնացողի համար:

9. Ասամային տալեր.

Հարսնառի այս երգը նույնպես երգվել է հայերենն ու թուրքերեն: Եղանակի կառուցվածքը հիմնապես նույնն է: Թուրքերեն երգվածը ամփոփ է, իսկ հայերենում խնամի և մարիյ բառերի հետ տեղի ունեցող եղանակային մշակումը բացառիկ առիթ են տալիս դիտելու ժողովրդական երգի զարգացման բնական օրինաչափությունները:

Ստորև այս երգի հայերենն և թուրքերենն բնագրերի մի ընդհանուր համագրություն ենք տալիս: Այս համագրությունը, որ գտնվում է Ֆրանսաբնակ սյոլնոգրիների կողմից հրատարակված մի գրքույկի մեջ, մեր ուշագրությունը հանձնեց Ջատիկ Ֆանտազյանը: Ջատիկի մասմայի հիշողությանը հետևելով ճշտել ենք բարբառային ինքնահատկությունները միայն, պահելով հարսնառի արարողության նկարագրական շարքը:

ՀԱՐՍԱՆԵԿԱՆ

Հարսի տեր. Չալա, չալա, դափունուզա դելդիլեր,

Գելդիլեր դե՝ ավունուզա դերդիլեր:

Փեսայի տեր. Էրկուշարթի առտու, մեծ տալվուն (տավարի) խաշը,

Սյոլնոգրունց աղջիկը, խընամի, կյուռեցունց հայսը:

5 Հարսի տեր. Էլամ հավան նաչիմ, աղջիյ, այազ (ցուրտ) կըլմանի:
Հուլմայով (արմավով), շեքերով, խընամի, պահած կլմանի:

Փեսայի տեր. Ասմային տալերը, աղջիյ, գետինը կավել,

Աս աղվոյ աղջիկը, խընամի, մեղի կը վայել:

Հարսի տեր. Թուլամային տեղը, խընամի, մեղղը կերցուցի,

10 Այս աղվոյ աղջիկը, խընամի, ափես (կամ՝ ձեռքես) քըոցուցի:

Փեսայի տեր. Ղուլումջին (ոսկերիչն) է շընի, աղջիյ, մաններուդ մաննի,

Քեղ առնող իյգիղը (իգիթը), աղջիյ, ալ թող չը մեռնի:

Հարս. Անա բանա վերմե, մարիյ, շու քել օղլանա:

Ալլահ բեխսըն վերսին, մարիյ, սերբ օլանա:

15 Փեսայի տեր. Սերբ օլանըն, աղջիյ, Էլի շեն օլուն,

Շեն օլունդա, խընամի, իյգիղ օաղ օլուն:

Հարս. Աս քողը գործողին, մարիյ, մանները մաշի (կամ՝ թափի),

Քու մեկ հատիկ աղջիկըդ, մարիյ, մի՛ տար օտարի:

Փողովուրդ. Մանղըզըն բնյուկ դըր, աղջիյ, չիհեղին շոք դուր:

20 Հարսի տեր. Էլ Էլինե գիդերսեն, աղջիյ, իթեբարըն շոք դուր:

Էլկանդ տունն օր Էլթաս, աղջիյ, խելոք պը կենաս:

Մորոզ, պապուզմենե, աղջիյ, կարոտ պը մընաս:

Հարս. Աղբարս անցավ դարձավ, մարիյ, դելվեյ (դեպի վեր) նաչեռավ,

Թաման (թաշկինակը) աշբուն դըրավ, մարիյ, լաց դըրավ, լացավ:

25 Փողովուրդ. Ինչոկ քյորբին (կամուրջը) էթաս, աղջիյ, Էտեղդ նաչի,

Քյորբին օր ասնիս նե, աղջիյ, ումուտը կըլնի:

- Հարսը. Ինչո՞վ քյորքին էթամ, մարիչ, էտենս նայս,
Քյորքին օր ասնիմ, մարիչ, ումուտդ կըլին:
- ժողովուրդը. Գըզալըդ կայնեցա՞վ, մարիչ, բախճան նետեցիր,
30 Աս աղվւյս աղջիչը, մարիչ, ափեղ թըցոցցիր:
- Հարսը. Գըզալըս կայնեցեք, մարիչ, բախճան նետեցեք,
Ամմեն մուհապեթի (հանգեսի), մարիչ, ոնծի հիշեցեք,
Ալթըք բեն բու էլն գեթմեմ,
Դուռու թըննյե, վարամամ,
35 էվեթի գիրի օլամամ:
- Փեսայի տերք. Աղջիչ, քեդի կըսեմ, խնոր պը կենաս,
Հորըն-մորընմենեն կարոտ պը մընաս:
- ժողովուրդը
(փեսայի կողմից). Աղջիչ, հըմա բու մարկան վըրա ձուն կուզա,
Աղջիչըս հայս կըլլա կըսե՜ կըլլա տուն կուզա:
- 40 (հարսի կողմից). Իշտահըլը (ախորժակով) էս էկեր, խընամի, խընամուդ մեյլեն (թաղը).
Երկուշարթիչին էտե, խընամի, առ զխուդ բենն (փորձանքը):

Թուրքերն տողերի քարզանությունը

- 1—2. Նվազելով ահա հասանք ձեք դուռը,
Նվազով էլ եկանք մտանք ձեք տունը:
- 13—14. Մայրիկ, ինձ մի՛ տա այս բաշալ տղին,
Ասոված արժանին տա պատճառ եղողին:
- 15—16. Պատճառ եղողի տունը, աղջիկ, թող շեն մնա,
Ծենն թող մնա, խնամի, կտրիճը ողջ մնա:
- 19—20. Սեղուկըդ խոշոր է, աղջիկ, օժիտը քիչ է,
Օտար տուն զնաս՝ հարգանքդ շատ է:
- 33—35. Այս տունն ալլեա գալ չեմ կարող,
Ուղիղ դեպի (հացի) տաշտը զնալ չեմ կարող,
Առաջվա (աղջկնության ժամանակվա) պես լինե՛լ չեմ կարող:

10. Ո՛ւր է ասոր հարն ու մարք.

Ա տարբերակը փեսա հագցնելու երչ է: Փեսա հագցնելը ավանդական այն արարողություններից է, որ մինչև այսօր իսկ գոյություն ունի: Բնադիրը բավականին խառն է և պարտնակում է այս հանդիսավոր արարողությանը հատուկ խոսքերի մի պատասխիկ միայն: «Ո՛ւր է ասոր հարն ու մարք» խոսքերը, որոնցով սկսվում է մեզ երչված երգը, ավելի շուտ արարողության վերջին մասին են հատուկ, ուր երգի ընթացքը աշխուժություն ստանում, խոսքերի կշիռն էլ սեղմվում է: Համեմատոր, օրինակ.

Հանեցեք հինք, հագուցեք նորը...

Ո՛ւր է ասոր հարն ու մարք...

Ստորև Ֆարհատի զրբից բերված տարբերակներից երկրորդի մեջ տեսնում ենք չափական կշռի այդպիսի փոփոխություն, ինչ որ մեզ ենթադրել է տալիս, թե երգի սկզբնական, մաղթանքի մասը իրոք հանդարտ ու հանդիսավոր է երգվում: Ըստ այդմ երբ ձեռք բերած եղանակը պետք է թերի համարել: Վստահ ենք, թե այս երգն իր ամբողջությամբ

թշնամբ կարելի է դտնել դեռ, ում գիտեմ, ո՞ր անկյունում աստանգական ընկած բուժանացի-
մի մամիկի շրթունքների վրա:

Ա. Փնսան հազվեցուցած ատեն
(Յալովալի գուղերից)

Գեղին վերե ծառ սալորի,
Սալորն ինկալ չը գլորի,
Քեզ գրկողը չը հալուորի:
Արտերը բուսեր բուսը,
Վերինաղում կ'ելլե լուսը:
Արիստակես Սալովալ տեսն
Տասներկու աշակերտ բովը:
Օրհնե սալզը՛, օրհնե փնսան,
Օրհնե ամենքս ալ միաբան:
Խոյնիկաւ Սալովալ տեսն
Օրհնե այս նոր թագավորը:
Ո՛ր է ասոր հարն ու մարը,
Թող զան տեսնեն բոլն ու բուսը:
Ո՛ր է ասոր քուրն, աղբարը,
Թող զան տեսնեն եղբոր շնորհը:

և այլն:

Բ. Նույնի մեկ ուրիշ տարբերակը

Առեր շնորհոր, տեսեր շնորհոր,
Այս թագավորին, այս նոր մանուկին:
Հանեցին հիներ, հագուցին նորեր,
Այս թագավորին, այս նոր մանուկին:
Հագուցին մինն, հագուցին մինն
Այս թագավորին, այս նոր մանուկին:
Հագուցին պսակ, հագուցին պսակ
Այս թագավորին, այս նոր մանուկին:
Ո՛ր են ասոր հայրն ու մայրը,
Թող զան տեսնեն որդուն շնորհը:
Ասե՛ք, որ զան քույրն, եղբայրը,
Որ զան, տեսնեն եղբոր շնորհը:
Լուսավորի՛չ Հայոց Հայրը
Օրհնե՛ք այս մեր թագավորը:
Չարշարվեցար, իշար հորը,
Օրհնե այս նոր թագավորը:
Ի մեզ հորուն աղոթեցար,
Հըրեշտակաց հետ խոսեցար.
Օրհնե՛ք փնսան, օրհնե՛ք կնքահայրն,
Օրհնե՛ք ամենքս ալ միաբան:

Գատելով այս երկու տարբերակների պարունակությունից և սրանց հետ մեկ գրի
առած Ա տարբերակի համանմանությունից, դրանք երեքն էլ հալովի օրհնության ծեսից
հետո երգված հին տաղի մնացորդ են, որ Երզնկայի կողմերից (տե՛ս վերը բերված Ա
տարբերակը) Բուժանիա զաղթողների հիշողության մեջ են մնացել: Ի դեպ, այս տեսակից
նկատելի է, թե ինչպես ժողովրդի բերնում ավանդական մնացորդները ետ ու առաջ են
դրվում, ձևափոխվում, ավելացվում կամ պակասեցվում, շատ տողեր էլ պարզապես մո-
ռացվում, դուրս են ընկնում: Այնուամենայնիվ, այս փոքրիկ հատուկությունով հնարավոր
է դառնում գրեթե ատուղորեն մոտենալ նոր զազութի բարբին ու պատմականին: Այսպես,
Երզնկայի Սալովալ տեսն, Լուսավորի՛չ Հայոց Հայրը, Արիստակես, Երուսաղեմ և այլ
այսպիսի անհարկությունները ժողովրդի հավատալիքների ու նախապաշարումների
գիտակից կամ անգիտակից պահպանումն են ցույց տալիս, իսկ տեղական կենցաղի մասին
նորանոր հավելումները, երգիծանքը, պատշաճ կամ նույնիսկ անպատշաճ զվարճախոսու-
թյունները, երբեմն գերազանցորեն հաջող, երբեմն էլ անհաջող, զաղափար են տալիս
ժողովրդական բանահյուսության շարունակական կազմավորման ընթացքի մասին:

Այս նկատողությունը պարզելու համար ցանկանում ենք ուշադրության հանձնել մեր
գրի առած տեքստի Բ տարբերակը: Այս տարբերակը մեղ հազորդել է Պարտիզակից
Աղարապար հարս գնացած մի մայրիկ, որ 1915-ի արտոթից աղաղակել և Ամերիկա էր նետ-
վել ու նոր տուն-տեղ գարձել: Ամերիկայի բարբերին բավական ընտելացել էր, բայց իր
աղջկենության օրերի բարբերն էլ չէր մոռացել: Շատ բան էր հիշում, միայն թե շատ բան

էլ իրար էր խառնում, շփոթում: Երգելու մեծ շնորհը չունեիր, բայց խոսքերի հին թն առատ պաշար ունեւր:

Այս տարբերակը ոչ թն փեսայի, այլ հարսի հալած հաղցնելու գովքն է: Այս առթիվ պետք է հիշեցնենք, որ հարսը հաղցնում են կանանց ներկայությամբ, իսկ փեսան՝ արանց: Ուրեմն, գովարը չէ անդրադառնալ, թն հարսի հաղցնելու ծեսը ավանդական ավելի խորհրդավորությամբ է ունենում, քան փեսան հաղցնելու խրախճային հանգեսը: Ավելորդ չի համարվի այս առթիվ վերստին կրկնել, թն մեր ավանդական սովորություններն ու բարքերը պահպանող են առավելապես մեր մայրիկների շնորհիվ:

Ուշադրության ենք հանձնում մասնավորապես «Տարին դրին վարի դուռը» բառակի ձևավորումը (համեմատած հաջորդ N 11 և 12 երգերի նույնանման տողերի հետ), որ ժողովրդական երգին հատուկ՝ բառերի ետուտառաշխությամբ կամ փոքրիկ փոփոխմամբ ու լրացմամբ, շարադրական հյուսվածքի և իմաստի ներուժով է նշմարվում: Հաջորդող բառակը՝ «Քրտասային բլուրը շուրհա», հարսանեկան խրախճանքի ժամանակ հարսին ու փեսային ուղղվող երգիկներում, քանի որ իմաստով նույնն են արգեն: Գիմարխուսական ձևը շարունակական է և այս անգամ այլևս տեսարանը հեռանում է դեպի վիճակի խաղերի դաշտը, որ աղջիկները խնդալով ու կատակելով, հարց ու պատասխանի ձևով իրենց բախտն են բացում: Իսկ վերջին տողը՝ «Աս կրտը, կրտը», որ ժամանակին առեղծվածային հանկեղծ է թվացել, այս պահուս մեղ հիշեցնում է վիճակի խաղերի վառվռունկով և գլխավոր պատկերը, երբ աղջիկներն իրենց մտքից անցածը մանկական լսողության են փոխում, կարծես ասել ուղեկով:

Հա՛, զբոսի՛, զբոսի՛... կրտ-կրտ,
Սա սուտը զբոսի՛... փրթ-փրթ...:

Տարբերակների մասին մեր տված բացատրությունները առաջին ակնարկով երևակայական կամ թերևս անհարկ իսկ կարելի է նկատել, սակայն մեղ թվում է, թն այդ բացատրությունները աղագրական նյութեր հավաքողների համար օգտակար կարող են լինել երկու տեսակետից: Առաջին. անցյալի հիշողություններով ապրող չուրաբանչուր երգող կամ արտասանող, հոգեկան ապրումների իր ինքնահատուկ հաջորդականությունը ունի: Այսպիսի ինքնահատուկությունների վերլուծման փորձերը օժանդակում են եղած աղագրական հավաքածուների մեջ նմանօրինակ երևույթների համակարգմանը: Երկրորդ. բուն երաժշտական տեսակետից, որ ամենակարևորն է, տարբեր վայրերի մեջ մնացած և եղանակները դեռ չկորցրած այսպիսի պատասխանները միմյանց մոտեցնելով և ըստ չուրաբանչուր ավանդական ծեսի (ինչպես փեսայի գովք, հարսի գովք, վիճակի երգ և այլն), ըստ խոսքերի և եղանակների դասակարգելով, կարելի է ծառայեցնել միջանդաբան տաղերի և այլ, ավելի հին գրավոր ավանդությունների համեմատական ուսումնասիրության:

11. Առավոտանց կանուխ-կանուխ.
12. Առավոտանց առ ի՛նչ շաղ էր.
13. Աստ մեր յավրուն հաւա կըլլա.
14. Արդար մազերդ փակեցին.

Այս շարքի երգերը եղանակային կաղմությամբ և խոսքերի պարունակությամբ նույնանման են և իրար լրացնող: N 11 և 12-ը հարցը բողբոլաց (բողբոլը հարսի գլխին բողբոցնելու հանդիսավոր արարողությունն է) հետո երգվող երգեր են, իսկ N 13 և 14-ը՝ հարսին լացացնելու երգեր են, որ աղյամա էլ են կոչվում:

Հարսանեկան արարողության այս երկու պատկերները (հարսը քողբելը և լացացնելը) չափող իրար են հաջորդում խոսքերի և եղանակների նոր տարազի տակ:

Տաղաչափական կառուցվածքը առաջին հայացքից թվում է, թե դասական հին ու նոր գրականության մեջ ընդունված և հայտնի ութոտանին է, որ 4+4 հատվածների է բաժանվում ընդհանրապես: Այդպես էլ է № 11 և 12 երգերի մեջ, որոնց լավ պատշաճում է եղանակների կշիռն էլ: Խոսքերի և եղանակի հավասարակշռվածությունը պարային ընթացք է տալիս երգերին:

Հաջորդ № 13 և 14 երգերը, սակայն, որ դարձյալ ութոտանի չափով են երևում, թե՛ խոսքով և թե՛ եղանակով տարբեր կշիռ ունեն: Հակառակ մի բանի հատվածների անորոշության կամ աղավաղման հետքերին, որոշ կերպով տեսնվում են 3+5 կամ 5+3 չափերը և կամ սրանց ստորարաժանումները 2+3+3 և 3+2+3: Նույնիսկ դժվար չէ նշմարել անոտունի երգերի չափը՝ 2+5, 3+5 հիշեցնող տողեր: Հիշենք այս առթիվ, թե ինչպես անտունիների, նաև ալազդյունների տաղաչափությունը հիմնված է այս հնգոտնյա վերջավորության վրա: Ծարակեցիցի երգերի մեծ մասի վերջավորության մեջ էլ որոշակի նկատված է հնգոտնյա չափաբնությունը: Մասնավորապես № 14 երգի եղանակային երևելքը այնքան մոտիկ է հոգևոր երգերի ոճին, որ մի պահ հավելվում են մտածելու, թե, ինչպես առածն է ասում՝ «Հա՛վը հավկիթից է լինում, թե՛ հավկիթը՝ հավից»:

Այս կողմնակի ակնարկությունը անելու պատճառը ուրիշ բան չէ, բայց եթե այս հարսանեկան երգի աղյւմա կոչումը: Հարսը լացացնելու ծեսը շատ ընդհանուր է մեր հարգավատի այլ վայրերում ևս, բայց երգողներից և ոչ մեկը մեղ չի հիշել, թե այդ ծեսը աղյւմա է կոչվում: Սակայն, աղյւմա բառն ինքնին շատ հատկանշական է. թուրքերը կամ ավելի հին օտար մի բառ, որ լաց, լալ, լացացնել շատստի հետ է կապված, ինչը որ գաղափարի զուգորդությամբ հիշեցնում է հին ավանդական բարբին հատուկ ծեսերը, «լույնը»-ները, «լուկանք» և այլն:

Այս շարքն էլ, ուրեմն, պատկանում է ավանդական երգերի կարգին, իր չափաբանական, ինչպես և երաժշտական, մասնավորապես՝ լազական հատկանիշներով: Բանաստեղծական վսեմ ոճը, նմանաձայնություններն ու նմանաբանությունները և պարզ ու քնքիւր դարձվածքները ևս բնորոշում են սրանց հնությունը:

Մամա Բեմիրյանի հավելվածաբար տված երկտողը (№ 12, տող 7—8) հարսանեկան երգերի այլ շարքի մի մաս է կազմում: Մաման ջանում էր այս տարբեր ոտքով շարված կտորն էլ նույն եղանակով երգել, բայց դեպում և երգի ընթացքը կորցնում էր: Այն ժամանակ մենք նշել ենք՝ «Եր հավելու եղանակի փոքր փոփոխմամբ»: Հիմա շենք կարող հիշել, թե ի՞նչ էր այդ «փոքր փոփոխությունը» և կամ ինչո՞ւ նոտայի շենք առել: Բերես խաթարված կամ անհավասարակշիռ երգվածք էր, որ այն ժամանակ կարևոր շենք նկատելի վերելի քերուշ պատառիկը չպղտորելու համար: Երանի՜ թե զրի առած լինեին, որովհետև այս ավանդական երգերի խնամիրությունը ապացուցող շոշափելի մի փաստ ևս պիտի ունենայինք, ինչ որ ջանացել ենք ուշադրության հանձնել վերելի մեր ընդհանուր բացատրություններով:

15. Էլլամ կալեիմ, կապան հագնիմ.

Այս երգը ավելի շուտ պարերից է, որ սակայն, հարմար ենք տեսնում հարսանեկան շարքին կապել, քանի որ խոսքերի պարունակությունը վերաբերում է հարսի ձեռք համբուրելու ծեսին:

Նշմարելի է, անշուշտ, թե այս պատառիկը հարսնետոների կողմից երգված մի պարա-

խաղ է: Խոսքերի երգիծական բնույթը, ինչպես նաև շարադրական ոճը նկատի ունենալով, կարելի է նաև այն ավելի բարբաբային համարել, քան թե ավանդական: Մենք, այնուամենայնիվ, թե՛ խոսքի առաջին տողը՝ «էլլամ կայնիմ, կապան հաղենիմ», և թե՛ մանավանդ եղանակի ելևէջային ոճը նկատի ունենալով, շուրջիցինք զատել այդ երգը հարսանեկան շարքից, դրեթե ապահով լինելով, թե երգն ունեցել է ավանդական խոսքեր, որոնք մինչև հիմա էլ պետք է որ պահպանված լինեն: Ցավալի է, որ միայն այս փոքրիկ պատասխին ենք ձեռքի տակ ունեցել:

Գալով երգիծական և ծաղրական հանդամանքին, պետք է ենթադրել, թե այս մասն էլ կունենար իր շարունակական պատկերը, պարագայական անմիջական զվարթ ու հեղնական ակնարկություններով:

16. Մեր տան էփոն ծառ սալորի.

Շորոր պար է, երգվում է հարսանյաց տանը, երբ կահայք առանձին հավաքված են և հարսին պարի են հանում:

Այս երգի խոսքերը թեև հատակոտոր են, բայց կարելի է տեսնել, թե հարսի գոլը է, մեկ կողմից՝ նրան ուրախացնող, մյուս կողմից էլ՝ հարսնության խորհրդավորությունը արտահայտող:

Շարք ու պատասխանի ձևով կառուցված այս փոքրիկ կտորը, սակայն, հիշեցնում է անտունիների շարադրական ոճը: Ուշադիր հետաքննությանը կարելի է ամբողջությունը անտունիի մի պատասխի համարել, հակառակ առերևույթ չափական զանազանության: Իրենց հերթին, հարս լինելու խորհրդին զուգորդված պատկերները՝ ծառ, ծաղիկ, ջուր, սափոր, ոսկի, արծաթ, տուն և այլն, հիշեցնում են բեղմնավորության, փթթումի, պաղա-բերության շուրջ հյուսված հնավանդ հավատալիքների և ծիսական սովորությունների հետքեր:

ԱՎԵՏԻՄԵՆՐ, ԲԱՐԵԿԵՆԴԱՆԻ ԵՎ ՎԻՃԱԿԻ ԵՐԳԵՐ

17. 18. Ասոր տուն է սուր ծննդյան.

19. Մառ մի կանչել.

Ավետիսների շարքը առավելապես կապված է հին ավանդական սովորություններին: Կյանքի սկզբնավորության խորհրդի հետ կապված տոներ կատարվել են թե՛ հեթանոսական և թե՛ քրիստոնեական զանազան ծեսերով: Մասնավորապես Կաղանդի, նոր տարվա ավանդությունների դարավոր հետքերը կրող այս ավետիսները շարժապված են նաև «կենաց ծառի» խորհրդին, որ հեթանոսական և քրիստոնեական ծեսերի մեջ ի հայտ է գալիս Վահագնի կամ Բրիստոսի ծննդյան միաստիկ պատկերացումով: Ժողովրդական հոգեբանությունը կենաց ծառի ամենապարզ հասկացողությամբ պատկերացրել է հարսի ու փեսայի ծաղկելը և մանկան ծնվելը:

Այս հասկացողության բերումով ժողովրդական ավետիսները հին թե՛ նոր ծեսերի եկեղեցուց դուրս կամ ներս արարողությունների շուրջ հյուսված կես-հանդիսական, կես-ուրախական, կենսախիղի ու զվարճալի արտահայտություններ են: Այսպես, Մենդյան տոնի Ավետիս երգի նմանությամբ, հին դարերից սկսած, ավանդական տաղերը, հարսանեկան գովերբեր, նաև մեծերի կամ երեխաների ծննդյան տոնակատարությունները՝ բոլորն էլ ավանդական վարք ու բարքի ու կենցաղի ապրող հետքերն են:

Ավետիսների դրավոր թե՛ բերանացի բանահյուսությունը բարբախտաբար աղբատ էլ այս ուղղությամբ: Բուխնիայի շրջանն էլ, ինչպես ուրիշ հայաշատ վայրեր, Կաղանդի

և նման սովորությունները պահել են միշտ: Ցավում ենք, որ մեր հավաքածուի մեջ այս երգերի խոսքերից հազիվ մի քանի պատահականներ ենք նշանակել, նույնիսկ երբեմն կիսատ: Ձեռքի տակ շունենք հիմա, բայց կարծում ենք, թե Պոլսո Քոլլորակն» ազգագրական թերթի մեջ այս շրջանի սովորությունների, ինչպես Կաղանդի և այլն, շուրջ ուսումնասիրություններ կային: Ցավում ենք, որ եղանակները հավաքելու մեր հեթի ընթացքում խոսքերը հավաքելու մեջ դանդաղել ենք:

Թեև մեր հավաքած եղանակներն էլ թվով շատ չեն, սակայն, կարծում ենք, որ ընդհանուր դադափար կտան այս երգերի մասին:

Երեք եղանակներն էլ որոշ կաղապարի շուրջն են պատվում: Առաջին երկուսը՝ N 17 և 18-ը, ժամառացության ժամանակ երգված ավետիսների եղանակի նույնիսկ նմանությունը կարելի է համարել, միևնույն ժամանակ նշելի է նրանց վերջավորությունների դանդաղանությունը՝ մեկը սոլ և մյուսը լյա: Նկատելի է եղանակի հանդարտ, բայց զնայուն ընթացքը, եկեղեցական երգի ծանրությունը այստեղ խնկացված է ժողովրդական երգի շարժունությամբ:

Իսկ N 19 ավետիսը, հակառակ խոսքերի ժլատության՝ «Ծառ մի կանչեր, ծառ մի կանչեր», իր եղանակի ոճով մեզ կապում է ուղղակի մեր ժողովրդական երգերի ռիթմին, որ ոչ միայն գնայուն է, այլև շրորուն ու պարային:

20, 21, 22. Աս տարի, և Մշո ու Վանի տարբերակները.

Ահավասիկ մի երգ, որ հետաքրքրական է զանազան տեսանկյուններից:

Առաջին. շարադրական ոճը, որ հազվագեպ է ժողովրդական երգերի մեջ:

Մուշի «Գացեք տեսեք ո՞վ է կերեր զէծ» և Վանա «Ելեյք տեսեյք վի՛րն է կիրե զէծ» երգերի ամենամոտիկ մի շարադրություն, որ իր կատուցվածքով հիշեցնում է նաև ձեռագրերի մեջ գտնվող «Տաղ ուրախությամբ ի վերա ծովու և նավի» խորագրված երգերը:

Մի քանի ուղադրավ համեմատություններ.

Սկզբնավորությունը.

Ձեռագրերում.—

Ահա տեսեք, թ' ի՞նչ կա ծովին,

Որ նավն ուռամբ գա:

Մշո տարբերակում.—

Գացեք տեսեք ո՞վ է կերեր զէծ:

Վանա տարբերակում.—

Ելեյք տեսեյք վի՛րն է կիրի մեր թյուփ:

Մեր տարբերակում.—

Էրթանք նեյինք զուշք ի՞նչը կերեր է:

Գործողության հարաբարդությունը.

Ձեռագրերում...

Վեմն ի նավին,

Նավն ի ծովին,

Մովն հարևուն մանր ավազին,

Նազա՛, ծփա՛,

Ի ալին զալին տա՛...:

Մշո տարբերակում...

Գեչն ի զէծուն,

Զէժն ըզ տըկուն,
Տիկ դարեուն:
Հալալ է, Գրմո, հալալ է:
Հալալ է, Ջամո, հալալ է:
Վանա տարբերակում...

Ուն էր թըփուն,
Թուփն էր իղուն,
էզ Վարազա
Տակն ակուկա:
Ինչ որ ասես,
Վըրես կուղյա:
Հալալ էր, Ջալալ էր...

Մեր տարբերակում...

Կատուն՝ մուկը,
Մուկը՝ զուշը,
Ղուշը ցորենը կերեր է...
Կրկնակները գործածելու նմանությունն ու այլազանությունը.
Ձեռագրերում.

Ահա ցնծա ծովն ու ծփա՜,
Ալին դալին տա՜.
Մովն հարեուն մանր ավազին,
Քաղա՜, ծփա՜,
Ի ալին դալին տա՜:

Մշո տարբերակում.

Հալալ է, Գըրմո, հալալ է,
Հալալ է, Ջամո, հալալ է:

Վանա տարբերակում.

Հալալ էր, Ջալալ էր,
Ի՜նչ բարի տարել մ'էր հասանք,
Կո՞ վեյր մե,
Կո՞ վեյր մե:

Մեր տարբերակում.—

—Աս տարի, տարի,
Գալ տարի, տարի.
—Աս տարի, տարի,
Գալ տարի՝ բարի:

Երկրորդ. երաժշտությունը:

1640 թ. ձեռագրում երգին կցված է օրինակողի տված հետևյալ ծանոթությունը՝.
«Անշունչ պիտի որ ասեն զայսբան մեծ տեհիս. և պարի ձայն է»: Ուրեմն, այս երգերը
երգվում և արտասանվում էին պարելով: Բարերախտաբար, եղանակի շատ տարբերակներ
գրի են առնված Հայաստանի զանազան վայրերում, Հետեղական լինելու համար վերը
գետնգել ենք երկու՝ Մշո և Վանա տարբերակների եղանակները, որ մենք ենք ձայնա-

¹ Տե՛ս Ա. Մնացականյան, Հայկական միջնադարյան երգեր, Երևան, 1952, էջ 555:

դրել (№ 22 ա և բ)։ Տեքստի տարբերակների շարադրական ոճի նույնանմանությունը աչքառու է նաև երաժշտության լադի և մասնավորապես ուրիշի մեջ։ Եղանակային հավելումները կամ փոփոխությունները հարմարեցված են խոսքերի կառուցվածքին՝ ըստ յուրաքանչյուր տարբերակի։

Երբեք, պարի կամ խաղի պարագան.

Րե ձևագրերի «Տաղ ուրախության խաղու»-ն ինչպես էին խաղում կամ «պարի ձայնով» ինչպես էին պարում՝ դժվար է ասել։ Այնուամենայնիվ, թվում է, սխալված չենք լինի, եթե պատկերացնենք, թե այս «ուրախության» հանդիսությունները, որ քրիստոնեական զգեստավորումներով են ներկայանում, ավելի շուտ նախաքրիստոնեական հին-հին հավատալիքների և ավանդական դիցարանական էպոսների շառավիղներ են, որ ժողովրդի բարբրի մեջ գոյատևել են մինչև մեր օրերը։

Մեզ հասած տերտերի և եղանակների շարադրական ձևավորումը առիթ է տալիս ենթադրելու, թե դեռ միջին դարերում ուրախության հանդիսությունների ժամանակ կատարվածը լուի երգ կամ պար չէր, այլ թերևս մի տեսակ ներկայացում, մեջկատակային խաղարկություն, երգի, պարի, խաղի ու արագախոսության մի տեսակ մրցում թերևս, ինչպես ասվում է. «Անշունչ պիտի, որ ասեն դայաքան մեծ տներս»։ Այս պատկերացումն ունենալու մղված ենք մեզ հասած եղանակների մեջ նշմարվող հետևյալ կետերը նկատի առնելով.

1. Բացում. հանդիսավոր, ծանր ու հանդարտ, ժողովրդական պարի ինքնահատուկ ուրիշում ու շեշտով՝ երկուսի լայն շափով, որի կշիռը 6/8-ի ազատ շեշտավորությունը ունի։

2. Աստիճանական քնդլայնում. հարց ու պատասխան ձևով՝ հարադրական ալիքավոր շղթայավորում, ալիքների կուտակում, պոռթկում ու ծավալում, բարձրացում և անկում, շնչասպառ հեր և աստիճանական տեղատվություն և ... հանդարտություն։

3. Լուծում հարցմունքային հանդուցի և վերադարձ պարի ու խաղի հաստատուն կշռավորության՝ իրեն վերջավորություն։ Օրինակ, ձևագրերի վերջավորությունն այսպես է.

	Խաղա՛, ծփա՛,
	՚ի ալին դալին տա՛:
Կամ՝	Ա՛յ ծփա՛յր ծովն,
	Ցնծա՛յր ծովն,
	՚ի ալին դալին տա՛յր:
Զայնագրված	երգերում՝ այսպես.
	Հալալ է, Կրմո, հալալ է,
	Հալալ է, Զամո, հալալ է:
Կամ՝	Հալալ էր, քալալ էր,
	Ի՛նչ բարի տարեյ մ՛էր հասանք,
	Կի՛ն վեյր մե,
	Կի՛ն վեյր մե:

Իսկ այս շրջանի մեջ պահված՝ դուշի, ցորենի հավելվածական պատկերը բերքի ու բարիքի գովերգություն կարելի է նկատել։

— Աս տարի՛ տարի,

Գալ տարի՛ տարի.

Աս տարի՛ տարի,

Գալ տարի՛ բարի:

Մեր դրի առած տերտտի կառուցվածքի մեջ շփոթություններ և ետառառություններ, նմանապես եղանակների ձախադրություն մեջ չափական թերություններ կան, ինչ որ գլխավոր կարելի էր կարգավորել: Սակայն, մենք հարմար դառնք պահել ամեն ինչ չափպես, ինչպես երգվել է մեզ, որպեսզի հավարձասն ուսումնասիրողներն էլ առիթը ունենան այս պատասխանների վրա նստած փոշիները իրենց ձևերերով շոշափելու:

ՊԱՆԿԵՏԻ ԵՐԳԵՐ ԵՎ ՈՂՐԵՐ

23. Աղբաւս ի բախնան.

24. Յալեմ, յալեմ.

25. Աղբաւս Լաւամբոյ Բաղաբ.

26. Յալեմ, յալեմ:

Այս երգերն անտունիի փշրանքներն են:

Անտունիների վերաբերմամբ, բարեբախտաբար, թե՛ ազգագրական և թե՛ բանասիրական սովոր գրականություն կա: Սկսած միջնադարյան ձևադրերի մեջ պահված տաղերից մինչև XIX դարի վերջերիս հավաքված բանավոր նյութեր, բարեբախտիկ առիթ են եղել, որ գրականագիտներն ու բանասերները բացառիկ ուշադրությամբ դարձնեն սրանցով և՛ ըստ պարունակության, և՛ ըստ փերթոգրական ինքնահատուկ ոճի: Այժմ ընդունված է այս գրավոր ու անգիր նշխարները կոչել նաև հարեհեհե, հայրենի կարգով երգեր և այլն: Մենք ավելորդ ենք նկատում, որեմն, այս մասին խոսել, քանի որ ուշագիր րն-թերցողն արդեն ծանոթ է հրատարակված գրականությանը: Միայն թե ներքի թող համարվի անցողակիորեն ավելացնելու, թե այս անտունի կոչված տաղերի խոր հեռությունը և իրավամբ մեկմում են խաբակոնիոցի նահապետ Քուշակի առասպելային հեղինակությունը: Նահապետ Քուշակի ծննդյան թվականից առաջ իսկ գոյություն ունեցող և մինչև մեր օրերը, ժողովրդի բերանում պահված, մասնավորապես Ակնա շրջանի հայ-հուսոս գլուխների մեջ պահված բազմազան հատընտիր օրինակները բաղդատելով դարեր ու դարեր առաջ արձանագրված ձևագրի օրինակների հետ, կարելի է եզրակացնել, թե այս անտունիները հնագույն շրջանների հազներգության ամբողջականությունից մնացած հատվածներն են:

Թե այդպիսի հազներգության հեղինակը ո՛վ է, դժվար է ասել, ինչպես դժվար է ասել նույնիսկ, թե Համբարում է եղել հեղինակը հունական ծանոթ հազներգության: Բայց, եթե նույնիսկ ընդունենք, թե այս անտունիները ժողովրդական պատմվածքներ կամ երգեր են եղել ու սկզբանե, դժվար է չասել, թե դարեր ու դարեր առաջ չեն եղել սրանք դասավորող, կարգավորող, նույնիսկ և մշակող մեկ կամ մի քանի հանճարելի գուսպներ, ինչպիսիք համարվում են Համբարում կամ Ֆիրդուսին հույն և պարսիկ բանահյուսության մեջ:

Արդ, ընդունելով համահավաք ուսումնասիրության ստիպողական պահանջը, թվում է մեզ, թե այս կնճռոտ ու դժվարին հարցի լուծման մեջ կարևոր բանալի կարող է լինել անտունիների երգվածքը: Այս ուղղությամբ, դժբախտաբար, մինչև այժմ եղած նյութերը շատ քիչ ու ցրվել են, ինչպես Կոմիտաս վարդապետի ձայնագրած Ակնա շրջանի մի քանի կտորները: Եթե համեմատական ուսումնասիրության համար նկատի ունենանք նաև Սասունցի Գավթի վտոսի ողորմաբեհեր, ինչպես Մուղա Միրզայի նման գլուխաղնակների ավստսները և Կարոս խաչի, Նարեկացու կամ ամսունքային ոճով սր. Կարապետի վրա հյուսված տաղերի ձայնագրված մի քանի նմուշները, դարձյալ կտեսնենք, թե անտունիների երաժշտական ազդեցությունը նրանց բանահյուսական հարուստ ժառանգության բաղդատմամբ անհամեմատորեն քիչ են:

Այս իսկ պատճառով, տարիներ առաջ մեր թափառումների ընթացքում բուժանկացի մայրիկներին չալեմ-չալեմները լսած ժամանակ մեր ղզացած անզուսպ ուրախությունը բացատրության կարիք չուներ: Նրանք ի՛նչ գիտենային, թե իրենց աղացած ձավարը, պուլգուրը, հին-հին օրերի շաղով թրջված հատիկներն են: Եվ զարմանալին այն է, որ այս հատիկները պահված պիտի լինեին այս 300—400 տարվա դադարի ատօրյա սովորական աշխատանքին հատուկ պուլգուր ազալու երգի մեջ:

Առաջին երկու երգի լազային հիմքը գրեթե նույնն է: Հիմնական սանդղաշարն է լյա, ու, մի՛ հետեւյալ տարբերությամբ: Առաջին տարբերակը ղո ձայնը գործածել է իբրև միջանկյալ հանգստի ձայն, երկրորդ տարբերակը ղո չունի, բարձրացված ղո-ն մեկնիմի հնչյուն է: Երրորդ տարբերակը ղո, ու, մի ելեղն է միայն օգտագործում՝ ու վերջավորությամբ կարծես առկախ պահելով մեղեդին: Չորրորդ տարբերակը մի, լյա, սի, ղո, ու, սանդղաշարի մի-ն գործածելով իբրև հիմնաձայն, քառանկալին անսպասելի շրջադարձությամբ է կատարում, ցույց տալով միայն քառունակի առաջին և չորրորդ ձայնների հետավորությունը, մի-ից լյա և մեղեդին հյուսելով երկրորդ քառունակի շուրջ, որտեղ ղո-ն իբրև դիմող ձայն արժատավորվում է, իր շուրջ հավաքելով սի և ու վերին և վարին ձայնները իբրև դարզ: Այս նմուշները ցույց են տալիս ժողովրդի մեջ ի հայտ եկող բազմաձայնության բնական զգացումը:

Իբրև տեքստ մենք այստեղ բերել ենք միայն մեկ երգված հատվածները, նկատի չառնելով նրանց մեջ նշմարվող չափական մի քանի վրիպումները: Այս պատասխանները, նույնությամբ կամ փոքր փոփոխություններով, գտնվում են ինչպես միջնադարյան ձեռագրերում, այլ մանավանդ հայրենի բնագավառի ղանաղան վայրերից հավաքված անտունի-ների հրատարակված հավաքածուների մեջ: Այս մասին պիտի անդրադառնանք մեր հավաքածուի հաջորդ հատորներում, մասնավորապես Ակնա շրջանից մեր գրի առած երգերը հրատարակելիս:

27. Օղաներ եմ շինեմ.

28. Քանի չի լամ.

29. Փե՛ն, հովիկ, փչե՛.

Նկատի ունենալով տեքստի ընդհանուր պարունակությունը, մեկ թվում է, թե սրանք հնագույն նմուշներ են: Այսպիսի երգերը հայրենիքից աստանդական եղած և աշխարհի շուրս անկնչունները ապաստանած ժողովրդի հոգեկան հառաչանքը լինելով հանգե՞րձ, տալիս են նրան հին օրերի բարբի ու կյանքի պատկերը:

Առաջին երկու երգերը նույն վայրից՝ Մեծ Նոր դյուղից են: № 27-ի երգողը՝ Հովհաննես Թորիկյանը համամատարբար նոր սերնդի մի ուսումնական է, № 28-ի երգողը՝ Մամա Քե-միրյանը արդեն ծոռների տեր մամիկ, որի երգվածքը առանձնապես աչքի էր ընկնում նրբությամբ ու գեղահնչյունությամբ (տե՛ս նաև № 37 երգի ծանոթագրությունը), մանավանդ, որ իր երգած քառյակի խոսքերն էլ առանձնապես մղում էին հոգեկան հուզումի դաշտը բանալու: № 29 երգի եղանակն ու խոսքերը սովորը տեղացի մի կնոջ բերանից է լսել այդ բուրբը:

Մերք երգերն էլ համարում ենք թանկագին նմուշներ, ուր տեսնվում է եղանակի և խոսքի ամենակատարյալ ներդաշնակություն: № 27-ը ամենահին և ամենաշատ տարածված լազերից մեկով է գրված: Ուշադրության արժանի է վերջավորության մեջ լյա հիմնաձայնի փոխարենն սի ձայնի վրա եղանակի առկախ մնալը, որ այնքան ուժգին կերպով ի հայտ է բերում տառապող սրտի մորմոքը: № 28-ի եղանակն էլ մեր թե՛ աշխարհիկ, թե՛

հոգեւոր երաժշտութիւն մեջ երեւցած հին լազալին ելեէջներէց մեկն ունի: Այստեղ նկատելի է լազի ձայնածափալի ղեպի յոթնյակ ընդարձակումը, որ զլալիորեն հուզական թարմութիւն է տալիս եղանակին:

Առաջին երկու երգի մեջ մեզ տրված խոսքերը ցավալիորեն քիչ են, մեկական քառյակ միայն: Այդպիսի երգերի պարունակութիւն մասին ավելի ընդարձակ պատկերացում տալու նպատակով ստորեւ հավելվածաբար ղետեղում ենք նույնքան հնութիւն բուրբոց քառյակների «Ողբ և զովք» շարքը: Այս քառյակներն ևս պետք է դիտել որպէս մասնատված ու ղեռ չմտացված մի հավաքածո, ուր մարդկային կյանքի օրերի հետ կապված հոգեւորաբար երեւոյթները՝ աղջնակի հարս զանալը, պատանայի փեսայանալը, մանկան ծնունդը, հոր պանդուխտ դնալը, հարսի սիրատուչոր կարոտն ու կսկիծը, մոր տառապանքը, սիրելիների անդառնալի կորստի ողբն ու կոծը պատկերանում են իրենց բլուրաղան թրթռացումներով:

Հոգեկան ապրումների այս մեջընդմեջ շաղկապումը կատարված ու կատարվում է համեստ և անդրադետ, բայց ստեղծագործական շունչ ունեցող անանուն անձանց կողմից, ամենարեական ճամփով, գրեթե բնազդորեն:

Դիտելի է, թէ այս շարադրութիւնները ընդհանրապես արտասանվում են ռիթմական ներքութեամբ, թիվ ասելու կամ թիվ կարգալու ոճով, և երբեմն, մեջընդմեջ, երգվում եղանակների որոշակի ձեւերով կամ մոտավոր հարմարեցումներով:

(Պարտիզակ-Աղաբազար,

ՈՂԲ ԵՎ ԳՈՎԷ

Հաջի Մարիամի Նիշամենից)

Ես օր մեռնիմ, մարիչ, փոքս խորունկ փորեցեք,
Իմ քաշած շարշարանքս (կամ դերդերս) վերսա գրեցեք:

Խարիրութիւն բանը, մարիչ, յաման զըժար է,
Աշխարհըս լուս արեւ, մեզի տուման է:

5 Մի՛ լար, մարիկ, մի՛ լար, աշկոնքդ կալիր,
Աշքդ օր ավրի՛ տընակըդ (օջախըդ) կը մարի:

Մե՛րթար, օղուլ, մե՛րթար, միննակ կը մընանք,
Կերթաս ալ չես ի գար, կարոտ կը մընանք:

10 Մի՛ լար, մարիկ, մի՛ լար, ևս կենե կու դամ,
Ասկե տասըհինգ օրեն՝ էրազըդ կու դամ:

—Օղո՛ւլ, էրազով կարոտ շաունդիր,
Էրկիրմով ալ մուրատ շաունդիր:

Մի՛ լար, մարիկ, մի՛ լար դուն քնի՛ համար,
Ինչո՞ւ աշխարս բերիր, մեռնելո՞ւ համար:

15 Վերտիվնենե վար իշամ նե՛՝ էտեսն նեյե,
Դըռնեն ա դուրս էլլամ նե՛՝ քմուտըդ կըլըն:

Արտերով եմ ցաներ վարդ ու ռուհան,
Ղըյմաթլուս իմ զըրկեր մորկանն արմըզան:

էկո՛ւր, օղուլ, էկո՛ւր, քովիկըս նըստե,

20 Կուշտիդ տեսնմնելովը (մարմալովը) քըրտինքըդ սըրբե:

Իմ յավրուխ հողը շի վալլեր,
Լաթերը պողը շի վալլեր:
Մարի'կ, էմմենըդ կերեր խրմեցեր,
Իմ տեղիկըս ա խոռ թողուցեր (պոշ պահեցեր):

- 25 Գերեզմանին ճամբան քարոտ է, քարոտ,
Մենք ա մեր յավրուեն կարոտ ենք, կարոտ:

Ասօր կիրամուտ է, էլի տո'ւն էկո,
Խաս լաթերըդ հազի, ժամեն տո'ւն էկո:

- Իմ յավրուխ փեշերը հովը կը տանի,
30 Մարիկը կարոտցեր է, քովը կը տանի:

Օրբը (Էթիմը) ուր էրթա նե՝ դուռը կը դոցին,
Տիլիմ մը հաց կուտան՝ սիրտը կը խոցին:
Էմմեն օր, էմմեն օր մենք ինք մընավոր,
Աս աշխարհիս մեջը՝ մենք ինք մեղավոր:

- 35 Գերեզմանը խաս է, տեյի, գովեցին,
Էմմենը տուն էկան, քեզ հոն (հոս) թողուցին:

Պաղջայիս հողերը յալլումիշ էղավ,
Իմ յավրուխ յովան տաղըմիշ էղավ:

- Արեը մարը մտավ,
40 Սրբախկըս դող մը մտավ.
Էլի վեր, օղո'ւ, էլի վեր,
Էլլանք էրթանք տունն ի վեր:

- 5 Աշկունք-աշքունք: Բարբառը ունի նաև աշխե, աշվի ձեերը:

- 7 Օղուլ—բարբառի մեջ օղուլը զործածվում է առավելապես իբրև բացադանդություն և ձայնական ու շեշտական ամենափոքրիկ նրբությունների միջոցով արտահայտչական պես-պես զույններ է ստանում՝ փաղաքշանք, զարմանք, վախ ու սարսուռ, ուրախություն, ցավ ու կսկիծ և այլն: Թրք. օղուլ կամ օղլան-տղա, հազիվ պատահաբար է զործածվում: Բարբառի հիմնական բառերից մեկն է, որ եթև երբեք թրք. օղուլ բառից է սկիզբ առել, այլևս այդ իմաստը կորցրած և բոլորովին նոր, հայեցի նշանակություն է ստացել:

- 15 Վերտիվեն. նաև՝ մերտիվեն և ներտիվեն—հայացած բառ՝ սանդուղ և սանդղդամաս:

- 18 Ղըյմավլու (արար. և թրք.)—թանկացին, անդին:

- 20 Տեռթեմել. նաև՝ մարմա, այլ տեղ՝ մայնմալ—պարսկերենից և արաբերենից մնացած հին բառեր, որ մենախլ էլ են առվում—թաշկինակի տեսակներ:

- 22 Պող—հազուստեղներ ծրարելու հատուկ կտոր (լաթ), պողջա էլ է առվում: Հաճախ միասին են զործածվում՝ պող ու պողջա ձևով:

- 24 Խոռ, պոշ—բաց և պարապ իմաստով:

- 31 Օրբ—որբ, որը արտասանվում է օրբ:

Էթիմ. Եթիմ (թրք.)—որբ:

Էրթա նե—որ երթա, գնա: Ուր՝ Լրե, րե ուր նշանակությամբ: Այս ոճը շատ հասարա-

կաց է գրեթե բոլոր զավառները մեջ էլ: Նե-ն միջնադարյան նա մասնիկն է, որ
գործածվում է նույնիսկ արդի արվեստյան հայ խոսակցական լեզվի մեջ:

32 Տիլիմ—շատ ընդհանրացած բառ՝ պատառ, կտոր, մաս-մաս կտրված և զանազան այլ
իմաստներով, բոտ պատշաճի:

35 Խաս—անարատ, մաքուր, ճշմարիտ: Հակառակն է՝ խամ, արատավոր, չհասած:

Տեյի—թերևս թուրքերենից առնված և մի կերպ չուրացված ոճարանություն, որ տա-
կավիճ զանազան բարբառների մեջ իբրև բացատրական միջոց է գործածվում,
ասելով, ինչևիդ համար, վասն իբրև և այլ իմաստով:

37 Յալլամիշ էզավ—տարածվեց, ծովեց և այլն:

38 Տաղլամիշ եզավ—ցրվեց, սփռվեց, ցիրուցան եղավ: Օտար բառերը գործածելով,
բարբառին հարմարեցնելու և չուրացնելու հետաքրքիր մի պարագա է սա, որ
լեզվաբանների կողմից պետք է բացատրված լինի անշուշտ:

39—42 Այս բառակը պահում ենք շարքի մեջ, հակառակ շարժական անհամեմատու-
թյան և անկանոնության, շարագրության և իմաստի համանմանության
պատճառով:

30, 31. Կոռնկ.

«Կոռնկ» երբ իր եզանակային բոլոր տարբերակներով, որքան մեքե կարողացել ենք
հավաքել, պիտի զետեղվի մեր «Ազգային երգեր» հավաքածուի մեջ, բաղդատական և
բացատրական մանրամասնություններով:

Ավելի բան հարյուր տարի ի վեր «Ազգային երգարան»-ների մեջ տպագրված ենք
տեսնում «Կոռնկ»-ի խոբերը միայն, առավել կամ նվազ կրճատումներով: Իսկ նոսա-
ղրված եզանակները, բացի Կոմիտասից, հազիվ երեք-չորս երգարանների մեջ կարելի
է հանդիպել, այն էլ հաճախ աղճատված կամ անիմաստ փոփոխության ենթարկված:

Կոմիտաս վարդապետի ձայնագրած և Շահմուրադյանի կատարմամբ ձայնագրակի
վրա երգված «Կոռնկ»-ը, որ կարծես իր հուսկ կնիքն է ստացել և հանրածանոթ է
աշխարհի ամեն անկյուններում, այդ երգի մի զմայլելի տարբերակն է, անշուշտ, որ Կո-
միտասի շնչով շարված է և որին ամենափոքր մի հպում կամ մի նոր զարգարում խորթ
ու անհաճելի է թվում հայ ունկնդիրներին:

Մենք համաձայն ենք բոլոր նրանց, ովքեր մերժում են Կոմիտասի դաշնավորած
երգի որևէ խաթարում կամ անհոգ խեղաթյուրում: Նույնիսկ, ավելի առաջ զնալով, պիտի
չհանդուրժենք այս երգը բեմերից լսել իբրև երգիչների կամ երգչուհիների կողմից դո-
ծածված ինչ-որ մի համար, իբրև ընթացիկ, ամենօրյա երգացահլի նյութ: Այս երգը
իր խորունկ բովանդակությամբ պիտի հուզի նախ երգողին, որի համար էական է
կրաժշտական հիմնական պատրաստություն և աշակրջություն, ապա և ունկնդրին, որ
պետք է այս երգի հետ հարգապահից դառնա, որպեսզի կարողանա ներշնչվել նրա
թովշությունից, որ ուրիշ բան չէ, բայց թե՛ յուրաքանչյուր հայի հոգուց պոռթկացող
հուզում և թրթուր:

Այս իդեալական պայմանները, դժբախտաբար, մեր առօրյա կենցաղի պարտադրած
անմիջական մասնագոյությունների պատճառով, բացառիկ են այցելում մեր հոգիներին: Մեղ
թվում է, թե չափազանց բծախնդիր լինելու պարտագրություն ունենք այս և այսպիսի
երգերի հանդեպ, որովհետև սրանք հայ ժողովրդի ապրած տառապակիք կյանքի ու հա-
վատքի ամենահատկանշական սխիզմոններն են, որ դիմացել են դարերի մաշկեղևով
հոլովություններին:

33, 34. Էլլեմ բաբսը լեռն քեփեն.

Գրի առնելիս վերնադրել ենք՝ «Հուսահատի մը երզը», դուցե այս պատատիկի մեջ խտացած անհատական հուզումի սաստկությունը բացատրելու համար:

Այս երգը բացառապես տարրերվում է հավաքական երգերի ընդհանուր ֆունկց: Մեղ վրում է, թե այսպիսի բարբորուն երգերը թերևս անգրագետ, բայց բանաստեղծական ներշնչում և հուզում ունեցող միամիտ ու թրթռուն հոգիների ինքնաբերական ստեղծագործություններ են, շնորհիվ ունեցող անհատների սրտագեղ արտահայտություններ, և զրանով իսկ չափազանց ուշադրավ են: Նման երգերը, ընդհանրապես, հավաքաբար չեն երգվում: Հուսահատական այս խորունկ հուզումները պոռվկում են, երբ մեկը մենակ է կամ մտերմիկ ու հաղորդակից չըջանակի մեջ է գտնվում: Հաճախ բաց օդում, մի լեռան զագաթի կամ ձորերի խորովյան մեջ են արձագանք գտնում հոգեխոտով, լայնաշունչ ու հուզումնաշատ այս ձայները:

Զմուռանք, որ անհատականացած ու լայն մատչաբարով հորինված երգերն արգին իսկ դուրիին էլ չէ մտրում պահել և ընդհանրացնելով հասարակության սեփականությունը պարձնել: Ժողովրդի առօրյա կյանքի հերք նրան (ժողովրդին) թույլ չի տալիս, ինչպես աշօր, նաև անցյալում, իր պարագայական կամ պայմանադրական ձևակերպություններին դուրս ելնել: Այս իսկ պատճառներով նման երգերը շատով կորչելու վտանգի են ենթակա:

Ցավում ենք, որ այս երգի միայն մեկ քառյակն ունենք:

Այս և նախորդ երգի երեք փոփոխակներին խոսքերի համեմատությունը ցույց է տալիս, թե նույնիսկ նույն վայրի ու նույն ժամանակի մեջ ինչպես է փոփոխվում բառայակների շարքը, նաև բառերի ի՛նչ պանդանությունն ու ետառաջություն է գոյանում՝ ըստ երգող անձերի անհատական հիշողության ու շարադրական շնորհի:

Այս քառյակներից մի քանիսը փոքր փոփոխություններով, վերջին նորագույն շրջանի (նախքան աղետը) ազգային երգերի մեջ էլ են գտնվում, նահատակների և հերոսների վրա իբրև զովք երգված:

Ինչպես տեսնում ենք, եղանակը երկու անգամ է ձայնագրվել: Երգողը նույն անձն է: Եղանակի ելելէջային կառուցվածքն էլ զրեթե նույնանման է, ոթվմը և տեմպը տարբեր են: Սրանք տարբեր ժամանակներում են գրի առնված: Այս օրինակով լավապես կարող է բացատրվել, թե երգը ինչքան սերտ ու անմիջական կապ ունի երգողի տրամագրության հետ: Երգողներից ոմանք էլ երգը կրկնելիս առավել կամ նվազ զգալի փոփոխություններ են առում խոսքերի մեջ, ըստ այնմ փոխվում է նաև եղանակը, ինչ որ անշուշտ հետաքրքրական է ինքնին:

35. Աղասարու նամբան.

36. Մենեմշեյի նամբան.

Այս զովքերի խոսքերը և, մանավանդ եղանակների կառուցվածքը, երբեմն մեծ արվեստով, երբեմն էլ կաղալով, հին օրերի բարբերով է շինված և տեղական դժգոյք վրա հարմարեցված: Այսպես, զեպերի վայրը լինում է Աղասարու ձամբան, Մենեմշեյի ձամբան, Մյուլլիի ձամբան և այլն: Գեպերն առավելապես օղբերգական է, ինչպես եղանակներից էլ պարզ երևում է: Խոսքերի ընդհանուր շնորք, տալաշափական կազմությունը, ընթացքը և այլն, մեծ մասամբ բովանդակությունն իսկ, մեղ ծանոթ հայրենիների պատանդիներ են՝ պատշաճեցված զեպերի նկարագրությունը:

37. Էլի', հաջի հաջիկ.

Ահա վասիկ բազառիկ նշանակություն ունեցող մի ողբ: Երգողն այն անվանել է մաղարան, այս բառը զործածելով մեռելոցի ողբ ու լաց իմաստով: Յոթնաստուներամյա Մամա Քեմերյանը, որ Ամերիկայի Բոստոն քաղաքի հանդիպակաց Հարվարդի համալսարանի մոտերը, մի համեստ տան մեջ էր բնակվում, շրջապատված իր թոռով ու ծոռներով, երբևէ էլ ավելի բան տաս նրդ, բոլորն էլ այնքան քնցելովամբ ու զգայնոտովյամբ: Բայց չեմ մոռացել և չեմ կարող մոռանալ այն օրը, երբ իր փոքրիկ ծոռնիկին թևերի տակ առած ա՛յս երբը երգեց: Նախքան տրվելիք բացատրությունները, հարմար ենք տեսնում սրանից

35 տարի առաջ այս երգի հետ մեր գրի առած դիտողությունը նույնությամբ օրինակել: «Մամա Քեմերյան, արտորեն դարձին, 1918-ին, երբ գլուղ կը հանդիպի, կը տեսնե շուրս կողմը ավերակ ու անտերունջ: Ո՛չ իրենց տունը, ո՛չ հորենական տունը, ո՛չ էլ եկեղեցին կը տեսնե: Հանգստի Բաբեն և ձրոյիկ աղբյուրին տեղեն զնջան տուններուն զեթ վայելցող դտնել: Հուզումեն կերթա դերեզմանատուն ու իր հոր գերեզմանին վրա կողբա...»:

Այս հինգ բառյակները, որ անուսում Մամա Քեմերյանի շարադրածներն են, ծուծկալ և սեզմ կերպով տալիս են նախնիքի ահավորության սահմանեցող պատկերը: Մասնը շարադրված են շատ ավելի հին ողբերի նմանությամբ, երբեմն տառացի հետեղությունամբ անմիջապես և բոլորովին դանդաղանովում է վերջին տարիներին պատահարների շուրջ հորինված տեղական խաղերի խաչատարված ոճերից:

Ինչպես շարադրված խոսքերի մեջ նշմարվում են հեռավոր անցյալի հատուկներ հետքեր, նմանապես, այլ մասնավանդ, այս խոսքերի վրա երգված եղանակավորումը անմիջապես և բոլորովին դանդաղանովում է վերջին տարիներին պատահարների շուրջ հորինված տեղական խաղերի խաչատարված ոճերից:

Ո՛րտեղից որտեղ Մամա Քեմերյանը պիտի ողբար իր կորուստները, ինչպես՝ ողբացել են իր նախնիները անհամար տարիներ առաջ: Ի՛նչքան նմանություն կա Հայաշխարհի դանդաղան վայրերի, մանավանդ Ակնա շրջանի մեջ երգված ու դեռ պահված օրորներն է ողբերի կսկծալի եղանակների հետ:

Սխալված չենք լինի, եթե ասենք, թե այս բոլորը շարունակաբար զուգորդված են իրար, և այդ զգման, ինչպես ասել ենք, մեղ կարող է տանել մինչև պատմության մեջ հիշված «Լացող կանայք»-ի ավանդույթին: Այս երգերի առանձնակի ոճը հարատեղ է և ավանդական ձևերի խորհրդավորության հետեանքով լուի նվազագույն աղավաղումների է ենթարկվել:

Ահա վասիկ բազառառիկ ուսումնասիրության հրապուրելի մի նյութ, որ բազմապիսի որոնումներն է կարող, որի մեջ այնպես կամ այնպես խորանալով, զուցե կարելի լինի գտնել փոքրիկ մի արահետ, որ մեղ կարող է տանել հարյուրամյոր, թերևս հազարամյոր տարիների տեղաշարժների ընթացքում դիզված հուզածակ բլուրներն մոտ: Բլուրները լեզու չունեն, բայց կխոսեն: Միայն թե պետք է փորձել: Բլուրները վառվում են փորելու խնկրությամբ տառապողների բա՛նի ու բրձի ձայնը լսելու կարոտով:

38. Սխալ չորին առիթ.

Մեր սեպարի օրինակը սկսվում էր «Ջափուխ բեռնել Խփրիանոսին բեռներ»՝ առգով, ոսկայն եղանակը երգվել է երկրորդ և երրորդ տողերի բառերով: Մենք հարմար տեսանք այս սկզբնական տողը նշանակել վերջավորության մեջ, հակառակ որ միտքը ավարտված է: Հայտնի է, թե այս ողբը հյուսված է ժամանակակից գեպրի վրա, Իփրիանոս Եսենով

կարիճի դավադրաբար սպանության շուրջը: Չնայած դրան, իր խոսքերով ու երաժշտական կազմութամբ ավելի շուտ ավանդական երգերի շարքին է պատկանում, ինչպես այս հոգեցունց ստղերը.

Մարիկա որ շճաշնա՝

Օղույ,

Մենձ հարսին տարեք.

Օղույ,

Մենձ հարսն որ շճաշնա՝

Օղույ,

Իմ յարուս տարեք,

Անի հոտեն կը ճաշնա:

Երաժշտական կառուցվածքը հարմարեցված է խոսքերի անհավասար կշռի վրա: Այնպես որ տակտերի բնական ընթացքը մասամբ խախտված է: Մենք պահել ենք եղանակը աշնպես, ինչպես որ երգվել է մեզ:

Այս երգի ինչպես խոսքերը, նաև եղանակը ցույց են տալիս, թե պատկանելի մի հնություն են, որ ժողովուրդը դարձանալիորեն պահել է առօրյա կենցաղային ցնցող զեպքերի նկարագրության համար դուրս է բերել իր պահեստի սնգուկից:

ՔՆԱՐԱԿԱՆ ԵՐԳԵՐ

39, 40, 41, 42, 43. Յար, Բանի.

«Յար քանի» երգերի շարքի խոսքերի տաղաչափությունը խառն է: Ըստ եղանակի կշռի ծանոթ մետասանոտյա շափն է, որ 6+5 ստորաբաժանում ունի: Սակայն նույն շափը ունի նաև 4+4+3 հայտնի ստորաբաժանումն էլ, որ ալյառեղ հաճախ դորժանված է, առանց նկատի ունենալու ամբողջության տաղաչափական ճշտությունը:

Օրինակ, 29—30 սուգերը՝

Եկան տարին, հարսին մարը լացցուցին,

Ի՞նչ խունկերով, ի՞նչ մոմերով ժամ տարին:

ըստ եղանակի բաժանվում են այսպես.

Եկան տարին, հարսին | մարը լացցուցին,

Ի՞նչ խունկերով, ի՞նչ մոմերով ժամ տարին:

Առաջին ստղի կառուցվածքը բոլորովին խորթ չէ, քանի որ նրա երկրորդ հատածը սկսվում է ամբողջական բառով՝ «մարը լացցուցին»: Իսկ երկրորդ ստղի նման բաժանումն անբնդունելի է, և այդպիսի երևույթը արգարև խորթ է հայերեն լեզվի զբաղր կամ անզրի բանահյուսության սկզբունքներին, ներելի չէ կարգալու կամ աբսուրդանելու մասնանակ: Սակայն և աշնպես, երգվելու պարագային այս խորթությունը հաճախ հաբվում է երգողների ելեկշային քնադղական զգացողությամբ:

«Յար քանի»-ների շարքը երկու ձևով է երգված: Առաջինը (№ 39)՝ ծանր և հանդարտ, ինչպես հարսանեկան երգերը: Երկրորդը (№ 40, 41, 42 և 43)՝ արագ և ցատկատուն՝ պարաձև:

Առաջին եղանակը զրեթև մոտացվել է շատերի կողմից: Չորս երգողներից միայն մեկն էր հիշում այս եղանակը: Անշուշտ, ինչպես մյուսները, ինքն էլ ծանոթ էր երկրորդ երգվածին: Մյուս երգողներին մասնավոր կերպով հարցրել ենք, թե ուրիշ եղանակ էլ չէ՞ն հիշում արդյոք: Նույնիսկ այս եղանակը երգել ենք՝ իրենց հիշողությունը թարմացնել ջանալով: Բայց իդուր...

«Յար քանի» երգը, իր խոսքերի պարունակությամբ, հայրենների, ալադյուղունների ուսումնասիրության համար կարևոր օղակ ենք համարում նրանց մայր բնագավառի մեջ պահված ընդարձակ շարքում: Այսպես, շատ հատկանշական է «Յար քանի, յար քանի» սկզբնավորությունը, որի ամենամոտիկ մի ձևը «Քանի մեկ, քանի մեկ» խոսքերով կա Ակնա երգերում:

Քանի մեկ, քանի մեկ ազ քու նաղերըդ,
Անմահության ջուրով վըլա մաղերըդ.
Նա ուր [որ] երթամ որո՞ւ տ'անես նաղերըդ.
Եկո՛ւր, աղվո՛ւր աղչիկ, հարս եղար մեզի.

և այլն:

Ինչպես «Յար քանի» երգի պարունակության մեծ մասը, այս ևս հարսանեկան երգի մի մասն է:

Մյուս կողմից, երգի, հետևյալ 8—11 տողերը՝

Յար, յար, եկուր, յար, դերդերու ճար ըրն,
Քու զըրած խոցերուդ գուն մեյհընմ ըրն,
և այլն,

առավելապես սիրո և կարոտի հայրեններից են: Ավանդական այսպիսի երգերի ժանրը որոշվում է գործածված եղանակների ոճական առանձնահատկություններով:

Այս երգի խոսքերի մի քանի տները ծանոթ էին նաև Սողոմն և Տիգրանուհի Փաթինյաններին (Ազարազարից), սակայն, նրանք եղանակը չէին հիշում: Մեզ ավելցին հետաքրքրական մի այլ քառյակ, դարձյալ առանց եղանակի: Մտորեցինոմ ենք այդ քառյակը, որի նախադասիքը գտնվում են մայր հայրենիքի զանազան զավառների մեջ: Ազգագրական և մանավանդ բարբալյին տեսակետից ուշադրավ քառյակ է սա: «Հարքը վրլին Եփեցավ» ասությունը հիշեցնում է ավանդական հուրարաղի ծխալյան սովորություն:

Էկուր էրթանք էզին ի վար, պըզտի՛ հարս,
Դուն զընդուլին, ևս քո վըրադ, պըզտի՛ հարս,
Մինչև լուացավ, հորթն զըլտին Էփեցավ,
Որը կերան, որը զրին գոտինին:

44. Յար, ուր կերաս.

Այս երգի հարակից խոսքերը գտնվում են «Յար քանի»-ների շարքի մեջ: Եղանակը կարելի է համարել № 39 երգի մի տարբերակը:

Ուշադրության արժանի է, թե այս երգերի խոսքերի վրա ժողովուրդը ի՞նչքան բնականորեն և գյուրությունամբ է հյուսում տարբեր-տարբեր հուզումներ արտահայտող մեղեդիներ, ինչպես № 39 և այս № 44 երգերի մեղեդիները, որ լացի վշտագին թևին է երկարում, և նույն խոսքերի հենքի վրա երգված № 40, 41, 42 և 43 երգերի մեղեդիները, որոնք նույնքան բնականորեն հյուսում են ուրախության ու բերկրանքի արտահայտություններ:

45, 46, 47. Յար, յար, էկուր.

Այս շարքը «Յար քանի» շարքի շարունակությունը կարելի է նկատել: Երեք փափոխակներն էլ նույն վայրից, նույն անձը տարբեր օրեր է երգել:

Թեև տեքստի մեծագույն մասը «Յար քանի» շարքի ուղղակի նմանություն է (մի կերպ,

կարելի է ասել, իրար լրացնում են), բայց մենք ղեկավար ենք առանձին, ի մասի ունենալով երաժշտական տեքստը, նաև Օվաջբերի բարբառային հնչյունները, որ այստեղ գրանշված են և փոքրիշատե տարբերվում են այլ վայրերի, ինչպես Պարտիզակի բարբառային հնչյունները:

Առաջին փոփոխակը երգված է ձանր, պարզ ու հանդարտ ոճով: Երկրորդը սկսվում է զվարթ և որոշապես պարային ռիթմով: Շարունակության մեջ ռիթմը կազմում է և եղանակը աղբյուրում է: Իրրորդ փոփոխակը պարային է՝ 8 բարդ շափով է բացվում: Առաջին նախադասությունը երաժշտականապես կարելի է կատարել նկատել: Իսկ երկրորդ նախադասությունը, հակառակ երաժշտական հիշտ կառուցվածքին, մեղ թվում է, թե արեւելյան քաղաքային երաժշտության ազդեցությունը ունի և առաջին նախադասության լադային հըստակ կառուցվածքին չի համաձայնում:

Մի քանի բացատրություն լուսավորաւ րոտների և աղեկուկների մասին: Մեծ շփոթություն կա այս լուսավորաւ ինչի համար: Այլուր տեսանք լուսավորաւ կողեր կամ կովեր և կամ՝ լուսավորաւ փողեր և ալին: Այստեղ էլ ահալաոիկ հանդիպում ենք րուներ: Առաջին աղեկուկով թվում է, թե պարզ վրիպում է այս թոռները, սակայն, երբ հաջորդող 13—20 տողերը վերձանում ենք և աղվուրի մոտ գտնում ենք աղեկուկներ, «որ կուզան լուսն լուս պարելով ու մեզին յար կուզեն», ահամա փորձվում ենք թոռներ ու աղեկուկների մեջ տեսնել քրիստոնեական և նախաքրիստոնեական հավատալիքների ու հին նախապաշարունների հետք՝ չար ու բարի օղիներ, որ հին, հին օրերից ի վեր տակալվին կամենում են «լուսն լուս պարել» ժողովրդի նախապաշարունների հետ: Սերաստիայի բարբառը ունի «բընդմեղ աղեկներ» (բան զմեզ աղեկ) բացատրությունը իրեն հոգնաւ չար հրեշտակներ: Մենք այս պարագան հիշեցինք անցողակի, պարզապես բանասերների ուշադրության հանձնելու համար: Բարբառը ունի աղվուր, աղվուրիկ, նաև՝ աղեկ, շատ աղեկ գործածական բառերը, սակայն աղեկուկ իրեն գործածական բառ մեղ ծանոթ չլինելով, փորձեցինք կապել հին հավատալիքների հետ:

48. երկնային րըռում ըլլայի.

49 և 50. երկնային րըռում ըլլայի.

Երկու տեքստն էլ սիրո և կարոտի երգ կարելի է համարել:

Առաջինը՝ № 48-ը, հակառակ որոշ վրիպումների, հավանաբար միջնադարի խորքից է գալիս: Դա հասկացվում է բարբառի մեջ չգործածված միջնադարյան գրական լեզվի բառերի շատությունից, ինչպես՝ երկնային րըռում փոխանակ երկնային րըռում, միեւալու և երկնավոր հանգալորումը և ալին: Այս բառակների լավագույն նմուշները երևում են ներկա հավաքածուի տարբեր տեքստերում, ինչպես նաև Հայաստանի այլ քնակավայրերից հավաքված երգերի մեջ:

Երկրորդ տեքստը, որ երկու տարբերակով երգվել է նույն անձի կողմից, թվում է, թե աշխարհաբար լեզվի ազդեցությունը կրած պիտի լինի: Երգողը գոհ. կարագույզանը, բարձրագույն կրթություն և աղեկաբույժի մասնագիտություն ստացած ու գրական ճաշակ ունեցող մտավորական զեմք էր: Նույն այս աշխապես գովելի հատկությունները, սակայն, անզգաւաբար ազդած պիտի լինեն իր գլուղի բարբառի անաղաբատությունը հիշելու մեջ: Թրինակի համար, հետեյաները կասկածելի են թվում մեզ՝ «Գիշերը մինչև առալոտ», «Ըրընց բընի կանցընի», «Ան ի՛նչ աղվուր, ի՛նչ զեկեցիկ...»: Ստուգելի են մինչև առալոտ... Բարբառը ունի միեւուլ: Գեղեցիկ բառը հետաձուտ է, բարբառը աղվուր է գործածում: Ըրընց բընի-ն առանց բնի կամ առանց Դեանալու գրական ձևն է, որ բարբառային

հնչյունով էլ բորենց Բրնի տակավին բացատրելի չէ, որովհետև բարբառը ԲուՆՐ չի հուղում Բրնի, այլ միշտ արմատը պահում է:

Այս պարագայական բացատրությունները տվինք առիթը հարմար սեպեցով: Այդպիսի դժվարությունների հաճախ ենք հանդիպել մեր տեքստերի հավաքման ընթացքում, որովհետև սերունդը, որից բաղել ենք, բոլորովին անգրագետ չէր, այլ գրական լեզվով խոսում ու կարգում էր: Թեև մեծ ճիգ էին թափում իրենց բարբառի նորությունները վերհիշելու և գրական լեզվի հետ շփոթելու համար:

Նույնպիսի դժվարություններ ենք ունեցել եղանակները գրի առնելիս, որովհետև այս սերունդը մեծացել կամ ականջը լցվել էր հայ զարդների նորամուտ էրգերով կամ օտար երկիրների ազդեցություններով:

№ 48 տարբերակը երգել է Մամա Քեմիրյանը, որ Ամերիկայի մի անկյունում ծվարել էր, երբ իրեն հանդիպեցինք: Ամերիկայի կյանքի հետ ինքը որևէ կապ չուներ: Ամերիկյան կար ու չկար: Իր գյուղը գիտեր և իր գյուղի հիշատակներով էր ապրում: Մինչև հիմա ընտ հիշում էմ իր հողումը, երբ այս երգը ձայնադրածս ժամանակ Քեմիրյան Մաման իր ձայնի ամեն մի հնչյունով թրթռումներին խառնում էր արտասուքի թանձրակուտակ կաշվակներ: Ահա մի երգ, որ հայեցի երգելու պարզության և անսեփեթության տիպար օրինակ կարելի է համարել և բազմատության համար իբրև չափանիշ գործածել:

№№ 49 և 50 երգերի տեքստի վերաբերմամբ արդեն հիշեցինք երդողի աքառու հառկանիշները: Երաժշտապես էլ նույն գրական և բացասական կողմերը նկատելի էին: Մեր աշխատանքի տեսանկյունից դիտելով, բացասական ենք համարում իր լայն ծանոթությանը հայկական ընթացիկ երաժշտության, ինչպես նաև եվրոպական օպերային և բեմական երաժշտության, նաև արեկյան երաժշտության: Սակայն, այս երեք դրավոր հոսանքների ազդեցության տակ եղող մեկը, երբ ձգտում է իր գյուղի մանկական հիշատակները վերաբաղ անել, չափազանց դեահատելի է:

Երաժշտագետների համար, ինչպես մեզ համար, հետաքրքրական է նախ՝ այս եղանակների նույն անձի կողմից երգված լինելու պարագան: Երկրորդը՝ ձայնաշարի բացառիկ ընդարձակությունը և լադային նույնության մեծ եղանակին ելնելույն տարբեր լուծումներ տրված լինելը: Երրորդը՝ արեկյան երաժշտության երկարաձգելու սովորության նշմարելի հետքերը:

Այս երեքը կարելի է բաղդատել № 32 երգի հետ իր փոփոխականերով:

51. Տալլան տալլային վրա.

Ահավասիկ ջանդույումի քառյակների մի փունջ, որ ազգագրական տեսակետից հետաքրքրական պետք է լինի, քանի որ մեկ վայրի բարբառով է և նույն անձից գրի առնված: Նկատելի է բարբառի ինքնահատկությունը՝ x հնչյունը փափկացնելը:

Այդ քառյակները ոչ միայն այս շրջանի մեջ, այլև ամբողջ Հայաստան աշխարհում ամենատարածված քառյակներից են, ուստի բաղդատության համար էլ հետաքրքրական են:

Ինչպես տեսանք, այսպիսի քառյակները զանազան եղանակների վրա են երգվում կամ հարմարեցվում: Մեջք բերված եղանակից մեր տղավորությունը այն է, թե հակառակ տեքստի հնության, եղանակը հնի ու նորի խառնուրդ է և առավել կամ նվազ աստիճանով կրել է Պոլսո բաղբենի միջավայրի ազդեցությունը: Մասնավորապես երկրորդ, վերջացող նախադասությունը այս շրջանի տեղական ոճից տարբեր և հետսամուտ է թվում:

բերած պետք է լինեն այս երգը իր սկզբնական ձևով ու բարբառով, որ ժամանակի ընթացքում այս շրջանին հատուկ Արևմտյան բարբառի ճնշող ազդեցություն է ենթարկված: Օրինակ՝ Վանի բարբառում՝ «Կակո, մամո, կյաբգա զիս», այստեղ վերածված է՝ «Հարի՛կ, մարի՛կ, իս կարդև» նոր ձևին: Վանա շրջանի մեջ երգված պարերգերն էլ, որ ղյունդ են կոչվում, այս եղանակներին զրեթե նման են երգվում, նույն լազային փոփոխություններով:

Այս երգերի մեջ նկատելի է ք վանկի փափկորեն հավելումը, առանց չափական կշռի վրա ազդելու, պարային շարժումների ոտքին համապատասխան: Սա ժողովրդական արտահայտության ուշագրավ հատկություններից մեկն է:

№ 56 երգի եղանակը համեմատաբար նվազ արագ է օրորուն է, 6/8 չափին հատուկ ազատ շեշտավորումներով: Հետաքրքրական են երգողի մեկիզմային թրթռացումները:

№ 57 եղանակը իր սկզբնական նախադասության մեջ լազային կազմով մասամբ զանազանվում է նախորդներից:

Տեսաքի մեջ գործածված բլումբուրջի, բոչաջի բառերը արհեստներ են, որոնք Հայաստանում հաճախ օտար (պարսիկ, արաբ ե թուրք) լեզուներով են կոչվել: Գարերի ընթացքում Հայաստանին տիրող բռնականները տեղացի բնիկ տարրի վատասակը գրավելու նտեից բնկած լինելով՝ արհեստներով շեն զբաղվել: Մանոթ է արդեն, թե հայ ամեն տեսակ արհեստավորների, ամենախոնարհ ծառայողներից մինչև արվեստագետների շատ ազգահասները զեռ մինչև այսօր էլ այս օտար բառերի վրա են կաղապարված, ինչպես՝ Քյոմարջյան, Բոյաջյան, Տելլրմենջյան, կամ Գալֆայան, Մուհենթոյան և այլն և այլն: Մտանավորապես թուրքերը արհեստավոր շեն եղել: Հին ժամանակները բացառապես մեծ քաղաքների հացազործներն ու մաղործները իսլամ ու մուհամմեդ են եղել, կրոնական նկատառումներով: Դյալուրի ձևերով եկված հաց կամ տորթված միս ուտելը հաճում, անհերքելի էր սեղված, ինչ որ վերջին հարյուր տարիների ընթացքում այլևս մեղմացել և մոլեռանդ խորականությունը զաղարել էր զոնե հացի և մսի վերաբերյալ:

58. Մամուկ, մամուկ.

Այս շորորուն շորջպարի կարճույիկ ու պարզ եղանակը առանձին ուշադրության արժանի ենք համարում նախ նրա համար, որ մարուր է երգվել և ավելորդ զարդարանքներից զերծ է: Երկրորդ՝ իր «օրորումով» շորջպարի ամբողջական պատկերն է գծում: Երրորդ՝ տեսքով, բարերախտաբար, հարուստ է ավանդական խոսքերի ընտիր փնջով, ինչպես նաև տեղային սովորույթների և բարքի պատկերավոր ներկայացումով: Չորրորդ բարբառային բառերի և հնչյունի լավ օրինակ է: Հինգերորդ՝ համեմատաբար դժվար գտանելի կատալային աշխույժ պարերից է, որ հարց ու պատասխանի ձևով ասվող հեգնական ու զվարթ, ծիծաղ առաջացնող խոսքերի հետ մեծ թարմություն և աշխուժություն է բերում:

Նշանակի և խոսքերի ընդհանուր հենքը անտարակուսելի է դարձնում, թե այս թվերը մինչև ուր են երկարում ամբողջ Հայաստան աշխարհի տարածությունը: Ամեն տեղ երգում են.

Մեր տուն, ձեր տուն մոտիկ-մոտիկ.

Կերթանք կուգանք բոպիկ-բոպիկ:

Շատ հատկանշական է նաև, մասնավորապես 16—21 տողերի շարքը, որ հին հատապարհների և ձեռքերի հետքեր են տեսնվում:

բերած պետք է լինեն այս երգը իր սկզբնական ձևով ու բարբառով, որ ժամանակի ընթացքում այս շրջանին հատուկ Արևմտյան բարբառի ճնշող ազդեցություն է ենթարկված: Օրինակ՝ Վանի բարբառում՝ «Կակո, մամո, կյաբգա զիս», այստեղ վերածված է՝ «Հարի՛կ, մարի՛կ, իս կարդև» նոր ձևին: Վանա շրջանի մեջ երգված պարերգերն էլ, որ ղյունդ են կոչվում, այս եղանակներին զրեթե նման են երգվում, նույն լազային փոփոխություններով:

Այս երգերի մեջ նկատելի է ք վանկի փափկորեն հավելումը, տառնց չափական կշռի վրա սզվելու, պարային շարժումների ոտքին համապատասխան: Սա ժողովրդական արտահայտության ուշագրավ հատկություններից մեկն է:

№ 56 երգի եղանակը համեմատաբար նվազ արագ է օրորուն է, 6/8 չափին հատուկ ազատ շեշտավորումներով: Հետաքրքրական են երգողի մեկիզմային թրթռացումները:

№ 57 եղանակը իր սկզբնական նախադասության մեջ լազային կազմով մասամբ զանազանվում է նախորդներից:

Տեսաթի մեջ գործածված բլումբուրջի, բոչաջի բառերը արհեստներ են, որոնք Հայաստանում հաճախ օտար (պարսիկ, արաբ ե թուրք) լեզուներով են կոչվել: Գարերի ընթացքում Հայաստանին տիրող բռնականները տեղացի բնիկ տարրի վատասակը զրավելու նտեից բնկած լինելով՝ արհեստներով շեն զրգովել: Մանոթ է արդեն, թե հայ ամեն տեսակ արհեստավորների, ամենախոնարհ ծառայողներից մինչև արվեստագետների շատ ազգանուններ զեռ մինչև այսօր էլ այս օտար բառերի վրա են կաղապարված, ինչպես՝ Քյոմարջյան, Բոչաջյան, Տեյրերենջյան, կամ Գալֆայան, Մուհենթոյան և այլն և այլն: Մտնավորապես թուրքերը արհեստավոր շեն եղել: Հին ժամանակները բացառապես մեծ քաղաքների հացազործներն ու մաղործները իսլամ ու մուհամմեդ են եղել, կրոնական նկատառումներով: Գյալուրի ձևերով եկված հաց կամ մորթված միս ուտելը հաճում, անհերքելի էր սեղված, ինչ որ վերջին հարյուր տարիների ընթացքում այլևս մեղմացել և մոլորանոց խորականությունը զաղարել էր զոնե հացի և մսի վերաբերյալ:

58. Մամուկ, մամուկ.

Այս շորորուն շորջպարի կարճույիկ ու պարզ եղանակը առանձին ուշադրության արժանի ենք համարում նախ նրա համար, որ մարուր է երգվել և ավելորդ զարդարանքներից զերծ է երկրորդ՝ իր «օրորումով» շորջպարի ամբողջական պատկերն է գծում: Երրորդ՝ տեսքով, բարերախտաբար, հարուստ է ավանդական խոսքերի ընտիր փնջով, ինչպես նաև տեղային սովորույթների և բարբի պատկերավոր ներկայացումով: Չորրորդ բարբառային բառերի և հնչյունի լավ օրինակ է: Հինգերորդ՝ համեմատաբար զմլար զտանելի կատապային աշխույժ պարերից է, որ հարց ու պատասխանի ձևով ասվող հեգնական ու զվարթ, ծիծաղ առաջացնող խոսքերի հետ մեծ թարմություն և աշխուժություն է բերում:

Նշանակի և խոսքերի ընդհանուր հենքը անտարակուսելի է դարձնում, թե այս թվերը մինչև ուր են երկարում ամբողջ Հայաստան աշխարհի տարածությունը: Ամեն տեղ երգում են.

Մեր տուն, ձեր տուն մոտիկ-մոտիկ.

Կերթանք կուզանք բոպիկ-բոպիկ:

Շատ հատկանշական է նաև, մասնավորապես 16—21 տողերի շարքը, որ հին հատապարհների և ձեռքերի հետքեր են տեսնվում:

Ամեն կերպով այս շրջանի անցյալ և ներկա բարձր լայնորեն պատկերող, հազվադուր մաքուր ու պարզ մի «նշխար» ենք համարում այս երգը:

59. Աղշիկըս, Բեզի՝ շափղա մը.

60. Աղշիկըս, Բեզի՝ ֆորփն կալուշ.

61. Աղշրկան՝ փորփն կալուշ.

Այս երգի նախատիպերն էլ կան զրեթի հայկական բոլոր վայրերում: Զվարճախոն պարունակությունը ամեն տեղ նույնն է: Բայց հագուստ-կապուստի վերաբերյալ անուն-ներքը մեծ դանդաղություններ ունեն տեղական բարբերի համաձայն: Այդ անունների մեջ գրեթե հայերեն բառ չի տեսնվում, որովհետև անտարական շուկայում օտար անունները հասարակաց են դարձել: Պոլսին շատ մոտ եղող այս գավառը արդեն յուրացրել էր թուրքական և նվրդական բառերի տեղականացած ձևերը:

Հակառակ որ խոսքերը առօրյա և արդիական գործածության են վերաբերում, եղանակների ուճը արդիական աղղեցություն չունենալուց դատ, այստեղ էլ, ուրիշ շատ երգերի նման, բնագավառի երգերին հատուկ հատկանիշները զրեթի նույնությամբ պահպանել է: Նկատի պետք է ունենալ, որ այսպիսի ճարագաներում ամենատուր փոփոխության են ենթարկվում պարագին եղանակները, ինչպես այս և մյուս բոլոր պարերիցի մեջ էլ որոշակի երևում է:

Այս երգի երեք տարբերակները լազային նման շղթայավորում ունեն, բայց յուրաքանչյուրի մեջ նշմարվում է անհատականություն: Մ 59 երգը հանդարտորեն է սկսվում և աստիճանաբար դեպի վեր է ընթանում, երկու քառույնների պարզագույն միացմամբ: Մ 60-ը, հնդգակի թափըով սկսվելով հետո հաջորդաբար լուծվում է քառույնական ծավալի մեջ՝ հասկանալի չեղարկություններով: Մ 61-ը լազային վերին ձայնները գործածելով, ավելի աշխուժություն է տալիս պարեղանակին, այսպիսով երգի ծագրականությունն ու ծիծաղելիությունը ընդգծելով:

62, 63. Լազ հավար.

64, 65. Ճար մանանա.

Այս չորս նույնանման երգերը ըստ կրկնակների՝ «Լազ հավար» և «Ճաթ մանանա»՝ կարելի է բաժանել երկու խմբի:

Դժվար է ասել, թե խոսքերի և կրկնակների կապը որքանով հիմնովին է: Խոսքերն ալիքի հնարույր են լինում: Դրանց պարունակության համաձայն մի պարային խաղի խաղարկության առջև ենք դնում: Նույն կամ նման խոսքերով այսպիսի պարային խաղերի ընդարձակ տարբերակներ կան Մուշում, Վանում, Բաղեշում, Երզնկայում և այլ շրջաններում նույնպես, տեղական բարբերին հարմարեցված:

Հետաքրքրական է, թե Լազ հավար և Ճար մանանա կրկնակները ե՞րբ և ի՞նչ համոթով են հասել այս գավառը: Եթե Ճար մանանա ընդունենք իբրև հինգ բեթված հավարական պարի կամ պարելանի մասնավոր անուն, ինչպես «Քուշարի», «Ետ ու առաջ» և այլն, այդ պարագային Լազ հավարը կոչումը բացատրության է կարոտում: Մեր կարծիքով այս կրկնակները բերված կարող են լինել Սև ծովի եզերքներից գաղթած համշենցիների կողմից, որոնց կոչել են հայ լազեր:

Չորս եղանակներն էլ արմատապես նույնն են և իբրա լրացնում են: Մասնավորապես ուշագրավ է Մ 65-ի միայն Ճար մանանա ձևը, որ կարծում ենք, թե այս պար-խաղի շրջանաձև և կշռավոր պարելու մասն է: Ընդհանուր առմամբ այս պարը մի կատակախաղ

է, իրար զեմ անցած երկու խմբեր սոխ ու սխտոր ծեծելու տեսարանի զվարճալի նմանությունն են տալիս: Ըստ խոսքերի՝ պարողները թթով, ղլխով, ճակատով սխտոր ծեծելու նմանողություններ անելով զվարճանում են: Կատարվում է կանանց հավարտյութերում, նաև մեծ խորախճությունների ժամանակ:

66, 67. Էյ, սիգդո, օլլան սիգդո.

Մեկ թվում է, թե էյ, սիգդո բացազանությունը հունական կամ բալկանյան դրացի ժողովրդներից փոխառնված է: Այդ կրկնակը ընդգրկում է եղանակի ամբողջական ընթացքը: Բայց եղանակի ելևէջային կազմությունը հայ ժողովրդական երգերին բնորոշ լինելով, գծվար է ասել, թե այն փոխառություն է:

Թեև խոսքերի մեջ հարսանիքի ակնարկություն կա, բայց այս երգը ավանդական հարսանական երգերի հետ կապ չունի:

Մեջերված պատասխիկը՝ Մամա, մանեն. մանաճա, մանիների շարքին է պատկանում:

68. Ակին ջուր պղտու է.

Այս երգի ուրիշ իր չափերի զանազանությունը բնորոշ պարային է: Հակառակ խոսքերի անհավասարության, առաջին տողը՝ 4+3 և 3+2, իսկ երկրորդ տողը՝ 4+4 և 3+2, եղանակի հավասարակշռությունը լավապես պահված է:

69. Հայտեցեմ, աղբյւնեմ.

70. Խնամի, խոջ ես էկեյ.

71. Սալվաւրն ր վար եմենի.

Պարերգերի այս շարքը, ինչպես հաջորդ շարքերից շատերը, ընդհանուր առմամբ մանի կամ ջանդուլում կոչված քառյակներինց են:

Երեք երգերն էլ եղանակի համանման ընթացք ունեն, հակառակ որ խոսքերի կշռով, պարունակությամբ կամ ուր և ինչ առթիվ երգված լինելով իրարից տարբերվում են: Այսպես, № 69 երգը ալադյուլուի կշիռը ունի, 6+5 չափով, սակայն հարմարեցված է մանիների յոթնոտյա երգերի չափին: № 70 և 71 երգերի քառյակներինց մի քանիսը հարսանիքին կատարվող երգեր են:

72. Սա դիմացի չամեր.

Այս պարերգի տեքստի նմանակը № 74 և 106 երգերն են մի տարբերությամբ. այնտեղ՝ ասված է Վնա դիմացի կալիբը, իսկ այստեղ՝ «Սա դիմացի չամերը»:

Գրեճըլար գյուղը հայտնի է ընդգրկմակաց մայրի անտառով: Այստեղից էլ՝ սա դիմացի չամերը: Շրջապատի բնության անմիջական անդրադարձումը ժողովրդական երգերի հատկանշական երևույթներից է:

Այս պարերգի դարձյալ մեկ ուրիշ հատկանշական կողմը եղանակի ուրիշն է, կենտ և զույգ ոտների հաստատուն հաջորդականությունը ամբողջ պարի ընթացքում, բացի օֆֆ բացազանությունից, որ թաղմացուցիչ փոփոխություն է առաջ բերում:

73. Աւո մը ունիմ.

74. Մեր տունը Խատըպայի.

75. Էկուր, աղբիյ, մեր տունը.

76. Էկուր, աղբիյ, մեր տունը.

77. Յա՛ւ, յա՛ւ քսելլա Էկալ.

78. Մեր բախճանն Ուլուպալիւր.

79. Ահա մը ունիմ՝ գարիյն.

Այսպիսի բառակները առատորէն զործածվում են տեղական ժողովրդական երգերում, թեև տեղական բարբրի ու բարբառի բոլոր փոփոխություններ են կրում, բայց հիմնականում զեռ ցույց են տալիս կապը իրենց ն. խավաչուրի հետ:

№ 79-ը բաղդատելի է նույն տեքստի վրա նույն անձի կողմից երգված № 73 երգի հետ: Այդ № 79-ը առանձնապես նկատելի է իր զնայուն կշռով ու շեշտավորությամբ: № 73, 74 և 76 երգերում սիլատուոն կրկնակը երգի եղանակի զբեթ կրկին արագությամբ է երգվում:

Սիլատուոն կամ Սիլ-լաղ-ղում, Քել-աղում կրկնակներից մեկն է, թե սիլատուոն հնչուոնը հիշատ է և սիլաղղում-քելաղղում հեղինական ձև տալու համար է փոխված: Երգողի կողմից մեկ տրված բացատրությունը, թե Քել-աղումը քել-Աղաւ է նշանակում (Քել՝ բաշալ), զոհացուցիչ է թվացել: Իսկ թե սիլատուոն բառի ծագումը ի՞նչ է կամ որտեղից է ինչպես է այդ բառն եկել այս շրջանը՝ մեր երգողները չեն կարողացել որևէ բացատրություն տալ և ստուգման կարող է: Մի պահ եթե նույնիսկ ընդունենք, թե իրենց շրջակա հայ լաղերը զործածում էին այս բառը, տակավին մնում է ստուգելի:

Ինչպես հիշվել է արդեն, այս երգերը հավաքական տոների, այլ մանավանդ հարստ-նեկան հանդեսների առթիվ պարելով երգվում էին: Մեկն է, թե № 79-ի եղանակը հարսի թնուշ և նազել մենապարի լավաղուն պտակերն է տալիս:

80. Կառնեկնց հարս կը տանին.

Տեղային բարբրի նկարագրություն է: Խոսքերը թեև լատն ու երբեմն հակասական էլ են, բայց եղանակի ընդհանուր շարադրությունը նկատի ունենալով՝ հակված ենք ենթադրելու, թե հին, ծիսական երգի արձագանքներ ունի: Այս ենթադրությունը անում ենք հիմնվելով մասնավորապես եղանակի սահուն ու համաչափ կշռի վրա:

Ա. առում և կրտսեմն կրկնակները մեծապես նպաստում են պարի ընթացքը կշռավորելու:

81. Շամտանը վառեցին.

Փյուղում պատահած արտակարգ դեպքի պատմություն է թվում, խաբված մի աղջկա՝ Պիթառի սղերգությունը թեև, որին իր սիրածից՝ Արուծից ուղեցել են զատել:

Երգողն այս երգը լսել է իր մանկության ժամանակ տեղացի մի ծեր կնոջից: Հակասակ խոսքերի թեթևության ու ծաղրականության, հետևելով սկզբնական ինքնորոշ տողին և եղանակի պարզության, հակված ենք եզրակացնելու, թե սա էլ մի հին երգ է.

82. Հարդ ալ սիրիմ, մարդ ալ սիրիմ.

Խոսքերն հին օրերից են շալիս: Ընդարձակ և լիակատար տեքստերը գտնվում են Խարբերդի, Երզնկայի և այլ շրջաններում: Երգողին այն ժամանակ հարցրել էինք Կեսսիե-կեսիե-ների մասին: Որևէ բացատրություն չէր կարողացել տալ: Երբ որ ասացինք, թե Կեսսիե-ը բառասուն և Կեսսիե-ն էլ կարաս կամ իրենց բարբառով քյուփ, տակաւ է նշանակում, զարմացաւ: Այն ժամանակ մենք էլ զարմացանք և ուրախացանք, որ հեռավոր տարիները բնոր տակ թաղված կարասի գինին տակավին խառ է մնացել:

Չէյ, պիճոն, պիճոն կրկնակին չենք հանդիպել այլ տեղ: Թեև համշենցիները՝ հայ

լազերը, հետեւեալը բերել են այս կրկնակն էլ, ինչպէս հաւանաբար եղանակն էլ, որ թեթեւ-
փոսն պարեւու տիպար նմուշ է:

83, 84. Աղջի՛, կըոր մեր տունը.

Ամբողջ տեքստը պատկանում է ջանդգնումների շարքին, ամենահայտնի նմանու-
թյամբ բնաշխարհի ջանդգնումների ~~աճիւրդ~~ պարունակութեան: Գիտելի է, թե այս տիպի
բառակները իրեն առաջը հարմարեցվում են ամենազանազան առիթներին, մի տեղ՝
իրեն հարսի գովք կամ մահվան սգը, մի այլ տեղ՝ իրեն սիրո և կարոտի երգ, իսկ շատ
անգամ ծառայում են իրեն պարերգերի տեքստերի անսպաս աղբյուր:

Եղանակի կենտրոնական մասն, անշուշտ, կրկնակն է իր պարային շեշտված չափով,
իսկ սկզբի ուշիտատիվները զործածվում են իրեն բացում և կրկնակի նախապատրաստու-
թյուն: Այս բառակների բոլորն էլ արդեն ծանոթ լինելով, բավական է, որ պարողներին
մեկը սկսի արտասանել

Աղջի՛, կըոր մեր տունը,

տունն եր-ն շեշտելով, մյուսներն արդեն սկսում են պարել, նույն ~~ոք~~ միմեով միասին երգելով՝

Տուր բարդախով զիցի մը

և անմիջապէս կապելով կրկնակի նմանաձայնական բացազանշություններին՝

Տալ տիլի տումբա,

տումբա,

տումբա:

Երկու տարբերակներն էլ, առավել կամ նվազ, նույն պատկերն են տալիս, երգողների
անհատական տրամադրութեան շողափնի փոփոխութեամբ: Մեկը՝ տունը զցում է մի
բառյակ վեր, իսկ մյուսը՝ մի եռյակ:

Տարբեր տոնայնութեամբ զրված լինելը հիմա է, որ նշմարում ենք: Հիշում ենք, թե
Մամա Փանոսյանի ձայնը բնականինք բարձր էր, իսկ Աղնիվ Պոտոսյանը՝ բնատուր շնոր-
հալի մի երգչուհի, բնորոշ ձայնածափալ ուներ:

Տալ տիլի տումբա կրկնակի չափը երգի խոսքերի չափին տարբեր է: Բայց տեսանելի
է, թե ինչպէս ժողովրդի բնազդական վարպետութեամբ բնորոշումն ~~ոք~~ պահվում է,
կրկնակի 9 վանկերը տեքստի 7 վանկերի նետ հավասարադաշտելով և պարի հստակ շեշ-
տադրութեամբ չկորցնելով:

Այս № 83 և № 84 երգերի եղանակները նույնանման են հաջորդ շարքին: Առանձին
ենք նշանակել զործածված բառակների դանաղանութեան համար:

85, 86, 87. Աբաբա մը սոխ էկավ.

88, 89. Առնեք կախով, կախով.

Այս շարքը երաժշտականապէս կապվում է նախորդ № 83 և 84 երգերին, տեքստերը
ավելի ճոխ են: Այստեղ խոսքերը պարագայական են, երգված անունները կարող էին շա-
րունակաբար փոփոխվել:

Ամենաշատ տարածված խաղերից մեկն է, առավելապէս մանկամարդ աղջիկներին
համար՝ թեթեւաշար ու զվարճալի մի խաղ:

Մի խումբ աղջիկներ շուրջանակի են շարվում իրար ձեռք բռնած և իրարից հեռու,
թեկերը բաց և օրորվելու, շարժվելու վիճակի մեջ: Աղջիկներից մեկը ասերգով ձայնում է
«Աբաբա մը սոխ էկավ»՝ կրկնակի, շարաճճի նայվածքներ պտտեցնելով մյուսներին վրա:
էկավ-ի ձայնը վեր նետելուն պէս պարը սկսվում է մի ազգեա անունը տալով: Այդ անունն

ո՛նեցողը շրջանի մեջ է առնվում և խումբը աջ ու ձախ ճոճումենքով շարունակում է, մինչդեռ մեջտեղի աղչվիր, իր շնորհի համեմատ մենապարում է: Դարձյալ ու դարձյալ կրկնվում է կրկնակը կես շարժուն հանդարտությամբ, տրվում նոր անուն և սկսվում նոր մենապար ու շուրջպար, կատակներով ու զվարթությամբ:

Երբ ռեգորությունը իր զգալիին է հասնում և ներկա աղչիկների անուններն էլ սպառվում են, սկսում են այս անգամ հեղեական ու սրամիտ ակնարկություններ անել բացակա աղչիկների, ծանոթ տղաների, կեսուր-մամիկի, խտապեմ պապիկի, տերտերի և այլոց անունները տալով:

Խոսքերի նշանակության համաձայն շուրջպարը նմանողություններով է կատարվում, օրինակ՝ «Պիլլոռը գրիթ ինկավ»-ի ժամանակ ձևերը դեպի կուրծքն են մոտեցնում, կամ եթե ասվելու է՝ «Պիլլոռը կուշարս ինկավ»՝ ձևերի և մարմնի պատկերավոր ու զվարճալի կապկումներ պետք է անեն: Եթե անունները հասնում են կամ արագ շեն հիշվում, այդ պարագային պատրաստ է ֆիլանեման՝ այսինչը կամ այնինչը, որպեսզի երգի պարագային ընթացքն ու աշխուժությունը չկադի:

Վերջին № 88 և 89 տարբերակները 1964-ի առաջին այցելության ժամանակ գրի և՛ առել Երևանում, նախկին արմաշցի մի բնտանիքից: Այստեղ բերված խոսքերը հնից ծանոթ սողերի հաղմարեցումներ են, տանտիլի տուրքա կրկնակը ևս նկատելի է:

Երաժշտական տեսակետից էլ նույնքան հետաքրքիր են: Այստեղ ամենապարզ կերպով իրագործվում է եվրոպական բմոնոլությունը մաժոր հասկացության բնական ձևը: Նայելի և քառյակի նաև տոնայնության բնական փոփոխությունները կատարվել են, հակառակ որ երգողները ծանոթ չէին այդ տեսակ ուսումնական բաների: Այսպիսի փոփոխություններ մեր ժողովրդական երգերի մեջ հանդիպում են ամեն տեղ և հաճախակի՝ Տոնայնությունը փոխելու հանձնությունյան զգացումը բնազդային լինելով՝ օրե՛կ դժվարություն չեն կրում այս տեսակ բաների համար:

Սույն փոփոխությունները լինում են մասնավորապես նաև նրա համար, որ ումանց ձայնը բնականից բարձր է լինում, իսկ ումանցն էլ՝ ցածր:

90. Էրկիեմեն իջավ չայլախը.

Խոսքերի այս փոքրիկ պատահիկը թեև պարունակությամբ նորակերտ է թվում, հետաքրքրական է իբրև տաղաչափական հին ձև:

Սա հնուց գործածված ութոտանի ստանալուրն է, որ 3+5 կամ 5+3 հատածներ ունի՝ Այսպես՝

Էրկիրենն իջավ չայլախը,

Բացվեցավ կարմիր բայրախը և ալլու:

Ժողովրդական, նաև դրական մշուս ութոտանին որոշապես տարբերվում է այս ութոտանիներից: Այսպես՝

Առավոտանցյա ի՞նչ շաղ էր,

Հարսը պախճանվարդ կը քաղեր:

Այս նույնքան դասական ութոտանին՝ 4+4 հավասար հատվածով, հնուց ի վեր ամենաշատ գործածված ձևն է, մանավանդ ժողովրդական երաժշտության մեջ: Սրա համար է, որ հաճախ վերիի 5+3 կամ 3+5 բաժանում ունեցող բաղմաթիվ ոտանավորներ երգվում են այս երկրորդ՝ ութոտանիի ոտքերով, և պատահում է հետևյալը.

երկինքն իջալ ջալախը,
Բացվեցա՞վ կարժիր բայրախը:

Բարերարաբար այս երգի խոսքերի և եղանակի կշիռը այնքան համաչափ է, որ կարելի է իրեն ախպար օրինակ նկատել:

91. Ատայու նամբան.

92. Ատայի նամբան.

Տեքստը ձախող է և կիսատ: Երկու տարբերակները կողք-կողքի բերելով հանգերձ՝ տակավին դժվար է պատմությունը իրազեկ լինել: Հայտնի չի պատճառ «Սրբուհին» դրամայի ղոհ է, թե՛ պարզապես սիրահարված է: Ալպագուլունների հնից ծանոթ խոսքերի անհաջող վերածում է, որ այս եղանակով է երգվել: Ուրիշ խոսքով, մեզ թվում է, թե այս երգի եղանակը կար արգեն և այս «գեպրի» բնորոշ պատմությունը անելու համար է դարձածվել:

Այս շարքը՝ 91 և 92, հաջորդ շարքը՝ № 94 և 95, ինչպես և № 35, 36 շարքը տեքստային տեսակետից որե՛կ կերպ իրար լրացնում են: Սակայն եղանակային կազմությունը նկատի առնելով, առանձին ենք զետեղել:

93. Դան-դան ընիմ.

Երեսա խաղացնելու խաղ է, զվարթ ու ցնծադին ոխիմով: Երգողը «Անուշիկ մարիկից է լսել», որը գլուխի գայակներից մեկն է եղել, բանիմաց ու տարեց մի կին:

Երգերը զասավորելիս առաջնորդված լինելով առավելապես եղանակների ոճային կազմավորով, սույն խաղը պարերգերի շարքի մեջ ենք դրել: Ալպագու՝ եթե խոսքերի շարադրությունը և պարունակությունը հետևելու լինենք, սա պետք էր ղեկ օրգանի շարքին հարակից, որովհետև ավանդական այդ երգերի բովանդակության հետ սերտորեն կապված է:

Այստեղ մայրն է, որ իր ցավերն ու կսկիծը մի պահ մոռացած, իր մանկիկը թեքի մեջ առած, խնդրվյալ անպարտիկ զեղումով կանչում է.

Դան, յավրում, դուն, յավրում...

Անուշիկս ես, դուն, յավրում,

Բերգուղնես ես, դուն, յավրում:

ՏԵՂԱԿԱՆ ԿԵՆՅԱԳԱՅԻՆ ԵՐԿԵՐ

94. Փավլիֆային վրայեն.

95. Փավլիֆային շեմք.

Այս երգը իր երկու տարբերակներով նախորդ համփաների հակադարձն է. քաղաքից դուրս է եկել մերենան, մետաքսն թեև բաշոզ «Փավլիքաններուն շեմերը տաշած են, տաշած»։ Բայց ի՞նչ անեն մինիներկ աղջիկները այդ փալլուն ու տաշած շեմերում, երբ իրենց տիրալը «մաշած է, մաշած»։

Տնտեսական կյանքի այս հեղաշրջումը Բուխարայի և Պրուսայի գյուղացիների նահապետական ապրելակերպի, վարք ու կենցաղի մեջ նորանոր երևույթներ է հարուցել... Եվ փավլիֆայի երգն է ծնվել։

Երգը ծնվել է, թերևս պետք է ասեինք՝ վերածնվել։ Որովհետև այս երգը գյուղից քաղաք գնացողների գլխին եկած «փորձանքների» զվարճախառն հեղանքների կամ երգիծանքների պատմությունը չունի։ Այս երգը եռացող կախանների միջից շերամի հյուսած խողպեղ գուրս հանող աղջնակի սրտին կոտտանքն է, որ նրա մատների ծայրերից է կախում։ Այստեղ զվարճանալ, ծիծաղել չկա, հյուժում կա։

Նորահյուս է այս երգը, նոր օրերի, բայց և որքա՞ն հին օրերի ցավերի արձագանք։ N 95 տարբերակը իր պարզունակ հանդարտության մեջ հիշեցնում է ծովի փոթորկոտ ալիքներ, որ ծովազրի ավազների վրա գալարվում ու հառաչում են։ Իսկ N 94 տարբերակի մեղեդին, որի 5/8 չափը պարեզանակների համար գործածված ցատկոտն չափն է, այստեղ թռչունի թևաբախումների նման բարձրանում ու ցածրանում է, կրճիկ մորմորոն բարբախտմբ պատկերելով։ Երկու տարբերակն էլ, թեև կյանքի նորագույն իրականության պատկերը տվող խոսքերի վրա հյուսված, մեզ թվում է, թե ժողովրդի հոգու մեջ արմատ ձգած ծառերի բողբոջումներ են։ Այս երկու երգերի մեջ իրական կյանքի ողբերգությունն է արտացոլվում։

96. Էս ու օլան էրքամ.

Այս և սրա նման տեղական երգերը, ամենավերջին շրջանի՝ 1900—1915 թթ. շարադրված երգեր են՝ համարում նրա համար, որ ա) կրկնակները թուրքերեն ծանոթ նազարաթի ձևեր ունեն և բ) եղանակները այդ շրջանի հասարակաց ծանոթ երգերի մասնակի ազդեցությունն են կրում։

եթե այս երևույթի բացատրությունը փնտրելու պետք լիներ, հետևյալ մեկնությունը անհավանական չէր թվա մեզ: Այս տարիներին էր, որ էդիսոնի գյուտ՝ զրամոֆոնը հասել էր մինչև Պոլիս և այլ ծովերայա քաղաքներ: Աստիճանաբար ավելի ու ավելի ընդհանրացավ և, մասնավորապես Պոլսի մոտիկ շրջաններում սրճարանների կամ հասարակաց հավաքատեղիների մեջ «գրամոֆոն շալիլը» նորույթի ձև ստացավ: Եվրոպական թևի կամ պարսյան ու բանդամուզիկային եղանակների հետ միասին Պոլսի խանեհեյնեհի երգած երգերն էլ սկսեցին լսվել: Իհարկե, այս եղանակները ավելի գյուրություն մեր մարտում, քան եվրոպական երաժշտության մեծ մասը:

Ուրեմն ժողովուրդը իր ակաճելին հեշտ եկած այս երկու տեսակ եղանակները լսելով ու լսելով և իր գիտացած լեզվով դրանց վրա բառեր ավելացնելով, զրանք իր բարբիս է հարմարեցրել:

Այս երգը, օրինակ, կրելով բանդամուզիկային կանանկների ազդեցությունը, այնուամենայնիվ, արեմալան տիպարի երգ չէ, իր շափական կշռով ավելի մոտենում է Պոլսի արևելյան երաժշտական ոճին, որի սովորական ժեքժերումները շուրի սակալան: Այս պատճառով հակված ենք այս երգն էլ տեղական մի հայ աշուղի կողմից տեղի հայ բարբերին հատուկ երգելու ոճին հարմարեցում համարել:

Երգի տեսքը շատ պատկերավոր է, և թվում է, թե այն շարունակական նկարադրական պատկերների պես էլ ունենալ, սակայն մեր ունեցածը այս մի տունն է միայն: Գուցե ուրիշ բանահավաքների մոտ գտնվեն այս երգի խոսքերի այլ պատկերները, որոնց մենք ծանոթ չենք:

97, 98, 99. Օր կանչիմ, կանչիմ.

Ինչպես նախորդ № 96 երգը, այս երգի երեք տարբերակներն էլ պատկանում են վերջին շրջանի երգերի շարքին:

Բուլմախի գյուրացին Պոլսին մոտիկ լինելով, շատ առիթներ է ունեցել Պոլիս գալու, առետուր անելու և այդուպի քաղաքային ու ընկերային խառնափնթոր բարբերը տեսնելու, սրճարանների մեջ երգված դանաղան, հաճախ թեթև ու զվարճալի երգերը լսելու: Բնականաբար, այսպիսի երգերի կրկնակները ավելի շուտ են տպավորվել, մինչդեռ խոսքերը, որ զրական թուրքերենով են շարադրված եղել, նրա համար անհասկանալի են մնացել: Այդ է պատճառը, որ այս կարգի երգերի կրկնակները գործածելով, գյուրացի հայը զրանց համար հայերեն խոսքեր է ձևակերպել, շատ անգամ կաղն ի կաղ, երբեմն էլ՝ հաջող:

Դժվար է ասել, թե այս երգի խոսքերը հաջող են, նույնքան դժվարանում ենք ասել, թե ձախող կամ անիմաստ են, որովհետև խոսքերի մի բեկոր միայն կարողացել ենք ձևոր բերել:

Դժվար է նաև ասել, թե սա թուրքերեն երգի պարզ նմանություն է, այսպիսի թուրքերեն որևէ երգի ծանոթ չենք, ամենավանդ, որ այս երեք տարբերակի եղանակների կազմությունն մեջ նշմարելի են հայ գյուրացու պարզ ոճի տարրեր:

«Աղլըն մեյմաա» անհասկանալի թնջուկը գործածելուց բացի, հայ երգողները շփոթում են նույնիսկ սառ բեթի և սառ բաճա արտահայտությունները: Նոր ժամանակներում Բուլմախի հայ գյուրացու համար այս բոլորը ծառայել են իբրև կաղապար: Այդ կաղապարի վրա իր գիտացած լեզվով խոսքեր է դրել և մի կերպ էլ եղանակավորել է:

Խոսքերի մեջ կա նաև «կատվին պալիրը»: Մեզ ասվել է, թե սա հայ լազերի գյուղի մոտ մի զատիվների անուն է:

100. Աղբի, կիւր մնա տունը.

Խոսքերը չափազանց խառն են և շփոթեցուցիչ, «Համբուա, շամբուա, շինգի դիշտի՛ք շամբուա» Թուրքերեն դարձվածքը հավանաբար բաղադրային հասարակաց որե՛կ երգի մի մասն է, որին ծանոթ չենք: Բայց ծանոթ ենք Թուրքերեն հասարակաց մի երգի, որի հղանակի սկզբնավորությունը գրեթե նույնանման է այս երգին: Գարձյալ, ուրեմն, մեր նախորդ բացատրությունները այս երգին էլ են վերաբերում:

Այս երգի խոսքերը կարկաված են: Հայերեն քառյուծները, որ վաղուց ծանոթ են ժողովրդին, բերված և հարմարեցված են այս նորակերտ եղանակին: «Համբուա, շամբուա» և «Ալտճ, ալտճ» կրկնակերպն են, որ հետևանքական են:

«Բաղճալարգո մազգանու, ի՛նչ անկ էկար, զբար «նո» խոսքերը Պոյսի ուսմորենի մեջ էլ դործածելի են հոգև, թեև ավելի կշռտ և զուհիկ ձևով: Հակված ենք ենթադրել, թե Պոյսի հայկաբերից հեկել, օրինակ, հոս արտասանությունը: Այլապես Բուխարայի բարբառում ընդգծված է ֆեռա, ֆուռա-ի մտամուր հնչյունը, որ մասնավորապես Սեբաստիայի բարբառին է հասուկ:

Վերջին բաղադր «Դա դերեյեն, ընձի, ալեմին խոջը» բառերով արդեն շատ է մոտենում Սեբաստիայի բարբառին: Հակված ենք ենթադրաբանալու, թե Սեբաստիայի կողմերից զաղթողների բարբառի մնացորդներն են այս հնչյունները:

101, 102, 103. Աբաճ՝ լեռը.

Կրկնաբերի բաղալամ-ներն ու ամման-ները և եղանակի ընդհանուր կազմությունը բաղադրային կյանքի նորամուտ ազդեցություն են մատնում, թեև, սակայն, մեր երգչ-ներին երգելու ոճի պարզունակությունը արժանի է ուշադրության: Հակառակ եղանակի նույնանմանության, երեք երգողներն էլ իրենց երգելու խնթատիպ անհատականությունը ի ցույց են դնում, ինչ որ շատ հետաքրքրական է դարձնում այս երգը:

Իսկ երգի խոսքերը բացառիկ կերպով պատկերում են այս շրջանի հազուստ-կապուստի մանրամասնությունները: Հավանական է, որ այդ պատկերն ավելի ընդարձակ եղած լինի: Սակայն, շատ ուրիշ պատճառիկներ թաղկատմամբ, այս երգը առանձնապես զուհացուցիչ կարելի է նկատել: Մանավանդ, որ հավաքական պարի ժամանակ հյուսված զվարճալի և կատակի նմուշ կարելի է համարել, ինչը որ ընդհանրապես ժողովրդական երգերի մեջ պանծառարար փոքր թիվ է կազմում:

Հազուստ-կապուստի հակադրության մեջ անուղղակիորեն ի հայտ են գալիս ընկերա-յին կյանքի հակասությունները:

104. Օրբագեղեն Չեցիլիք.

105. Բալլ օդունուն.

Այս երկու երգն իրենց հայերեն ու Թուրքերեն տեքստերով իրար լրացնում են: Կրկնաբերի Թուրքերեն լինելը և եղանակի ընդհանուր ընթացքը հայտնի է դարձնում, թե անկախան այս գեպեր վրա նախ Թուրքերեն է խոյ հորինվել, թեև Թուրքերեն առ սուր ինքնին բուլբուլին նորակերտ է թվում և հին նմուշների վրա մի կերպ հարմարեցված, և ապա տեղացի ժողովուրդը հայերեն բառեր է ավելացրել, օգտվելով ծանոթ ալագյուղու-ների պատրաստի նյութերից:

Հայերեն և Թուրքերեն խոսքերի տաղաչափությունը 11-ոսնյա ալագյուղուն է, հայերեն-

նը 6+5 հասածով, իսկ թուրքերենը՝ 4+4+3 հասածով: Չափական այս տարբերությունը եղանակի ընթացքի մեջ հաճախ կտրտումներ է առաջ բերում:

Եղանակները նույնանման են և որոշ մոտիկություն ունեն № 91 և 92 եղանակներին: Այնտեղ եղանակը երգվում է զվարթ ու հեղանական, իսկ այստեղ, մասնավորապես Մամա Քեմիքյանը երգել է հանդարտ ու ողբադին: Կրկնակը՝ Փովիկիֆլի րազումի, որ ինչպես մյուս օրինակների մեջ սրճարանային պարուհիների վավաշուա շարժումներն է հիշեցնում, Մամա Քեմիքյանը պազատանքով ու կոկիժով էր երգում ու կարծես ողբում էր իր կորցրած օրերիկների վրա:

Մանըացանք այս կետի վրա, անդրադառնալու համար, թե երգողից երգող ինչքան մեծ է տարբերությունը: Նվ ժողովրդական երգեր հավաքողի համար ի՞նչ մեծ բախտավորություն է երբեմն հանդիպել երգողների, որոնք բանաստեղծի և երաժշտի հոգի են կրում իրենց մեջ՝ աղնվացնելով աննշան կամ գոնհիկ մի երգ:

106. Նա դիմացի կալերը.

№ 83 և 84-ի ժանոթագրությունը ամբողջությամբ վերաբերում է նաև այս երգին, սրի բառայինները նույնպես մանիների, ջանգլուումների շարքին են պատկանում:

Ուշագրություն արժանի են, ինչպես մի քանի այլ, նաև այս եղանակի մեջ կատարված լազային շրջափոխությունները, մասնավորապես վերջավորություններում: Հատկապես այս եղանակի վերջավորության մեջ մի-րեկարով ու-ի վրա հանգչելը ուշագրավ է:

107. Արալանքիկի ճամբան.

«Ճամբաների» վրա շինված այս «խաղերը», որ հեռավոր ճամփաների հետքեր են հիշեցնում, այստեղ քալես տեղականացել են՝ տեղական ժանոթ ճամփաներ, որ գոյություն ունի արալանքից բաղադրի լալին պոզոտաներն են տանում: Գյուղերից բաղադրապես ճամփաների վրա պատահած մոլորումների պատմություններն են այսպիսի երգերի նյութը, դյուլացու կողմից միամտորեն պատկերված քարքարոտ ճամփաների վրա սայթաքող և ընկնողների պատմություն, ուր հաճախ ծիծաղելին (ըստ տեքստի) ու ողբալին (ըստ եղանակի) իրար մոտիկ կանգնած են:

Մեր հավաքած խոսքերը բավական չեն այս բացատրությունը արդարացնելու, սակայն բարասալի է, որ մեղնից առաջ հավաքված տեքստերի մեջ, ինչպես Աճառյանի դրի առածը (որը ստորև դնում ենք), որոշակի երևում է մի անձի շուրջ հյուսված արդի օրերի «ոպիսականը»:

ՅԱՆՏՐՄ, ԱՂԱՎՆԻ

Իզնիմիտին ճամբան քարոտ է, քարոտ,
Աղավնին տոբտոբին կարոտ է, կարոտ:
Յանտրմ, Աղավնի, օթման մընացիր,
Յանտրմ, Աղավնի, կրոզլես տանիս:
Ծերմակ ֆիտան հագար, էլար վո՛ւր կացիր,
Իզնիմիտին ծամը պըսակվի՛լ կացիր:
Ծերմակ ձին հստեցար, էլար վո՛ւր կացիր:
Իզնիմիտի ծամը պըսակվի՛լ կացիր:
Ի՛նչ խալթ խառնեցիր, էլար տե կացիր,
Իզնիմիտի ծամը պըսակվի՛լ կացիր:

Չինկյանենն առինք ձուկին ըստառան,
Աղալինին հղեր է դեղին մասխարան:
Հստամպողեն առինք թեստե մը շըզալ,
Աղալինին ծիծը թուռուն՝ փուրթուզալ:
Պատին ծակեն էլալ կոտորչը օձը,
Աղալինին պառկեր է տորթորին ծոցը:
Սա մեյտանին շեշմեն հուռ-հուռ կը վազե,
Աղալինին տորթորին տունը կը վազե:

Տ ա ր ք ե ր ա կ

Սա մեյտանին շեշմեն հուռ-հուռ կը նետե,
Աղալինին տորթորին կ'օպկէ կը նետե:
Ծերմակ հալ մը առինք, մատաղ մորթիցիներ,
Աղալինին տորթորին բովը խըրկեցինք:

«Աղագորական հանդես», գիրք IX, 1902:

Աճառչանի զրի առած տեքստը երկարորեն նկարագրում է որոշ մի գեպը, իր բոլոր մերկությունը: Բնե աղագորական հավաքածուների մեջ ընդհանրապես արհամարհված կամ զեղջված է կենցաղային այսպիսի վրանբացությունը, բոտ մեղ, սակայն, հարկ չկա այդպիսի «մարբարոնություն» և այս նկարագրությունն էլ, մասնավորապես աղագորականների համար, ընդունելի պետք է նկատվի:

Երանյն թե զգուշ պետք է լինել, որ ծիծաղելին և ոգրալին իրար խանդավաճ չլինեն, ինչպես իրրե տեքստ մեր ունեցած պատառկը: Առաջին տունը (Արուսեանի ճամբան և այլն) ամեն կերպով պատշաճում է հղանակի ոճին և ընդհանուր ընթացքին: Խարված մի աղջիկ, որ «օրթան» է մեացել և հեղինակի ու ծաղրանքի առարկա դարձել:

108. Մանկալը լեցուկ մախիւր.

Խոսքերը բոլորովին անգրական են, բայց գեպի պատմությունը կցկտուր է: Հայտնի է, թե այսպեղ նշանակվածը ծաղրական երգի մի մասն է: Երգողը այսքանն էր հիշում:

Նղանակը հավանաբար մի փոխառություն է, հիշեցնում է վանա շատ տարածված «Ֆորկա-Ֆորկա» և սրա նման պարերի հղանակները, ինչպես նաև «Լո, բերդ, բերդ» բրդական երգը և 1860-ական թվականների հայ ազատագրական շարժումների ընթացքում երգված երգերից մեկը, որի խոսքերից մեր հիշողություն մեջ մնացել է հետևյալ բառակալը.

Մո, ի՞նչ պետք է, ի՞նչ պետք է,

Սուր, հըրացան, գենք պետք է:

Բն որ թըշնամին ալ գա,

Վըրան հարձակիլ պետք է:

Նղանակը նղափակող ֆրազը եվրոպական ազդեցություն է կրում:

109, 110. Սա կեմկեմին հավան է.

№ 109 երգը առաջին ակնարկով անիմատ և ազճատված թվաց մեղ, երբ նոտագրում էինք: Երգողը միայն չորս տողն էր հիշում: Հետո, երբ № 110-ն էինք նոտագրում, «Յանկ, լւնեկ» հավելվածի ինչ լինիլը հարցրինք երգողին: Առաջ, թե սա բարեկենդանի երգ է,

որ Փաշալու է կոչվում, ավելացնելով, թե Փաշալու և կեմկեմը թրքական կարագյոզ և Հանգելալու մեջկատակային խաղի պես է: Փաշալուն կարագյոզն է, իսկ Կեմկեմը՝ Հանգելալու: Ավելի ուշ, մի ուրիշ հաղորդեց նոր հավելված մի տուն, որի քաղակաճ բառը ավելի շփոթեցրեց մեզ: Սլոնովի տարբերակը մեզ թվում է բուլղոսլին նոր, հարմարեցված տեղական անց ու դարձերին: Թաղականի պաշտոնը, նաև բառն ինքնին, չենք կարծում, որ 1860-ական թվականներին շրջանից առաջ գործածված լինի ժողովրդի կողմից: Տարիներ հետո «Աղզադրական հանդես»-ը թերթիկու առիթը սենցանք, որ Աճառյանի Պոլսո շրջանից հավաքած քառյակները գտանք, ինչ որ ստորև դնում ենք ամբողջությամբ, հակառակ նույնքան խառնակ և շփոթեցուցիչ լինելուն: Աճառյանի օրինակի վերջընթեր տան առաջին տողը «Սա կըմի կըմի սալվաճ է» գրված էր, մոտն էլ փակագծերի մեջ հեղրուպական հարցական նշան: Մեզ թվաց, թե բարեկենդանի երգ կոչված այս երգը ալլես կարելի է լուսաբանել, սալվանը ընդունելով իբրև ոավան, սպիտակ վարագույր, թալվանը իբրև վերնահարկ, հարսը՝ վերին սենյակում, իսկ փեսան՝ վարի հյուրասենյակում (սուֆա՝ թուրքերեն հյուրանոց, մեծ սենյակ): Փաշալուն կարագյոզն է ալլես, Կեմկեմը՝ Հաջ էվլետու պերը կատարողը, որ կմկմալով է խոսում: Այս խաղը միջին դարերում եվրոպայի ժողովուրդներից էլ ծանոթ է եղել Բաուերվալ անունով:

Այս կոզմիակի և շրջապատյուներով կատարված ենթադրական լուսաբանությունը գոհացուցիչ երևաց մեզ: Սակայն, երբ եղանակը բաղդատեցինք խոսքերի հետ, դարձյալ սկեսքերնք շփոթվել, որովհետև եղանակը կարագյոզ խաղացնողների արևելյան ոճից շատ հեռու էր: Թերևս այս երգն էլ, որ լաբրեհա կոչված կես-արևելյան, կես-եվրոպական երգեհոնիկ գործիքով սրճաբանից-սրճաբան է ձգվել, եվրոպական նմանողությամբ ալաֆրեակա կոչված հասարակաց պոռոտ պարեղանակներից մեկն է: Պուլսեցի ուսմիկի լսած այս ամենօրյա ալաֆրանկա եղանակները Պուլսից դուրս են եկել և հասել իր շրջակա-ները, ինչպես՝ մինչև այս հայաբնակ գյուղերը:

Այս բոլոր ենթադրությունների վրա, եթե ուղենք մի հատ ևս ավելացնել, դա էլ սա է, թե եվրոպական քառերվալ սովորությամբ եվրոպական զաղութի հետ մինչև Պոլսի է հասցվել: Հիմա հարց է, թե կարգյողի խաղը ի՞նչ կապ կարող է ունենալ: Եվրոպական նույնանման մեջկատակային խաղերի հետ, որ կատարվում էին քառերվաներին:

Հ ա վ ե լ վ ա ծ

Սիմավոնին տունը
Թախտե րավաճ է,
Ան Էտեսպիդ Հոռոփը
Ինքը իր հավաճ է:

Գեղորդը խեղճն տեսա,
Մեշկը կոտորով տեսա.
Հիշ ումմիշ չէի ընեք,
Կըլլա վաշալին տեսա:

Քառասուն-հիծծուն հագով
Հարս առնել կացինք.

Ան Կապսիզ Զոոփը
Տուռը չի պացալ:

Պաղէն շամիշ ցանեցինը,
Տիկինին վըրա թափեցինը.
Ան Կապսիզ Զոոփը
Պախճէնիկ նըշանեցինը:

Սա կըմի կըմի սովան է, (?)
Մեշէ վրան թափան է.
Հարսը վերին ստան է,
Փեսան վարի սոֆան է:

Հավերը տապկած մնաց,
Հոոփը հագված մընաց.
Քեսմեն տված հարսը
Երկուշարթի ել կընաց:

(«Ազգագրական հանդես», 1902, գիրք IX):

Հավանական է, որ ժամանակի ընթացքում դեպքը մոռացված լինի, բայց եղանակի ցատկաժողովում ունի մի քանի տարբերակներ, որոնցից մեկը հետևյալն է. Այնուամենայնիվ, նկատի ունենալով եղանակի մոտիկությունը երկրորդական պարածին, այլ մանավանդ՝ հատուկ երկրորդական կաղամբությունը, դուրս եկավ չլինելը, եթե այս կողմ էլ տեղական երգերի ոճին հարմարեցված համարենք:

111, 112, 113. Պապա, ամերիկ ծախս.

Այս երգը ժամանակակից դեպքի վրա է հիմնվել, հերոսները կենդանի, ապրող անձեր են եղել: Նշանված մի աղբիկ պատմություն է, տրամադրված է իր մորը, որ ընտանեկան խաղերով իրեն Ավետիսի անշատելով, Գամճոնց տղայի հետ է ամուսնացրել:

Երգողները ծանոթ են եղել «պատահարին», Գամճոնց հայտնի հարուստ ընտանիք են եղել Աղարազար քաղաքում: Հայտնի է, թե մեծ հուզումնի առիթ է այս երեսվյե, երբ համեստ ու զեղեցիկ մի աղջիկ, նույնքան համեստ ու կարիճ մի երիտասարդից անշատում են և տկարածի, թերևս ընկնաժող մի տղայի տալիս, դրավելով վերջինիս ընտանիքի մեծափառթամությունից:

Սակայն չորսուղ անձերն իրենց անուններով պարագայական ենք համարում, քանի որ հաջորդող խոսքերի պարունակությունը, ինչպես նաև երգի եղանակային կաղամբությունը, ցույց են տալիս ավանդական հնություն բոլոր նշանները:

Այս երգը, հակառակ ժամանակակից, ապրած օգնի մեջ կատարված դժբախտ դրամա լինելուն, մարդկային հոգեկան ցնցումների շատ ավելի խոր պատմություն է: Կարելի է անունները փոխել կամ նոր անուններ ավելացնել: Գրաման առանձնակի չէ, մարդկային հարաբերությունների ընկերային դրաման է: Այսօր այստեղ, վաղը ուրիշ շատ տեղեր: Չէ՞ որ սիրածը սիրածին չեն տար, հոգ չէ թե ընդ զետեղի քարի վրա: Ի՞նչ անի խեղճ աղջիկը, որ թեկուղ հարյուր գիրք՝ հունգ ունի», բայց, ավա՞ղ, քրանալու պախճա չունի»:

նույն տրտուները չէ՞, որ վանեցի ազնեակը տրտնում է՝ իր մորը անիծելով. «Քյա սև, սև, սևավոր մարե, հո՛րի զիմ տուն ավիրեցիր, վո՛ւյ...»:

Երգը հատկանշական է նաև նրանով, որ եղանակը թախծի ծանրությունը թեթևացնում է առերևույթ խնդրությամբ ու հեզանքով, նույնիսկ պարային ցնծությամբ: Հատկանշական է նաև, որ եղանակը բաղբերի, ներմուծված երգի ազդեցության տակ չէ, ինչպես այդ ժամանակաշրջանի մի շարք ուրիշ երգերը: Այս պատճառով մեզ թվում է, թե այս երգի եղանակը, որ պարային է, գոյություն ուներ արդեն, նախքան այս ցնցող «գեպարձ» պատահելը:

Հատկանշական են, վերջապես, յուրաքանչյուր երգողի ելելեջային դարձվածքների զանազանությունները, մանավանդ սուղասկզբներին: Այդ սկզբնավորությունները նշանակել ենք իբրև երաժշտական ուսումնասիրության նյութ:

114, 115. Յավաջ Բայն, Կառապետ.

Տեսա՞րը ծանոթ հին մանիկների վրա հարմարեցված է պարագայական մի «գեպարձ» առթիվ, շատ տեղեր աղավաղված կամ կարկտված: Գործող անձերն էլ պարագայական են, կարող են փոփոխվել ըստ ցանկության: Հարց-պատասխանի ձևով երգվելու նշաններ էլ են երևում, ինչպես քու մեհեմդ կամ իմ մեհեմա, սերդ սեվտաղ կամ սերլա սեվտասս և այլն: Ուրիշ խոսքով՝ գործածված ատաղձը հին է, իսկ կառուցվածքը թեև նոր, բայց թեթև ու անճարաբար: Բայց և այնպես, շատ հետաքրքրական է իր եղանակով, որ Պոլսի բաղբերի շուկայից ներմուծված չի թվում: Դարձյալ հակված ենք ենթադրելու, թե այս եղանակը գոյություն ուներ նախքան այս նորակերտ խոսքերի պարագայական հավելումը: Մեր ենթադրության հիմքն այն է, որ եղանակը պարային էլ է: Մեր գրի առած երկու եղանակներն էլ, թեև աղոտ կերպով, ցույց են տալիս այս պարային ուղիվը, որ նշմարվում է կես տակտի և մարտղջ տակտի շեշտավորումով:

116. Աբաբենց հաւս ըլլայի.

Այս երգի տեքստն էլ, ինչպես երևում է, տեղական կյանքին հատուկ, թեթևալիկ մի կնոջ մասին մի խաղ է, որ երբեմն բաց, երբեմն գոց սպրդում են գոհճիկ ակնարկություններ:

Ինչպես նախորդ № 114 և 115 երգերը, նմանապես այս երգը հին ու նոր խոսքերի խառնուրդ է: Հին և ավանդական նյութերով շարադրված նմանազություններ են՝ սրանք: Նկատելի է, թե նույն քառյակը պարագայական կամ անունի փոքր փոփոխությամբ է գործածվում, ինչպես նախորդ երգի մեջ «Զարուկ արլա, ջուր մը տուր», իսկ այստեղ «Գարլան արլա, վար էկոր» և այլն, հետո նույնանման շարունակությամբ:

Այս երգի մեջ գործածված «Վառեցիր ընձի» կրկնակը տարակույս է տալիս, թե թուրքերեն «սևն յաֆուրը բինի» արտահայտության հայացածն է: Կարելի է ենթադրել, թե այս երգն էլ իր եղանակով բաղբերից գլուղ է բերվել և հայ գլուղացու ձևերին հարմարեցվել:

117. Խաբեր վերին.

Երգված է թուրքերեն: Տեղական գեպարձ պատմություն լինելով, կապված է հայ գլուղացու տաղնապալից կյանքի հետ և մասամբ լրացնում է տեղական բարբի ու կենցաղի պատկերը:

Տեքստի շարադրանքը իր ոճով ու ձևով կարելի է կապել Ակնի և այլ վայրերի ընդար-

ձակածովայ ալն հայրեններին, որոնք երգվել են ոչ միայն հայերեն, այլ երբեմն նաև թուրքերեն լեզվով: Ըստ Մամա Բեմիրյանի՝ խաղը շինված է Չալսըռ Օհանջեւ անունով մի կտրեճի վրա, որ ծխախոտի մաքսանեղ էր (այդ գործը մեծ քաջություն և ճարպկություն էր պահանջում) և ենթակա էր իշխանության կողմից մշտական հետապնդման: Չախրըր տեղական պաշտոնյայի աված խոստումներին հավատում է և փոխանակ դիմադրելու, ինչպես սովոր էր անել, այս անգամ իր հրացանը վեհանձնորեն օդի մեջ պարպում է և հանձնվում: Այս ժամանակ է, որ իշխանության մարդիկ դավադրորեն կացնուով գլուխը ջարդում ու քաղաք են բերում ի տես ժողովրդի: Խաղի մեջ հիշվում է բոշնաֆը: Բոշնարենքը Բոսնա-Հերցեգովինայից եկած ավաղակաբարո զաղթականներ էին, որոնք պետական կեղեքումի, կոդուպուտի քաղաքականության գործիք էին դարձել:

Այսպիսի քաղաքականություն, շատ ավելի դաժան միջոցներով բանցկվում էր ներքին դավառների մեջ, ուր 1878 թվականի ռուս-թուրքական պատերազմի վերջերին, ժողովրդի փոխանակության հետևանքով, էրզրումի, Վանի, Բիթլիսի, Բայազետի հայության մի մասը դեպի ռուսաց հողը զաղթելուց հետո, այդ վաշերում կովկասյան վաշկատուն մուսուլման շերբեղներ, շեշեններ ու թաթարներ էին բնակեցվել, որոնք մշտապես հայ ժողովրդի, մանավանդ հայ գյուղացու գլխին ահավոր փորձանքներ էին բերում՝ իրրե գործիք իշխանության հայաշինջ քաղաքականության:

Եղանակը ևս տեղական քաղքենի երաժշտության ազդեցությունից ավելի, տեղացի հայի պահած ավանդական երգերի բնական շարունակությունը կարելի է նկատել, մանավանդ, երբ հայ մամիկի հայազրուշմ ձայնով է երգվում: Լաղը հայերեն երգերի մեջ տեսնված ամենագործածական լազերից մեկն է արդեն՝ երկու շղթայված քառյակներով. վերերի ժամանակ սի, դո, ու, մի և ու, մի, ֆա, սոլ, իսկ վայրէջքի պահին՝ սոլ, խաղիկ, մի, ու և մի, ու, դո, սի, այս վերջինը իրրե հիմնաձայն: Տիրապետողը ասերգային-պատմողական ոճն է:

Խ Ա Ս Ե Ր Ր Ո Ր Գ

ՄԱՆԿԱԿԱՆ ԽԱՂԵՐԳԵՐ ԵՎ ԽԱՂԱՍԵԼՈՒԿՆԵՐ

Մանկական խաղերգեր և խաղասելուկներ ընդհանուր առմամբ տակ աչառեղ ամփոփված նյութերը երկու տեսակ են. մեկը հետոց եկած խառն ու զմլարհասկանալի խաղային առաջվածքներ, մյուսը՝ երեխաների այբբենական վարժությունների հետ կապված զվարհախառն պատրաստաբանություններ, երբեմն լուրջ ու սրամիտ, երբեմն կոշտ ու ձախող, որոնցով մանկական միամտության պեսպիսի պատկերներն են գծվում:

Սրանցից մի քանիսը, ինչպես այբբենդիմական շարքերը, մանուկների կողմից փոխնիփոխ արտասանվում են ծիծաղ հարուցելու համար: Իսկ մի քանիսն էլ մանկական խաղերի օրինակներ են, զանազան ձևերով ու շարժումներով պատկերացված: Առաջին նմուշներն երգվող են:

Այս հատորին կցված մանկական խաղերը Բովանիայի շրջանի բազմատեսակ խաղացանկի հազիվ մի փոքրիկ մասն են կազմում. Ավելի ընդարձակ և լիակատար դարձնելու ժամանակ չենք ունեցել, ինչ որ հավարել ենք՝ պատահական կամ պարագայական իսկ կարելի է նկատել: Այս բոլոր խաղերի ավելի տարածուն նմուշները, բարեբախտաբար, գտնվում են հայաշխարհի այլ վայրերում: Ուստի հավաքված այս խաղերը բաղդատական ուսումնասիրության համար օգտակար կարող են լինել: Սրանցից շատերը հանրածանոթ են, և հարկ չենք համարել նկարագրական մանրամասն բացատրություններ տալ: Այնուամենայնիվ, յուրաքանչյուր բնագրի բառերի բացատրության հետ, ջանացել ենք նշանակել խաղալու ձևը և տեսակը:

ԽԱՂԵՐԳԵՐ

118. Գագո՛ւ, գագո՛ւ.

Մանկական երգ ու խաղ է:

Առաջին ակնարկով իսկ գտնվում ենք հանդուցալուր մի տեքստի առջև, որ զմլարուծելի է, որովհետև.

ա) Մեր նոտագրած երգի վերնագիրը նշանակել ենք Տղայոց սալ խաղալու երգ՝ ըստ երգողի բացատրության: Հիմա, սակայն, վստահ չենք, թե սալերով՝ տափակ քարերով խաղացված մանկական խաղը որքան է հարմարում այս երգի եղանակին:

բ) Գագո՛ւ, գագո՛ւ, բիենգիտ առություն մեկնությունը կարեոր է խաղի տեսակը կամ ինչպես խաղացվելը գիտենալու համար:

դ) Ընդհանրապես խոսքերը, բացի այդ անժանոթ բառերից, հատկանշական են և բարբառային հնույթամբ ծանրացած:

դ) Նդանակը, սակայն, կարելի է նկատել թե՛ հնավանդ և թե՛ նորարարյա: Ամենահին ժամանակներից ի վեր ամենաշատ օգտագործված ելևէջային կազմն ու լզան է սա, որ բրիտանոնական արարողական երգեցողությանց հիմնաքարն է եղել: Հետո մեկից է գրվել ավելի դարդարուն լաղերի ներխուժումով:

և) Նորարարյա ասացիներ, որովհետև վերջին հարյուրամյակում, արեմտյան երկրներին շշակույթից օգտվելու և նրան նմանվելու ճիգով, բերվել և հաճախ անհաջող պատվաստվել են մանկապարտեզային խաղեր ու երգեր, որոնց մի մասն այս հիմնույթոց լազի մի նորագարդ տերական ձևի վրա էր տալով:

զ) Այսպիսի մտային համադրություններն անելով հանդերձ, տակալին մնում է փնտրել, թե այս Դագու, զագու բիենզիտ խաղերգի լուծումը «աշու՛կա է, թե՛» ձախուկա է»:

է) Եվ, վերջապես, արժե հիշեցնել, թե այս ամենապարզ եղանակը, իր պարզությամբ իսկ, կարելի է իբրև բանալի դործածել ավելի բարդ եղանակների և երաժշտական հասկացողությունների պարզարանման համար:

119, 120, 121, 122. Բեն, այբ, բա.

Տառերը հեղելու վարժություններ են:

Չորս տարբերակն էլ եղանակային նույն ուղիքը ունեն, բայց երկու զլխավոր լազային ելևէջներով: Հեշտ նշմարելի են երգողների մտքրած փոփոխությունները ոչ միայն եղանակային, այլ տառերի տարբեր համադրության տեսակետից:

Հայկական տառերը սովորելու և հեղելու Տեր-Թոգիկյան սխտեմ է սա, որ այբուբենի բազմաչյն տառերը ձայնավոր տառերի հետ կապելու և վանկ առ վանկ հնչելու էր վարժեցնում մանուկին: Դժվարանում ենք ասել, թե ինչու ք ձայնավորն այստեղ չի դործածվում: Ենթադրում ենք, որ նույն ձևով հեղվում էին այբուբենի բոլոր բազմաչյն տառերը:

ԽԱՂԱՍՍԵԼՈՒԿՆԵՐ

123. Անուն 'օր.

Այս խաղը խաչ հանելու խաղ է սրոշապես: Եվ դժվար է ասել, թե հին ավանդական ծեսի հետք չի կրում: Ենթադրական թվագրություն անելով, կարելի է մարդկային զլուխը պարանկերացնել իբրև կեթնա, որի երկու կողմերից՝ ականջներից կախալի մեջ Մափվում են յուզ կամ չուր, որպեսզի մատաղը՝ տղման եփվի և հաշակումը կատարվի: Մանկական մի խաղ, որ մանուկների աննեղունակ հոգին պարուրում է խիեղով ու խնձիղով:

124. Հայ մեռ.

Հաղիվ այս փոքրիկ պատուիկը կարողացել ենք գտնել: Մեղ Ուլում է, թե սա էլ ավանդական հավատալիքների հետ աղերս ունի: Հավանական է, որ ավելի ամբողջ և կատարյալ մի այլ կառուցվածք գտնվի այլուր, ազգագրական հավաքածուների մեջ:

125. Փիսի', փիսի', բամպուլի.

125 ա. Փիսի', փիսի', բամպուլի.

Այս նմուշներն իրենց հնչական զանազան փոփոխումներով ներկայացնում են ամենուր տարածված ձևերի մի խաղ, որ, կարծում ենք, բացատրության կարոտ չէ:

126 և 126 ա. Մեկ, էրկուֆ՝ էրկըննաս.

Այս խաղն էլ ամենատարածված խաղերից մեկն է և բյուրազան տարրերակներ ունի: Գետնին դրված ձեռքերը համրելով՝ կարգով պակասեցնելու և յուրաքանչյուրից կած («ֆանտո») ստանալու զվարճալի խաղերից մեկն է:

127 Մամո՛ւկ, մամո՛ւկ.

Սա էլ ամենուր տարածված խաղ է: Երկու ձեռքի հինգ մատները սանդղաշարի պես իրար միացնելով ցուցամատի և բլթամատի կլոր տարածությունը թոնրի ձև է ստանում և այսպես խաղը շարունակվում է փոխնիփոխ, ծիծաղի և կատակների մեջ:

128. էլձմ, էլձմ.

128ա. էվկէմ, աեվէլեմ.

128բ. էլձմ, էլձմ.

Այս խաղի բառերի մեծամասնությունը թուրքերենախառն զովարիմաց ասություններ են: Բառերի բացատրությունը տալ չենք փորձել, քանի որ շատ խառն ու աղավաղված են: Մեզ թվում է, թե սրանք հին դարերի պարսկական, արաբական, բյուզանդական շրջանների մնացորդներ են, արաբական տառերի ձայնական հնչյուններով ու թվանշաններով կազմված հանելուկային ասություններ թերևս, որ հետագայում զանազան լեզվական և հնչյունային փոփոխությունների են ենթարկվել անհասկանալի դառնալու աստիճան: Ենթադրում ենք, թե այս ասությունները իրեն խաղ, հասարակաց են եղել և հայ մանուկն էլ անշիք սովորել է սրանք առանց հասկանալու ու զվարճալի փոփոխություններ է մտցրել, ինչպես օրինակ, երկու խաղերի մեջ մի տեղ ասվում է՝ «Ալ կեր, պուլ կեր, հինգ փարայի թող կեր», իսկ ուրիշ տեղ՝ «Քիշ կեր, շատ կեր, փարայի մը բոներոն կեր»: Այս վերջին ձևը նորագույն հավելված է, կենցաղային բարբերի առօրյա փոփոխության պատկերն է տալիս: Այսպես, բոներոն, եվրոպական շաքարեղենների հատուկ բառ լինելով, շաքարեղենի այդ տեսակի հետ ներմուծված է Պոլիս, այդտեղից էլ՝ մինչև Բուսանիայի այս գյուղերը:

129. Տերընասս.

Տերընասսի՝ փայտ հավաքելու, կրակ վառելու և կրակի բոցերի վրայից ցատկելու խաղը, ամենահին ավանդական հավատալիքների հետ կապված արարողական մի ծիսակատարություն է: Այս փոքրիկ պատահուկը տեղական բարբերի անմիջական հարմարեցում է միայն:

Տերընասսի խաղերի մասին ավելի քնդարձակ ծանոթություններ պիտի տրվեն հաջորդ հատորների նյութերը ներկայացնելիս: Այս ամենափոքրիկ պատահուկն այստեղ արձանագրում ենք, հետագա տարածուն նյութերի հետ կապելու համար:

130. Չուլու մամա.

Խոսքերը ավանդական հին բարբերի և հավատալիքների հետքով են գալիս մեզ: Երաշտի (անծրենների պակասության) պատճառով գարնանային ցանքը փշանալու վտանգից ազատելու համար անծրե խնդրելու ամենահին սովորություններից մեկն է սա, որ հավասարապես կատարվում է աշխարհի բոլոր ժողովուրդների կողմից՝ քրիստոնյա,

խալամ, հեթանոս կամ կիսախալանի, իրենց հատուկ բովանդական կամ ծիսալին արարողություններով:

Այս հնավանդ սովորության ամենահատկանշական մասը Չուչու մասա (խրտվիլակի) պատրաստելու պարագան է, երբ այս և այլ հարակից խոսքերով մանուկները կամ պատանիները իրենց ուսերի վրա բարձրացնում են այս մարդակերպ ցուցանքը իբրև շարիքի, դժբախտության նշան, որպեսզի երկնքի բարիքը դա, շարիքը խափանե և անձրձ ու օրհնություն թափի:

131 և 131ա. Այբբ բեճիճ.

Գժրախտաբար չենք արձանադրել, թե այս խաղը ինչպես է խաղացվում: Անունները (Գարբիել, Ջաբար) և զործողության փոփոխումները նկատի ունենալով, կարելի է ենթադրել, թե մանուկների հավաքական խաղ է:

132. Այբ, բեմ, գիմ.

Հարց-պատասխանի ձևով հյուսված, մանուկների սրամտությունը և պատրաստաբանությունը փորձող մի խաղ է: Ով որ վրիպի կամ երկար կմկմա՝ տանուլ է տալիս:

333. Մեն, բբ, մբ.

Այս ձևով անուն հեղելու խաղերը հնուց ի վեր գտնվել են բոլոր ժողովուրդների մեջ, կիսով հասկանալի, կիսով անհասկանալի խոսքերով ու ձայնարկություններով: Հայաշխարհի բոլոր տարածության վրա ևս սրանք ընդհանրական են: Չիլա, փիցա, թագուհիցա նմանությունը Պոլսի և Իզմիրի՝ այդ հունաշատ քաղաքների աղբյուրությունը պետք է լինի Գավառի միամիտ մանուկներն այս խոսքերն արտասանում են առանց նշանակությունը իմանալու: Խաղը հարափոփոխ է և շատ անգամ մանուկների կողմից հանպատասախ էլ շարադրվում է:

Հայ մանուկներն այն գիրկապ են կոչում: Նույն խաղի երգախառն ձևը ևս կա, որի մի բանի օրինակները տրվեցին երգերի բաժնի մեջ: Այստեղ որոշ կշռականությամբ և հեղանքով խոսքերն արտասանվում են ծիծաղ առաջացնելու նպատակով:

ՀԱՎԵԼՎԱԾ ԻԶՄԻՐԻ ՇՐՋԱՆԻՑ

134. Ցախյի.

135. Վինակի խաղերգեր.

136. Հին հավատալիք.

137. Ջառ աշի աղոթք.

Այս № 134 երգն իր հարակից աղագրական նյութերով (135, 136, 137) Իզմիրի (Չմյուռնիա) շրջանի Բորզուր քաղաքից է: Մեզ համար անսպասելիորեն հետաքրքրական էր բարբառի հատկանշականությունը, որ զրեթի անաղարտ պահված էր Չարարաղի կողմերից Բորզուր և Սպարթա զաղթած հայերի սերունդներից զրի առնված այս փշրանքներում:

Այդ մի բանի փշրանքները հազիվ կարողացել է հիշել զորտ. եղիայանի մայրը, որ արդեն տարեց կին էր և թուների տեր: Իր զավակները, ինքն էլ միասին, դպրոց տեսած և Պոլսում կամ Իզմիրում գործածված աշխարհարար լեզվին կատարելապես ընտելացած

էին արդեն: Իսկ այս բարբարոսը, որ սկզբնական զաղթողները դորձած էին իբրև ծածուկ լեզու, այլևս իր վախճանին էր հասել, երբ 1930 թվականներին Նյու-Յորքում մենք գրի էինք առնում այս կտորները:

Հավանական է, որ պարբերաթերթերի մեջ գտնվին ազդարարական ավելի ընդարձակ նմուշներ, բան մեր ձեռքի տակ հղածը: Յավալի է, սակայն, որ այս նմուշների եղանակները, որ թվում է, թե պետք է հղած լինեն, լսելու և նոտագրելու առիթը շնորհունեցել այն պարզ պատճառով, որ արդեն ժողացված և ժամանակի անխիղ տակ կորսված էին: Բարբարախտություն էր, որ այս «Յալեյլի» երգը դեռ չէր ժողացվել:

Գծվար է ասել, թե ինչու առաջին քառյակը, որ իբրև կրկնակ է դորձածվել, թուրքերեն քառերյուղ է երգված: Մեր մոտավոր քաղաքությունը պիտի լինի ասել թե, ինչպես հաջորդ վիճակի քառյակներն էլ ցույց են տալիս, հնում, նախքան վերագրաթնումի շրջանը, տեղական բարբառային հայերենի հետ միաժամանակ այստեղ թուրքերեն լեզուն ամեննորժա գործածական լեզու է եղել: Հետո է միայն, որ գյուրցիների միջոցով, աստիճանաբար, գրական հայերենի առաջընթացին համեմատ թուրքերեն լեզուն հասնալ էր (բարբարոսի այս ընտանիքը, ամենատարեցից մինչև ամենափոքրը, իրենց տանը, նույն-իսկ Ամերիկայի շրջապատի մեջ, ամենաբնական կերպով խոսում էին գրական աշխարհաբար լեզվով):

Յալեյլիի եղանակը պարզ է, փոքր քառյակի տարածությամբ: Յուրաքանչյուր երկտողից հետո զալիս է կրկնակը: Մեղ երգվել է մեծ հանգարտությամբ, և հակառակ տակտերի առերևույթ անհավասարության, կարելի է իբրև նազպար ընդունել, հարսի նազելի ու ամաչկոտ շարժումներով: Կարելի է ընդունել նաև իբրև շուրջպար:

Վիճակի երգերի շարքը ևս նույն «Յալեյլի» եղանակով կարող էր երգվել: Հստ խոսքերի պարունակության և շարադրական կառուցվածքի, այս կտորների ամբողջությունը պետք է նկատել որպես մանիքների ընդարձակ գանձարանի մի մասնիկ, ուր կրկնակները որոշիչ նշանակություն ունեն:

Այսպես, Յալի, յալի, յալեյլի և Վիճակ, վիճակ, ոսկի կոճակ ասությունները առավելապես հատուկ են համբարձման տոնակատարության խաղերին: Հանրածանոթ Հայ-բաճուռ յալա կրկնակը ունի նույն յալի՛ն, այլ արտասանությամբ:

Գալով այս քառյակների լեզվին, մեղ թվացել է, թե ինչպես ալադդուլուների, նույնպես այս մանիքների ընդհանուր շարքում հարկ չկա թուրքերեն քառյակները զատել հայերեն քառյակներից լեզվի տարբերության պարզ պատճառով: Դրանք սերտորեն կապված են իրար: Այս թուրքերեն քառյակներն էլ հին-հին օրերի մնացորդներ են, ի դեպ, այն օրերի, երբ Պոլսն ու Թավրիզը, Շամն ու Հալեպը իրենց ազդեցությունները չէին ունեցել դեռ: Այս ժամանակվա երաժշտական դաշտը տեղաբի ժողովրդի հոգեկան ապրումների դաշտն էր, ինչպես էր և իրենց խոսած լեզուն, լինի հայերեն կամ թուրքերեն, երկուսն էլ հասկանալի, հակառակ բարբառային լինելուն:

Մասնավորապես թուրքերեն լեզուն, որ այս քառյակների մեջ դորձածված է, քերականական կամ շարադրական կենսոտ ու դարձգործիկ այն լեզուն չէ, որ սուլթանների քաղաքների մեջ գործածվել է:

ՈՐՎԱԳԾԱՅԻՆ քարտեզ

ՊԱՏԱՄԱՆԱՇԽԱՐԱՀԱՊԱԿԱՆ ՀԱՐԱԿԻՑ ԼՈՒՍԱՐԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԸՍՏ
ՄԻՆԱՍ Գ. ԳԱՍԱՊՅԱՆԻ (ՖԱՀՐԱՏ) «ՀԱՅՏԵՐԸ ՆԻԿՈՄԻԴԻՈ ԳԱՎԱՌԻՆ
ՄԵՋ» ԱՇԽԱՏՈՒԹՅԱՆ

ՆԻԿՈՄԻԴԻՈ ԳԱՎԱՌԻ ՈՒԹ ԹԵՄԻ ՀԱՅ ԳՅՈՒՂՆԵՐ ՈՒ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

ա. ՆԻԿՈՄԻԴԻՈ ԳԱՎԱՌԱԿ

1. Նիկոմիդիա կամ Իզմիր, Իզմիմիա (1580). Բալուից, Քեմախից, Նրեանից են գաղթել: Տեղացիներն ասում են, թե բալուցի վարպետներն են տեղի մզկիթը շինողները: Մզկիթի արձանագրությունը կրում է 1582 թվականը: Թեմի առաջնորդ Ստեփաննոս արքեպիսկոպոսը պնդում էր, թե առաջին գաղթականները քեմախցիներն են եղել: Շահ Արքանի արշավանքների ժամանակ Այրարատյան դաշտից էլ հավանորեն նոր գաղթականներ են եկել: Նկեղեցու աղբյուրի խաչքարի վրա գրված է. «Յիշատակ է...աճեմ մահտեպի Ասլանի որդի Սամվելի, թվին ՌՃՀԳ=1724»: Կա նաև մի մոմիւլ, ոմն ագուլիսցի Նավասարդյանի կողմից նվիրված, որի սերունդները կան մինչև օրս: Ավանդվում է, թե բալուցի վարպետները Տոնկել գյուղից աղբիկ են ուղել և մերժվել: Ասվում է, թե այդ ժամանակները Մարզվանի կողմերից բռնաներ էին եկել և քաղաքի շուրջը հաստատվել: Սրանցից աղբիկ առան և ամուսնացան: Բարբառին հատուկ «կերթա յոռ» կամ «կերթար յոռ խոր» մասնիկները հայ բռնաների լեզվի ազդեցություն է նկատվում:

Պատմում են, թե հայերը իրենց սկզբնական տեղից բռնել են մի նոր ամալի վայր, որ կոչվում էր Խառաքալիւր, որը հետո շենացրել են: Հին հայերի կողմից գրավված թաղը մինչև այսօր կոչվում է «Գրառաքալ մահալիսի»՝ Տերտերի թաղ: Միհչև 1895 թ. քահանաները դեռ աղոթքի էին գնում այդ հին թաղի գերեզմանատունը: Մոտակա Քիլեզի կամուրջի վրա կա մի տապանաքար, որ թերևս այս գերեզմանատներից բերված լինի, հայերեն հետեկալ մակադարովյամբ. «Այս է տապան Գաղղեցե Խանունիմ որդի Վարդուլին թ թիվն ՌՃԼԸ=1689»:

2. Պարսիզակ կամ Պաղենեիկ, Պաղնանուկ (1580—1590). Սերաստիայից ու Ակնից են գաղթել: Առաջին գաղթականները, իբր յոթ տնվոր, ենթադրվում է, թե սրանից 320 տարի առաջ, չեխլիներին ճողոպրելով, Սերաստիայի Պաղենեիկ գյուղից են եկել և Խալիլ ֆաշայի Զիֆթիլի կողմը ագարակի մեջ մշակովյամբ գրավվել: Իբրև թե նույն տարիներին Նիկիայի կողմը Էրեբե կոչված գյուղի մոտերը գտնվող 19 տնվոր հայեր էլ են իերվել Խալիլ ֆաշայի ագարակը՝ որպես մշակ աշխատելու: Սրանց որտեղից եկած լինելը

¹ Տե՛ս Երզնրի № 74-ի մեջ հիշված այս տողը «Մեր տունը Խառաքալիւր...»:

ստուգապես հասնի չէ: Սակայն, ենթադրում է, թե Անհի և Արարիկի կողմերից եկած պիտի լինեն, նկատի բռնանալով, որ Պարտիզակի այժմյան տեղացիների բարեն ու բարբառը տալիսովին կրում են Անհի շրջանի զորավոր ազդեցություն հետքերը: Ասում են, թե Սուլթան Սևիմը 1833 թ. արշավանքի ժամանակ այս գյուղում է իջնանել և հավանելով այն՝ Պախնանուխ է կոչել: Ավելի հավանական է թվում, որ Սերաստիայի համանուն գյուղի անունով այդպես կոչած լինեն սկզբնական եկվորները: Սակայն, Սերաստիայի բարբառի հետքերն այստեղ շատ ազոտ են:

3. Տյոնկե (շուրջ 1400 թ.). Կապանի կողմից են գաղթել: Ըստ ավանդության, այս գավառի ամենահին գաղթականությունն է. Կիլիկիայի Կապանի շրջանի Տյոնկե նույնանուն գյուղից, թերևս Կիլիկիան թագավորության անկումից հետո եկած: Իրենց բարբառից հետարվոր չէ եղրակացություն հանել, քանի որ Պարտիզակի և Օվաշքերի ազդեցության տակ՝ նույնանուն բարբառ ունեն: Ամենահին արձանագրությունը խորանի մի խաչքար է, որը կրում է ՌՃՀԶ=1727 թվականը: Գերեզմանատան մեջ նշմարվում են հռոմեական մեհյանի մարմարյա բեկորներ:

4. Օվաշք (1695 թ.). Անհից և Կարինից են գաղթել: Առաջին հիմնադիրները պետք է որ շեղախենրից փախստական անկեցիներ լինեն, ինչպես ապացուցում է իրենց բարբառը եւ: Հետո Կարինի կողմից մի խոշոր գաղթականություն արձկ են: Այս մասին գյուղի խմորատիպ թերթի մեջ («Փնարիկ») պատմական տեղեկություններ են տրված: ասում է հեղինակը, բայց ինքը չի տեսել այդ թերթիկը: Նախապես բնականից են եղել թրքացած հույների հետ, որոնք հին բնիկներն էին, սակայն օրանք Ֆրանկիստ հիվանդության պատճառով ոչնչացել են և այդ վայրերին տեղ են դարձել հայերը:

5. Արսլանեկ (1600). գաղթել են Ղարաբաղից, Սերաստիայից, Կարինից: Առաջին հիմնադիրները (7 տուն) գաղթել են Արևելյան Հայաստանի Ղարաբաղի գավառի գյուղերից, պատերազմի շրջանում: Նախապես հաստատվել են կես ժամ հյուսիս, որ այսօր վարի գեղ է կոչվում: Այստեղ էր Բոստանջիբաշի Արսլան բեկի ազարակը, ուր հաստատվել էին: Հին գյուղը այրված լինելով, այժմյան գյուղը շինված է ըստ հատակագծի և կոչվել է Արսլան բեկի անունով: Քիչ հետո մի տուն Կարինից և երկու տուն էլ Սերաստիայի կողմերից եկել ու միացել են զարբաղիցներին:

6. Սապանա (1758). Գաղթել են էնկյուրից, Բաբերդից, էրզրումից: Ունի թրքախառն բնակչություն: Եկեղեցու հնագույն արձանագրությունը՝ մի խաչքարի վրա, կրում է 1758 թվականը:

7. Տաղ գյուղ (1580). գտնվում է Արսլանբեկի գրեթե դիմացը, մոտ 330 տարվա գաղութ է, որի հիմնադիրները Պիլենիկից եկած են համարվում: Հետո եկվորներ են ավելացել Օվաշքից, Արմաշից, Խաակալից, Պարտիզակից և այլն:

8. Արմաշ (1650). Գլխից կամ Կարինի Գրվինիկ գյուղից են գաղթել թերևս Զոտ հայաբնակ մի գյուղ է սա, որ նշանավոր է Զարխախան ս. Աստվածածնի վանքով ու Գարեվանքով: Նախքան վանքի հիմնադրությունը այժմյան գյուղի հյուսիսային կողմը զուտ հայ մի գյուղ է եղել, որ մինչև այսօր էլ հորջորջվում է Գրչլա Արտե: Սրանք շեղախենրից էին փախել և զեռ 1652 թ. այս գյուղը գոյություն ունի: Այժմյան գյուղի տեղում թուրքեր կային, որ հիմա ցրվել են: Գրչլան կամ Արմաշի զանազան գաղթականներ է ընդունել: Սրանցից Տեր Ավետիքի սերունդը, որ համարվում է Գլխի կողմերից եկած, մինչև 70 տուն է հաշվվում: Թուրքերի բնակության ժամանակ գյուղը կոչվում էր Արմաղան Ծան: Իսկ հայերը մինչև օրս Արմաշա են կոչում իրենց գյուղը: Արմաշի մոտ

Դիվին անունով դուրսերի մի գյուղ կա, ուր ասորիներ էլ կան, հայերի հետ խառնված: Արմաշի վարի թաղի հիմնումը զրովում է 1590—1600 թվականների մոտ:

9. Խասկալ (1560). Եկել են Ակնից և շրջակայքից: Արմաշից մեկ ժամ հյուսիս, իսլամական գյուղերով շրջապատված, 189 տնվոր ունեցող հայ գյուղ է: Խասկալ են կոչել ակնեցիները իրենց բնագավառի համանուն գյուղին ի հիշատակ: Կառավարական արձանագրությամբ կոչվում է Փիր Ամնետ: Երկու ավանդություն կա՝ Լևոտ արմաշցիների՝ Գըշլալի ժողովրդի մի մասը եկել ու ապաստանել է Փիր Ամնետ աղալի մոտ: Մյուս ավանդությամբ՝ 1560 թ. Ակնա կողմերից փախչողները եկել ու հաստատվել են Փիր Ամնետ աղալի գյուղից նախ կես ժամ հեռու: Բայց հետո մի աղջիկ առևանգման զեպքի պատճառով եկել և ապաստանել են Փիր Ամնետ աղալի մոտ: Այս հին վայրից եկած երկու ընտանիք զեռ կային այժմյան Խասկալ գյուղում: Խասկալը շրջակա թուրք գյուղերի առևտրի և արհեստի կենտրոնն է:

բ. ԱԳԱՐԱՋԱՐԻ ՇՐՋԱՆ

10. Աղարազար (1610). Գաղթել են Ակնից և Այրարատյան դաշտից: Ոչ ավելի քան 390 տարվա զաղում է Լևոտ գրավոր մի սենևաի (վավերագրի), զեռ 1870 թ. Աղարազարը Սպարանձալի գյուղերից մեկն էր համարվում: Ասում են, թե առաջին բնակությունը եղել է Հուսեյնիանոսի պատմական կամ մեջբերի մոտերը, բայց հետո, ապահովության համար, այժմյան տեղերն են եկել: Սկզբնապես Աղա՝ կղզի է կոչվել նրա համար, որ զեռի ողողումներից ապահով մի բարձունքի վրա է Լևոտ ավելացված է բազար՝ շրջակայքի համար առևտրական՝ մեծ կենտրոն դառնալու պատճառով: Ինչպես ավանդվում և բարբառն էլ ցույց է տալիս, առաջին հիմնադիրները Ակնի կողմերից եկողներն են եղել: Հետո պարսկահայ մի ստվար զաղում է հաստատվել, որի ապացույցներն են համարվում հայտնի բնաշինությունների անվանակոչումները՝ իրենց բնագավառի վայրերի հատուկ անուններով: Հայերը՝ 2100 տուն, քաղաքի բնակչության գրեթե կեսն են կազմում: Չորս ղլխավոր թաղեր կան, չորս եկեղեցիներով: Լուսավորիչ կամ Նեմցիկեր թաղի բնակիչների համար ենթադրվում է, թե կարող են զաղված լինել Գաղիցիայից: Ս. Ստեփանյան թաղը, որ Ղազարիկի Մահալլեսի (Ղազարների թաղ) անունով է հայտնի, ասում են, թե 150 տարի առաջ Ղազարոս անունով մեկն է հաստատվել: Ասում են նաև, թե սրանք հայ բոշաներ են եղել:

11. Ալմալու (1650—1700). Եկել են Պարսկաստանի և Վանի կողմերից: Աղարազարից երեք ու կես ժամ հեռու հայաբնակ գյուղ է, 80 տուն բնակիչներով, որոնք հավանաբար թուրքական ու պարսկական պատերազմների ժամանակ Պարսկաստանից ու Վանից փախչողներ են եղել:

12. Ֆրեարզլու (1610) Գաղթել են Ակնի շրջակայքից, Աղարազարից 3 ժամ հեռու, Օֆրազ լեռան ստորոտում, չորս հայախոս գյուղեր 17, որոնցից մեկի բնակիչները հայեր են, երեքինը՝ հայ-հուռներ:

13. Ֆրեիլու կամ Ֆրուզլի (1610). Պարսկաստանից և Կարնից են գաղթել: 196 տնվոր հայաբնակ գյուղ է: Ամենահին և ճյուղավորված տունը գյուղի առաջին քահանային է, որ կոչվում է Աճեմենը: Կա նաև Նույնբան բաղամահման հաճախական մի տուն, որ կոչվում է Էրգունցեմ:

14. Թամլըզ կամ Տամլըզ (1690). 65 տնվոր հայաբնակ գյուղ է: Գյուղացիք շինեմ են իրենց ծաղումը: Ավանդաբար հաղորդվել է, թե հայ բույաներից ե՛ս սերել: Տեղի Պապուկին

դ. ԳԱՐԱՄՈՒՍԱԿԻ ՇՐՋԱՆ

Գտնվում է Նիկոմիդիայի ծոցի հարավակողմը: Կարևոր կենտրոն է: Պաղարքեր ու բերրի հողեր ունի: Արդյունքը Պոլիս է ուղարկվում: Քնակչությունը մեծ մասամբ թուրքերից կամ մուսաճիբներից է բաղկացած: Կան նաև հույն, հունազավան բուլղար և հայ գյուղեր: Հայերը երկու գլխավոր գյուղ ունեն:

19. Մեռեկյոզ (1600). 240 տնվոր հայաբնակ գյուղ է, ուր կան 7 տնվոր թուրքեր էլ, որոնք խիստ սահուն կերպով խոսում են տեղական հայկական բարբառով: Ավանդությանն առում է, թե Մեռտիի, հարբերդի և Կիլիկիայի կողմերից են գաղթել: Ստույգ տեղեկությունների չկան: Գյուղի ավանտարանի հիշատակարանը հետևյալն է. «Գրեցավ հայոց ՌՃԶ [=1567] թվին ի թագավորության տաճկաց Սուլթան Սելաթին և հայրապետության տ. հաշատուրին ձևումը Հովհաննես երեցի ի գյուղի Մաճեղբլիս, ընդ հովանեաւ ս. Թորոսի և ս. Հակոբաւ»: Գիրքն իր հալով վաստակով գնել է Դուլիճանը և նվիրել Ղալբնի գյուղին:

Մերտեկյոզցիները բարբառը շատ է թրքախոսն, բայց երբեմն ունեն մաքուր հայերեն բառեր և ասացվածքներ:

20. Յալաֆ տերև (1600). թիրև հարբերդից և Կիլիկիայից են գաղթել: Գյուղի անունը երկու կողմը եղած ձորի անունից է: Զուտ հայաբնակ գյուղ է: Առաջ թուրքերն են բնակվել, բայց բուլղարի հետ չեն թողել: Սկզբնական գաղթը հայտնի չէ, բայց հավանական է, որ մերտեկյոզցիների հետ նույն բնազավաոից են եկել (բարբառը նույնն է): Գյուղի եկեղեցին՝ Ս. Հրեշտակապետ, շինված է ՌՃՀԲ=1723 թվականին:

ՅԱԼՈՎԱՅԻ ՇՐՋԱՆ

Ունի իրար դրացի չորս հայաբնակ գյուղեր:

21. Շաղզաղ կամ Շաղ-Շաղ (1560). եկել են հարբերդից և Ակնից: 110 տնվոր գյուղ է: Ըստ ավանդության 7 տնվոր գաղթել են հարբերդի Վերի խողֆ գավառի Շաղ-Շաղ գյուղից, որն այժմ ավերակ է: Ուրիշ մի մասն էլ եկել է Ակնա Ապուշխ գյուղից: Քիչ հետո հարբերդի Վարի խողբից էլ եկվորներ են եկել: Գյուղի բարձունքի վրա տաճկական զերեզմանաքարեր կան դեռ: Ժամանակի ընթացքում այս գյուղը անհետացել է:

22. Գրլբն գյուղ (1600). Տարբնայի դիմաց՝ 126 տնվոր հայաբնակ գյուղ է: Ըստ ավանդության, հիմնադիրները Վանի կողմերից են եկել՝ պատերազմի պատճառով: Սկզբում Տաբրշվան էր կոչվում այս գյուղը: Մի անգամ ենիշերների հարձակումը սրբիով ետ մղելու պատճառով, դրանից հետո գյուղը կոչվել է Գրլբն-Բյա՝ Սուրգյուղ: Գյուղի ս. Սարգիս եկեղեցու ավանտարանի (ՌԿԴ=1615 թ.) 4-րդ հիշատակարանի մեջ գրված է. «Թվին հայոց ՌԲԼ=1781, ես ունիմ աստ, Նիկողոս երեցն, որ եմ հլըճ գեղցի»:

23. Չուխուր գյուղ (1600). 60 տնվոր ունեցող հայաբնակ գյուղ է: Ավանդության համաձայն, իբր 7 տուն գաղթել են Վանի շրջակա քրդախոս վայրերից: Շրջակա հայերը, մասնավորապես քարեցիք, որանց չլուցներ» են կանչում, որովհետև այս գյուղացիները սկզբնորում հաճախ քրդերեն էին խոսում և երգում:

24. Քարցի կամ Լալե տերև (1600). 227 տնվոր ունեցող հայաբնակ գյուղ է: Գաղթել են Ակնի Պարս և Լալե գյուղերից: Նախ 5 տնվոր եկել և բնակվել են մոտակա Խանիկ թրքաբնակ գյուղում: Հետո կես ժամ արևելք Տաճուզ կլոլի կոչված տեղում են հաստատու-

¹ Մաճեղբլիս ս. Թորոս վանքը Կյուրիճ-Տաբեճուե թեմի առաջնորդանիստ վանքն է եղել Կիլիկիայի կաթողիկոսության իրավասության տակ, իսկ Ղալբնի գյուղը, հավանաբար Սերաստիայի շրջակա Խալբն գյուղը պիտի համարել:

լում: Ղարբըց եկողները զարացի կամ բարցի են կոչում գյուղը, իսկ լալեցիք՝ Լալ տեւե: Բարբառը շատ նման է Օվաջբքի և Կեչվէյի Միջագյուղի բարբառին: Ավետարանի արձա-
նագրութիւններէց մեկը կրում է 1706 թվականը: Իսկ Բաղարի Մեծ նոր գյուղի ավետա-
րանը ունի մի ավելի հին հիշատակութիւն. «Գարձլալ հիշեցեք Հովակիմ երեցն, որ գրեցի
ըզսուրբ ավետարանս, երկիրն Յաւովա, գյուղն Լալա Տարայն, որ կոչի Քաւցի»:

գ. ԲԱԶՄԱՐԻ ՇՐՋԱՆ

Բազարը այժմ Պրուսայի լիւայնիթ մասն է կազմում, բայց շարս գյուղերը որ Եկատի
ունենը, պատկանում են Նիկոմիդիայի թմին:

25. Չենկիլիք (1590). Ունի 800 տուն, զուտ հայաբնակ գյուղ է: Ըստ ավանդութեան,
իրբ 320 տարի առաջ, 1592 թվականին, Ակնի, Բալուի և Արարիկի կողմերից են եկել:
Ամենահին եկվորը համարվում է Տուման օղլիների տունը, որոնց նախահայրերը մոտակա
թուրք գյուղում ծառայել են որպէս մշակ: Հետո իրենց ընտանիքներով եկել են այժմյան
տեղը հաստատուիլ: 160 տարի առաջ գյուղի հայերը 114 տուն էին միայն: Թուրքերի
թիվը սկսվել է աստիճանաբար նվազել 1830 թ. բուլղոլիին հայաբնակ է դա-
նել: Ոմանք ասում են, թէ Չենկիլիք անունը եկեղեցիների (կողոզներ) բառի ազավուման է,
գյուղն այդպէս է կոչվել տեխիպաշների (հրոսակալին խումբ) դեմ մղած կռիւների պատ-
ճառով: Այս կռիւների հերոսը հռչկում էր Ուզուն Թորոս: Անվան վերաբերյալ թուրքերը
հայտնում են, թէ լինկենլիք (բոշաներ) բառից է առաջ եկել: Ուրիշներն ասում են,
թէ լիլինկիլիքից է փոխված, արհեստավորների մեծամասնութիւնը լիլինկիլ (զարբին)
լինելու պատճառով: Թեմի առաջնորդների կողմից կոչված է Անարժապ, նույննուն վար-
դապետի գաւառնը այս գյուղի մէջ լինելու պատճառով: Այժմ տեղը ուխտավան է դա-
նել: Գաւառաբանի արձանագրութիւնն է թվ. ՌՃ (= 1651): Վարդապետը, որ գրամասը
չիտելով, ժողովրդի կողմից Անարժապ է կոչվել, մահացել է Միջագյուղի և Չենկիլիքի
ճամփին: Չենկիլիքցիք աշբաբացութեամբ նրան բերել են իրենց զերեզմանատանը թա-
ղել: Թերեւս սրա համար է, որ գավառի մէջ ընդհանրացած է «գող չենկիլիքցիք» արտա-
հայտութիւնը:

26. Միջագյուղ կամ Օրբալյո (1600). 540 անվոր զուտ հայաբնակ գյուղ է: Ըստ
ավանդութեան, 300 տարի առաջ Ակնա գյուղերից եկել ու հիմնել են Հին գյուղ կոչվածը,
որի եկեղեցու և զերեզմանների հետքերը նշմարվում են մինչև այսօր: Հետո հաստատվում
են մոտակա տանկաբնակ գյուղում, որ Կուկուլ էր կոչվում: Վերջին երկու գաղթի ընթաց-
քում նրանց միացել են Կարինից, խարբերդից և Անգրկովկասից եկած գաղթականներ:
Մինչև 1705 թ. գյուղը դեռ Կուկուլ էր կոչվում: Հետագա տարիներին կոչվեց Օրբալյո կամ
Օրբազդղ, Չենկիլիքի և Մեծ նոր գյուղի մէջտեղը գտնվելու համար: Մեծ նոր գյուղի հեռա-
դիր ավետարանի մէջ (գրված 1632 թ.) այսպէս է հիշվում. «Նս նդիազար վարդապետ,
որ էի երկրեն Գանջալու: Որ եկի ի զեզս, որ կոչի Գուզուլ, էր թվ. ՌՃԾԳ (= 1704)»:

27. Մեծ նոր գյուղ կամ Ճեւիտ Գարիլն (1600). Ակնից, Կարինից, Կոստաբայից են
գաղթել: Այս շրջանի ամենամեծ գյուղաքաղաքը՝ ունի 1000 տուն հայ և 27 տուն թուրք:
Նախապէս Յունեք և Յոդրաք կոչված գյուղերի թուրք գյուղացիները այս տեղերը վերցրին
ենիշերների հալածանքների պատճառով: Ոմանք հեռացան, ոմանք էլ հիմնեցին այս
գյուղը Ճեւիտ Գարիլն կոչելով: Պատմում են, թէ առաջին հայերը գյուղից քսան բուլի
հեռու Կալիք կամ Հաւամեկար կոչված տեղում հաստատվեցին, թուրքերի մոտ ծառայու-
թեան մասնելով որպէս մշակ: Հետո նրանց թույլ տրվեց գյուղի մէջ բնակվելու: Սկզբում

թուրքերը հայերին աշխատեցնում էին անվարձ կամ շատ քիչ վարձով: Գյուլի եկեղեցու մի խաչքարը կրում է ամենահին թվականը 1622Ա (1722): Մեծ նոր գյուղ կոչվեց զանա-
դանելու համար նիկիայի նոր գյուղից:

28. Քերամը (1600). Ակնից, Կարինից, Երզնկայից են գաղթել: Մեծ նոր գյուղից 3 ժամ արեւելք, լեռան ստորոտում, 209 տուն հայ և 9 տուն թուրք բնակչությամբ: Գյուղա-
ցիները ստույգ շգիտեն իրենց նախկին բնազավաւոր: Ասում են, միայն, թէ սրահից 300
տարի առաջ 3 տնօրը եկել և հաստատվել են մի թուրք բնկի ազարակում: Գյուլի եկեղե-
ցու արձանագրությունը վերաբերում է 1772 թվականին, հայ վարպետների կողմից քան-
դակված և գրված այսպես. «Թեքթիտազցի բարհատ Պողոսե»: Մի խաչքարի արձանագրու-
թյան վրա՝ «Կանդեղանե սր. խաչս հիշատակ եկեղեցաց զավառեն եղիս, Երզնկացի Գրիգոր՝
ի գլուս սր. Մինասայր: Սեղանի բարը ունի 1622Բ (1723) թվականը, Իսկ այժմյան եկեղեցին
շինված է հայոց 1622 (1836) թվին՝ «Երզնկայի Ազրակ գյուղեն ոսկեբիշ Գասպարի որդի
Համամնի Կարապետ»: Գյուլի անունը Քերամը, թուրքերեն՝ բերեմիզ (կլմինդր) բառի
ազավաղված ձևն է համարվում: Այստեղ է ծնվել Խորեն Աշըրյան պատրիարքը:

Գյուլի շրջակայքում կան պատմական հին վայրեր: Հինգ րուպե դեպի լճեզրը կա
առուս ջրով նշանավոր ծծմբային մի ջերմուկ: Կես ժամ զեպի նիկիա պատմական մի
կիրճ կա Չնեղու անունով: Գյուլի թիկունքի բլրի վրա կա Մաժախ անունով մի ուխտա-
տեղի, անձանոթ մեկի հողաթմբով, որը Մաժախ տեղն են կոչում, իբրեւ թէ Արիտակեսը
նիկիո մուղդին զնայիս աշտուրից է անցել: Շրջակա հայ ամուլ կանայք ուխտի են գալիս
ու մատուղ անում, մեծ մասամբ զերապատությունը տալով արագաղին, ու կամ գառ էլ
են մորթում:

Է. ԳԱՍԹԵՄՈՒՆԻԻ ՇՐՋԱՆ

29. Պոլու (1605). Երեւանից, Նախիջևանից են գաղթել:

30. Տեվրեկ (1605). Երեւանից, Նախիջևանից են գաղթել:

31. Տյուլգեն (1885). Պոլուից, Տեվրեկից և Ազարագարից: Նիկիոյիայի թեմին պատ-
կանող այս գյուղերը գաղթել են Մեծ Հայաստանից, Երեւանի և Նախիջևանի կողմերից,
հալածարար Շահ-Աբրահիմ արաւմանքներից հետո, 1605 թ.: Նրանց այլաբարտյան բար-
բառը ոչ մի տարակույս չի թողնում այս մասին: Պոլուի մեջ կա երկու եկեղեցի՝ ս. Աստ-
վածաթին և ս. Կարապետ: Գաղութի մագաղաթյա ավետարանը, որ իրենց հետ են բերել,
ունի հետևյալ գրությունը՝ «Գրվեցաւ սր. ավետարանս ի քաղաքն Նախիջևանի, ամի Տն.
1351»: Տեվրեկի հայերը 95 տուն են, Պոլուն 167 տուն ունի: Այս շրջանը առավելապես
մահմեդական ստվարաթիվ բնակչություն ունի, որ հայերը փոքրամասնություն են կազ-
մում: Մեծ մասամբ Պոլուից, մի մասն էլ Ազարագարից են եկել և խանութպանությամբ
ու առևտրով են զբաղվում:

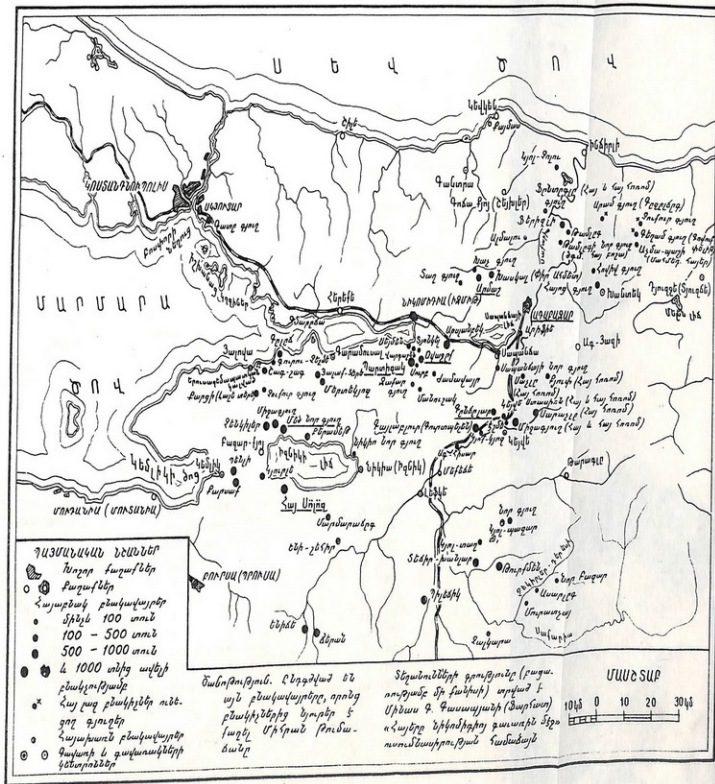
Ը. ԱՅԼ ՆՈՐԱՄՆՈՒՆԻ ԳՅՈՒՂՆԵՐ

(XIX դարի առաջին տասնամյակից սկսած)

ա. Նիկիայի նոր գյուղ. հիմնված է 1817 թ., 7 բնատուր, Պիլեճիկի կլուտաղ հայա-
բնակ գյուղից: Զբաղվում են շերամարտություններ:

բ. Կելվիկ Ագեխաւ. ժամանակին նշանավոր է եղել Ագեխաւի պազարը (տոնավա-
ճառը): Այս գաղվառը համեմատաբար խաղաղ է անցկացրել 1895 թվականի կոտորածները,
սակայն շուկայում կոդուպուտ ու սպանություն է եղել: Տեղացի և շրջակա հայերը հիշում

ՆԻԿՈՄԻԴԻԱՅԻ ԳԱՎԱՌԻ ԵՎ ՀԱՐԱԿԻՑ ՀԱՅԱԲՆԱԿ ՇՐՋԱՆՆԵՐԻ ՔԱՐՏԵՋ

Բարսեղի հեղինակ Բ. Հ. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

են այս դեպքը Ագիստարի շարդ կոչելով, Փոքրիկ գյուղը, որ նախապես կար, կոչվում էր Փեւեկ: Ստեփաննոս եպիսկոպոսը այս անունը հայացրեւ էր և տոմարների մեջ գրում էր Աւմալիր:

դ. Կոմ-կյոզ, տեղական հնչումով՝ Կոմ Կոզ: Ստեփաննոս եպիսկոպոսի թարգմանութեամբ՝ Կապուտիկ: Ունի երեք թաղ, մեկը միայն հայաբնակ: Շերամարութեամբ ևն զբաղվում:

դ. Էշմե. զուտ հայաբնակ գյուղ, երկաթուղու կայարանի դիմաց, 15 բույն հետու 1866 թվականի մոտերքին Միջագյուղից են եկել: Հիմա մոտ 150 տնովս են:

ե. Նոր գյուղ Սապանճալի. 1874 թ. Գուրտպեղեկից և Գրնճլարից հկած հայեր են, շրջապատված լաղ և վրացի զաղթականներով: Շերամարութեամբ ևն զբաղվում:

«Հայերը նիկոմիդիոս զավառին մեջ» գրքում տեղեկություններ ևն տրված նաև 1870-ական թվականներին Սև ծովի ափերից զաղթած հայ լազերի, ինչպես նաև՝ հայ մանմի-դակաճենի մասին: Հասարակական կյանքի և կենցաղի տեսակետից տեղեկություններ կան հայ կարողիկենրի և հայ բողոքականների շարժման շուրջ: Պատմական ամփոփ աղետակ կա նաև Արմաշի Դպրեվանքի հաստատման և զարմանեություն շուրջ: Ամեն պարագայում ջերմորեն հանձնարարում ենք Մինաս Գասապյանի ուսումնասիրական այս գործը բոլոր նրանց, ովքեր այս զավառի վարք ու բարքին ու կենցաղին ավելի ընդարձակ կերպով ծանոթանալու փափաքը ունեն:

ՄԻՀՐԱՆ ԹՈՒՄԱՃԱՆԻ ՀԱՎԱԲԱԾ ԵՐԳ

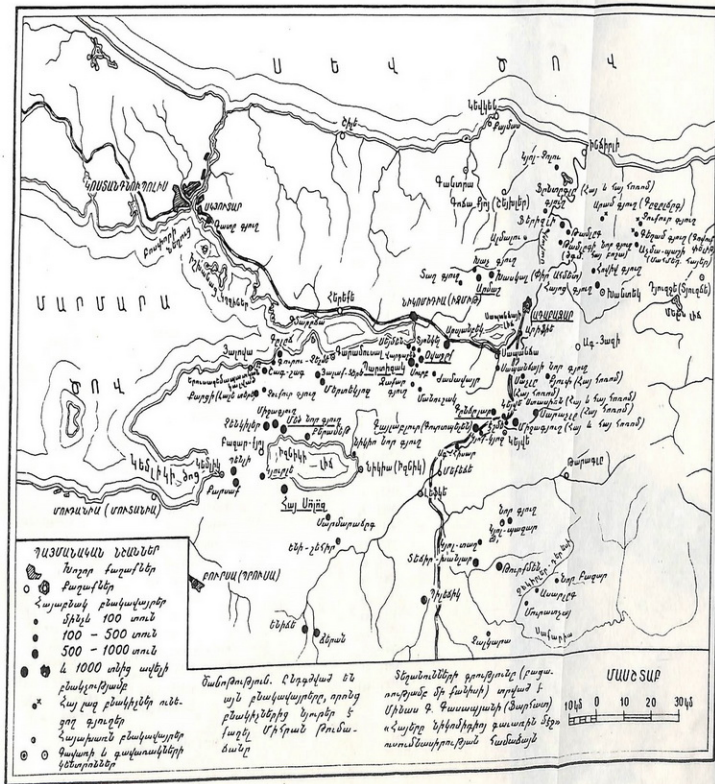

Բարսեղի հեղինակ Բ.Է. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ՄԻՋՐԱՆ ԹՈՒՄԱԶԱՆԻ ՀԱՎԱՔԱԾ ԵՐԳ ՈՒ ԲԱՆԻ ՏԱՐԱԾՄԱՆ ՔԱՐՏԵԶ՝

ՆԻԿՈՄԻԴԻԱՅԻ ԳԱՎԱՌԻ ԵՎ ՀԱՐԱԿԻՑ ՀԱՅԱԲՆԱԿ ՇՐՋԱՆՆԵՐԻ ՔԱՐՏԵՋ

Բարսեղի հեղինակ Բ. Հ. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ԱՅԲԲԵՆԱԿԱՆ ՅԱՆԿ

Արան՝ լեռը—Ազնիվ Պոստոյան	157	(232)*
Արան՝ լեռը—Մամա Փանոսյան	157	(232)
Արան՝ լեռը—Մարիամ Մինասյան	157	(232)
Ալին՝ քուրը պղտոր է—Վարսենիկ Նիկողոսյան	119	(225)
Աղասարու ճամբան—Ազնիվ Պոստոյան	86	(216)
Աղբարս ի րախճան—Արուսյակ Խաչմանյան	71	(210)
Աղբարս Ըստամբուլ քաղաք—Մամա Փանոսյան	71	(210)
Աղջի, աղջի—Մարիամ Մինասյան	103	(222)
Աղջի՛, էկուր մեր տունը—Ազնիվ Պոստոյան	136	(227)
Աղջի՛, էկուր մեր տունը—Մամա Փանոսյան	136	(227)
Աղջի՛, էկուր մեր տունը—Մամա Քեմիրյան	155	(232)
Աղջիկան՝ փոթին կալուշ—Սողոմե Փաթինյան	112	(224)
Աղջիկըս, քեզի շափղա մը—Մարիամ Մինասյան	110	(224)
Աղջիկըս, քեզի ֆոթին կալուշ—Տիրդրանուհի Փաթինյան	111	(224)
Այր, բեն, զիմ—Մարիամ Մինասյան	187	(242)
Այրը բենին—Մամա Ֆանտաղյան	186	(242)
Այրը բենին—Մարիամ Մինասյան	186	(242)
Անուն՝ or—Վահրամ Տեյրեմենջյան	182	(240)
Առափնուտանց առ ի՞նչ շաղ էր—Մամա Քեմիրյան	57	(204)
Առափնուտանց կանուխ-կանուխ—Հովհ. Թորիկյան	56	(204)
Առ կեմկեմին հավան է—Մարիամ Մինասյան	166	(234)
Առ կեմկեմին հավան է—Հովհ. Թորիկյան	167	(234)
Առմային տալերը—Զատիկ Ֆանտաղյան	53	(201)
Առ տարի, տարի—Արուսյակ Խաչմանյան	66	(207)
Առ տարի, տարի—Մամա Փանոսյան	67	(207)
Առ տարի, տարի—Մարիամ Մինասյան	67	(207)
Առօր տուն է սուրբ ծննդյան—Մարիամ Մինասյան	63	(206)
Առօր տուն է սուրբ ծննդյան—Սողոմե Փաթինյան	63	(206)
Առօր մեր յավրուն հարս կըլլա—Մինաս Կարազոյոզյան	58	(204)
Առայի ճամբան—Մինաս Կարազոյոզյան	143	(229)

* Փակագծերում զրկած թվանշանը ցույց է տալիս ծանոթագրության էջը:

Առայու համբան—Ազնիվ Պոտոսյան	143	(229)
Արարա մը սոխ էկալ—Մարիամ Մինասյան	139	(227)
Արարա մը սոխ էկալ—Հովհ. Թորիկյան	139	(227)
Արարա մը սոխ էկալ—Մամա Քեմիրյան	139	(227)
Արարենց հարս ըլլայի—Հովհ. Թորիկյան	133	(237)
Արդար մաղբղդ բակեցին—Մամա Փանոսյան	60	(204)
Արսլանբեկի համբան—Մինաս Կարազոզյան	164	(233)
Արտ մը ունիմ—Մարիամ Մինասյան	125	(225)
Արտ մը ունիմ՝ զարի յե—Մարիամ Մինասյան	131	(226)
Բալթ օղունուն—Մամա Քեմիրյան	161	(232)
Բեն, այր, բա—Հովհ. Թորիկյան	180	(240)
Բեն, այր, բա—Մամա Քեմիրյան	180	(240)
Բեն, այր, բա—Մարիամ Մինասյան	180	(240)
Բեն, այր, բա—Մամա Ֆանտազյան	180	(240)
Գազու, գազու—Հովհ. Թորիկյան	179	(239)
Դան-դան ընիմ—Ազնիվ Պոտոսյան	145	(229)
Ես չեմ էրթար, մարիկ—Հովհ. Թորիկյան	49	(200)
Երկնային թռչուն ըլլայի—Մամա Քեմիրյան	98	(220)
Էլեմ, էլեմ—Հովհ. Թորիկյան	184	(241)
Էլեմ, էլեմ—Մամա Քեմիրյան	185	(241)
Էլլամ կաշիմ, կապան հաղինմ—Մամա Փափազյան	61	(205)
Էլլեմ բարսը լեռան թփեն—Վահրամ Տեյրիմենչյան	84	(216)
Էլլեմ բարսը լեռան թփեն—Վահրամ Տեյրիմենչյան	84	(216)
Էլի, հաջի հայրիկ—Մամա Քեմիրյան	89	(217)
Էկուր, աղջիյ, մեր տունը—Ազնիվ Պոտոսյան	127	(225)
Էկուր, աղջիյ մեր տունը—Արտաշակ, Խաչմանյան	127	(225)
Էյ, սիզդո, օզլան սիզդո—Ազնիվ Պոտոսյան	117	(225)
Էյ, սիզդո, օզլան սիզդո—Մամա Փանոսյան	117	(225)
Էս օր Օվան էրթամ—Վահրամ Տեյրիմենչյան	151	(230)
Էվլեմ, տեվլեմ—Հովհ. Թորիկյան	185	(241)
Էրկինբեն իշալ ջալլալը—Մինաս Կարազոզյան	142	(228)
Երկինբի թռչուն ըլլայի—Մինաս Կարազոզյան	99	(220)
Երկինբի թռչուն ըլլայի—Մինաս Կարազոզյան	99	(220)
Լազ հալասը—Մարիամ Մինասյան	113	(224)
Լազ հալասը—Ազնիվ Պոտոսյան	113	(224)
Լեռները կարալ, կարալ—Մամա Փափազյան	141	(227)
Լեռները կարալ, կարալ—Միքտիլ Փափազյան	141	(227)
Խաբրի վերին—Մամա Քեմիրյան	134	(237)
Խնամի, խոշ ևս էկեյ—Զատիկ Ֆանտազյան և Մաման	121	(225)
Մառ մի կանչեր—Ազնիվ Պոտոսյան	65	(206)
Կատերենց հարս կըտանին—Վահրամ Տեյրիմենչյան	132	(226)
Կոունկ—Մամա Քեմիրյան	77	(214)
Կոունկ—Մարիամ Մինասյան	77	(214)

Հայտնեցեր, աղջընեք—Մամա Ֆանտազյան	121	(225)
Հայ մեր—Մամա Ֆանտազյան	182	(240)
Հարգ ալ սիրիմ, մարգ ալ սիրիմ—Մամա Քեմիրյան	135	(226)
Հարիկ, մարիկ, իս կարգի—Մարիամ Մինասյան	105	(222)
Հարիկ(ը), մարիկ(ը), իս կարգե—Աղնիկ Պոտոսյան	105	(222)
Հարիկ(ը), մարիկ(ը) իս կարգե—Մամա Փանոսյան	105	(222)
Հարիկը, մարիկը զիս կարգե—Մինաս Կարազոյզյան	105	(222)
Հին հավատալիք—Մամա Եղիայան	192	(242)
Հաթ մանանա—Մարիամ Մինասյան	115	(224)
Հաթ մանանա—Մինաս Կարազոյզյան	115	(224)
Մամուկ, մամուկ—Վահրամ Տեյրիմենջյան	108	(223)
Մամուկ, մամուկ, կրա մը տուր—Մարիամ Մինասյան	184	(241)
Մանկայր լեցուկ մախիր—Հովհ. Բորիկյան	165	(234)
Մեկ, Լրկու՛ր՝ Էրկենաս—Մամա Ֆանտազյան	183	(241)
Մեկ, Լրկու՛ր՝ Էրկենաս—Մարիամ Մինասյան	183	(241)
Մենեմշեյին ճամբան—Փերուզ Գամջյան	88	(216)
Մեճ, րը, մը—Մարիամ Մինասյան	188	(242)
Մենք, ա՛յ ազվոր աղջիկ—Մարիամ Մինասյան	45	(199)
Մեր բազման Ուլուպալիր—Մամա Փափազյան	130	(226)
Մեր տան էտին ծառ ապրիկ—Մինաս Կարազոյզյան	62	(206)
Մեր տունը խաղաղալիր—Մինաս Կարազոյզյան	126	(225)
Մեշկըդ իլիկ զոտի—Մամա Քեմիրյան	51	(200)
Մի՛ լար, մարիկ—Մարիամ Մինասյան	46	(199)
Մի՛ լար, մարիկ—Մամա Փանոսյան	48	(199)
Յալեմ, յալեմ—Մարիամ Մինասյան	71	(210)
Յալեմ, յալեմ—Աղնիկ Պոտոսյան	72	(210)
Յալեմ, յալեմ—Աղնիկ Պոտոսյան	189	(242)
Յալեմ—Մամա Եղիայան	171	(237)
Յալեմ, յալեմ, Կարապետ—Հովհ. Բորիկյան	171	(237)
Յալեմ, յալեմ, Կարապետ—Մամա Քեմիրյան	96	(219)
Յար, յար, էկոր—Մինաս Կարազոյզյան	96	(219)
Յար, յար, էկոր—Մինաս Կարազոյզյան	96	(219)
Յար, յար, էկոր—Մինաս Կարազոյզյան	96	(219)
Յար, յար ըսելս էկալ—Մամա Փանոսյան	129	(225)
Յար, ուր կերթաս—Մամա Փափազյան	95	(219)
Յար ըսնի—Աղնիկ Պոտոսյան	92	(218)
Յար ըսնի—Աղնիկ Պոտոսյան	92	(218)
Յար ըսնի—Մարիամ Մինասյան	92	(218)
Յար ըսնի—Մարիամ Մինասյան	93	(218)
Յար ըսնի—Արուստակ Խաչմանյան	94	(218)
Յար ըսնի—Տիգրանուհի Քոթիկյան	162	(233)
Նա զիմացի կալերը—Մինաս Կարազոյզյան	133	(226)
Շամտանը վառեցին—Վահրամ Տեյրիմենջյան	192	(242)
Ջուր աշի աղորբ—Մամա Եղիայան	104	(222)
Չե՛մը, շե՛մ—Հովհ. Բորիկյան		

Չուշու մամա—Հովն. Թորիկյան	186	(241)
Պապա, ածերը ծախե—Մարիամ Մինասյան	168	(236)
Պապա ածերը ծախե—Տիգրանուհի Փաթինյան	168	(236)
Պապա ածերը ծախե—Մամա Փանոսյան	169	(236)
Սա զիմացի շամերը—Վահրամ Տեյիրմենջյան	124	(225)
Սալնջախ եմ ձգեր—Մարիամ Մինասյան	43	(195)
Սալվաբեր վար եմենի—Հովհ. Թորիկյան	123	(225)
Վիճակի խաղերգեր—Մամա Նդիայան	191	(242)
Վուր ժամանակ միտքս կ'իշեր—Մարիամ Մինասյան	79	(215)
Տալան տալային վրա—Մամա Ֆանտաղյան	101	(221)
Տերընուս—Հովն. Թորիկյան	186	(241)
Ուր է ասոր հարս ու մարը—Մարիամ Մինասյան	54	(202)
Փափիրային շեմը—Մարիամ Մինասյան	150	(230)
Փափիրային վրային—Վահրամ Տեյիրմենջյան	119	(230)
Փիսի. փիսի բամբուռ—Մամա Ֆանտաղյան	183	(240)
Փիսի, փիսի, բամբուռիկ—Մարիամ Մինասյան	183	(240)
Փշե՛, հովիկ, փշե՛—Վահրամ Տեյիրմենջյան	75	(211)
Փանի չի լամ—Մինաս Վարադյոզյան	74	(211)
Օղաներ եմ շիներ—Հովհ. Թորիկյան	73	(211)
Օխտը չորին առիր—Ազնիվ Պոտոսյան	91	(217)
Օրթաղեղեն Չենգիւր—Հովհ. Թորիկյան	161	(232)
Օրիմ, օրիմ—Ազնիվ Պոտոսյան	39	(195)
Օրիմ, օրիմ—Մարիամ Մինասյան	41	(195)
Օր կանչիմ, կանչիմ—Ազնիվ Պոտոսյան	153	(231)
Օր կանչիմ, կանչիմ—Մամա Փանոսյան	154	(231)
Օր կանչիմ, կանչիմ—Մարիամ Մինասյան	154	(231)

ԵՐԳՈՂՆԵՐԻ ՑԱՆԿ

	Ծանոթագրություն	Ավարտականություն	Գրականություն	Համարներ
	Ա. Գ. Ա. Բ. Ա. Զ. Ա. Բ.			
1	Սոցիալական փառքի	Երևան - Զորք, 1930—1935	2	18, 61
2	Տիգրանյան փառքի	» » »	3	43, 60, 112
3	Փարսի փառքի	» » »	1	36
	Ա. Բ. Ա. Զ.			
4	Մամա փառքի	Երևան, 1964	4	15, 41, 88
5	Միլիտար փառքի	» »	1	89
	Գ. Լ. Ն. Զ. Լ. Ա. Բ.			
6	Վառլամ Տեղեկություն	Երևան - Զորք, 1930—1935	10	29, 33, 34, 58, 72, 80, 81, 94, 96, 123
7	Մեծ Ն. Ո. Բ. Գ. Ն. Ո. Բ.	» » »	17	7, 11, 27, 53, 71, 86, 104, 108, 110, 114, 116, 118, 119, 128ա, 129, 130
8	Մամա Բեմերյան	Բոստոն, 1935	13	8, 12, 30, 48, 82, 87, 100, 105, 115, 117, 120, 128բ
	Պ. Ա. Բ. Տ. Բ. Զ. Ա. Բ.			
9	Արուստ Խաչատրյան	Երևան - Զորք, 1930—1935	4	20, 23, 42, 76
10	Մարիամ Միլիտարյան	» » »	31	2, 3, 4, 5, 10, 17, 22, 24, 31, 32, 41, 52, 54, 59, 62, 64, 73, 79, 83, 95, 97, 109, 111, 122, 125ա, 126ա, 127, 131ա, 132, 133
11	Վարս. Նիկողոսյան	» » »	1	68
12	Ազնիվ Պատույսյան	» » »	16	1, 19, 26, 35, 38, 39, 40, 55, 63, 66, 75, 78, 83, 91, 98, 102
12	Մամա փառքի	» » »	11	6, 14, 21, 25, 56, 57, 77, 78, 84, 103, 113
	Ս. Ո. Լ. Ո. Զ.			
14	Հատիկ Գանապետյան	Բոստոն, 1935	2	6, 70
15	Մամա Գանապետյան	» »	7	51, 69, 121, 124, 135, 126, 131
	Օ. Վ. Ա. Զ. Լ. Բ.			
16	Միլիտար Կարապետյան	Երևան - Զորք, 1935	16	3, 16, 28, 45, 46, 47, 49, 50, 57, 65, 74, 90, 92, 106, 107
	Բ. Ո. Բ. Գ. Ն. Ո. Բ.			
16	Մամա Եղիշյան	Երևան - Զորք, 1930	4	134, 135, 136, 137

Բ Ո Վ Ա Ն Գ Ի Ա Կ Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

Երկու խոսք	5
Ներածություն	7
Առաջաբան	33

Բ Ո Ւ Թ Ա Ն Ի Ա Յ Ի Շ Բ Ջ Ա Ն

Մ ա ս առաջիկ

ԱՎԱՆԳԱԿԱՆ ԵՐԳԵՐ

Օրոհներ

1. Օրիմ, օրիմ	39	(195)
2. Օրիմ, օրիմ	41	(195)
3. Սալնջախ հմ ձգեր	43	(195)

Հարսանկան երգեր

4. Մենք, ա՛յ աղվոր աղջիկ	45	(199)
5. Մի՛ լար, մարիկ	46	(199)
6. Մի՛ լար, մարիկ	48	(199)
7. Ես չի՛մ էրթար, մարիկ	49	(200)
8. Մեղկդ իլիկ գոտի	51	(200)
9. Ասամյին տալերը	53	(201)
10. Ո՛ր է ասոր հարն ու մարն	54	(202)
11. Առավոտանց կանուխ-կանուխ	56	(204)
12. Առավոտանց աս ի՞նչ շաղ էր	57	(204)
13. Ասոր մեր յավրուն հարս կըլլա	58	(204)
14. Աշղար մազերդ քակեցին	60	(204)
15. Էլլամ կայնիմ, կապան հազնիմ	61	(205)
16. Մեր տան էտին ծառ սալորի	62	(206)

Ավետիսներ, բարեկենդանի և վիճակի երգեր

17. Ասոր տոն է սուրբ ծննդյան	63	(206)
18. Ասոր տոն է սուրբ ծննդյան	63	(206)

19. Յառ մի կանչեր	65 (205)
20. Աս տարի, տարի	66 (207)
21. Աս տարի, տարի	67 (207)
22. Աս տարի, տարի	68 (207)

Պանդխտի երգեր և ողբեր

23. Աղբարս ի բախճան	71 (210)
24. Յալեմ, յալեմ	71 (210)
25. Աղբարս Ըստամբոլ քաղաք	71 (210)
26. Յալեմ, յալեմ	72 (210)
27. Օղաներ եմ շինեմ	73 (211)
28. Քանի չի լամ	74 (211)
29. Փչե՛, հովիկ փչե՛	75 (211)
30. Կռունկ	77 (214)
31. Կռունկ	77 (214)
32. Վուր ժամանակ միտքս կ'իջներ	79 (215)
33. Էլլեմ բարսը լեռան թևին	84 (216)
34. Էլլեմ բարսը լեռան թևին	84 (216)
35. Աղասարու ճամբան	86 (216)
36. Մենեմճեյին ճամբան	88 (216)
37. Էլի՛, հաջի հալլիկ	89 (217)
38. Օխտը ջորին առիր	91 (217)

Քնարական երգեր

39. Յար քանի	92 (218)
40. Յար քանի	92 (218)
41. Յար քանի	92 (218)
42. Յար քանի	93 (218)
43. Յար քանի	93 (218)
44. Յար, ուր կերթաս	95 (219)
45. Յար, յար, էկոր	96 (219)
46. Յար, յար, էկոր	96 (219)
47. Յար, յար, էկոր	96 (219)
48. Երկնային թռչուն ըլլայի	98 (220)
49. Երկնիքի թռչուն ըլլայի	99 (220)
50. Երկնիքի թռչուն ըլլայի	99 (220)
51. Տալզան տալզային վրա	101 (221)

Պարերգեր

52. Ազջի՛, ազջի՛	103 (222)
53. Չե՛մը, չե՛մ	104 (222)
54. Հարի՛կ, մարի՛կ, իս կարգե	105 (222)
55. Հարի՛կ(ը), մարի՛կ(ը), իս կարգե	105 (222)

56. Հարի՛կ, մարի՛կ, իս կարգի	105	(222)
57. Հարիկ, մարիկ, իս կարգի	106	(222)
58. Մամուկ մամուկ	108	(223)
59. Աղջիկըս, բեզի՛ շափղա մը	110	(224)
60. Աղջիկըս՝ բեզի Ֆոթին կալուշ	111	(224)
61. Աղջիկան՝ փոթին կալուշ	112	(224)
62. Լազ հալասը	113	(224)
63. Լազ հալասը	113	(224)
64. Ճաթ մանահա	115	(224)
65. Ճաթ մանահա	115	(224)
66. Էյ, սիզոս, օղլան սիզոս	117	(225)
67. Էյ, սիզոս, օղլան սիզոս	117	(225)
68. Ակին ջուրը պզտոր է	119	(225)
69. Հայտեցեր, աղջըջիներ	120	(225)
70. Խնամի, խոշ հս էկէյ	121	(225)
71. Սալվարնը վար եմենի	123	(225)
72. Սա դիմացի շամերը	124	(225)
73. Աբա մը ունիմ	125	(225)
74. Մեր տունը խառըպալիք	126	(225)
75. Էկուր, աղջիյ, մեր տունը	127	(225)
76. Էկուր, աղջիյ մեր տունը	127	(225)
77. Յար, չար ըսելը Էկալ	129	(225)
78. Մեր բախճան Ուլուպալիք	130	(226)
79. Աբա մը ունիմ՝ զարի յե	131	(226)
80. Կատերենց հարս կըտանին	132	(226)
81. Շամտանը վառեցին	133	(226)
82. Հարդ ալ սէշիմ, մարդ ալ սիրիմ	135	(226)
83. Աղջի՛, Էկուր մեր տունը	136	(227)
84. Աղջի՛, Էկուր մեր տունը	136	(227)
85. Աբարա մը սոխ Էկալ	139	(227)
86. Աբարա մը սոխ Էկալ	139	(227)
87. Աբարա մը սոխ Էկալ	139	(227)
88. Լեռները կարալ, կարալ	141	(227)
89. Լեռները կարալ, կարալ	141	(227)
90. Էրկիրեն իջալ ջալլախը ✓	142	(228)
91. Ատալու ճամբան	143	(229)
92. Ատալի ճամբան	143	(229)
93. Դան-դան ընիմ	145	(229)

Մ ա ս Ե Ր Կ Ր Ր Ո Ղ

ՏԵՂԱԿԱՆ ԿՆՆՅԱՂԱՅԻՆ ԵՐԿՆԵՐ

94. Փավլիբային վրայեն	149	(230)
95. Փավլիբային շեմը	150	(230)

96. էս օր օվան էրվամ	151 (230)
97. Օր կանչիմ, կանչիմ	153 (231)
98. Օր կանչիմ, կանչիմ	153 (231)
99. Օր կանչիմ, կանչիմ	154 (231)
100. Աղջի՛, էկուր մեր տունը	155 (232)
101. Աբան՝ լեռը	157 (232)
102. Աբան՝ լեռը	157 (232)
103. Աբան՝ լեռը	157 (232)
104. Օրթագեղեն Չենդիլեր	160 (232)
105. Բալթ օղլունու	161 (232)
106. Նա դիմացի կալերը	162 (233)
107. Արսլանբեկի ճամփան	164 (233)
108. Մանկալը լեցուկ մախր	165 (234)
109. Աս կեմկեմին հավան է	166 (234)
110. Աս կեմկեմին հավան է	167 (234)
111. Պապա, ածերըդ ծախե	168 (236)
112. Պապա, ածերըդ ծախե	168 (236)
113. Պապա, ածերըդ ծախե	169 (236)
114. Յավաշ բալե, Կարապետ	171 (237)
115. Յավաշ բալե, Կարապետ	171 (237)
116. Արաբենց հարս ըլլալի	173 (237)
117. Խաբեր վերին	175 (237)

Մ ա ս Կ Ե Ր Ո Ր Գ

ՄԱՆԿԱԿԱՆ ԽԱՂԵՐԳԵՐ ԵՎ ԽԱՂԱՍԵՆՈՒԿՆԵՐ

Խաղերգեր

118. Գազու, գազու	179 (239)
119. Բեն, այբ, բա	180 (240)
120. Բեն, այբ, բա	180 (240)
121. Բեն, այբ, բա	180 (240)
122. Բեն, այբ, բա	180 (240)

Խաղասելուկներ

123. Անուն Օր	182 (240)
124. Հայ մեր	182 (240)
125. Փխի, փխի, բամպուտի	183 (240)
125ա. Փխի, փխի, բամպուտիկ	183 (241)
126. Մեկ, էրկուր՝ էրկըննաս	183 (241)
126ա. Մեկ, էրկուր՝ էրկըննաս	183 (241)
127. Մամուկ, մամուկ, կրայ մը տուր	184 (241)
128. էլեմ, էլեմ	184 (241)

128ա. էվելիմ, տէվելիմ	185 (241)
128բ. էլիմ, էլիմ	185 (241)
129. Տերբնտաս	186 (241)
130. Չուչու մամա	186 (241)
131. Այրբ բենին	186 (242)
131ա. Այրբ բենին	186 (242)
132. Այր, բեն, զիմ	187 (242)
133. Մեն, բթ, մբ	188 (242)

ՀԱՎԵՆՎԱՆԻ ԻԶՈՐԻԲԻ ՇՐՋԱՆԻՑ

134. Յակելի	189 (242)
135. Վիճակի խաղերգեր	191 (242)
136. Հին հավատալիք	192 (242)
137. Չար աչքի ազդիք	192 (242)
Ծանոթագրություններ	193
Ուրվագծային բարտեղ	245
Պատմա-աշխարհագրական հարակից լուսարանություններ	245
Այրբենական ցանկ	253
Երգողների ցանկ	257

ՄԻՆԻՍՏՆ ԹՈՒՄԱՆԱՆ,
МИНИСТР ТУМАЛЖАН
ՀԱՅՐԵՆԻ ԵՐԳ ՈՒ ԲԱՆ

Տպագրվում է Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ
արվեստի, հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտների
գիտական խորհուրդների որոշմամբ

Հրատ. խմբագիր՝ Ս. Ա. ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ
Նկարիչ, ձևավորում՝ Լ. Ա. ՍԱԴՈՅԱՆԻ
Տեխն. խմբագիր՝ Մ. Ա. ԿԱՓԼԱՆՅԱՆ
Սրբագրիչ՝ Լ. Ա. ԽԱԶԻԿՅԱՆ

ՎՋ 04823

Պատվեր 573

Տպաքանակ 5000

ԽՀԽ. 1303, հրատ., 3408 Հանձնված է արտադրություն 27/1 1971 թ.
ստորագրված է տպագրության 24/V 1972 թ., տպագր. 16,5 մամուլ + 3 նեղիլի, պայմ.
19,3 մամուլ, հրատ. 12,8 մամուլ, թուղթ № 1, 70 × 90¹/₁₆: Գինը 1 ռ. 22 կ.

Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատարակչության էջմածնի տպարան:

ՀԱՍ Հիմնարար գիտ. գրադ.

220049175

A-49175